

नसिनी पराग

ઉરતન્ત્ર અને નાટ્યકલા

શિષ્ટ વર્ગે સત્કારેલો નાટ્યકલાની શાસ્ત્રીય મીમાંસા કરતો,
અપૂર્વ વિસ્તૃત નિબંધ; અને હૃદય ત્રિપુટીનો વાસ્તવિક
રીતે ઉકેલ. કરતું કરુણાન્ત સાંસારિક નાટક. કિં. રૂ. ૧.

લે. ૨. ન. વકીલ

પ્રણય કાવ્યો

પ્રણયના વિવિધ પ્રસંગો, વિચારો અને લાવોનો સુંદર
અપૂર્વ સચિત્ર કાવ્યસંગ્રહ. કિં. રૂ. ૧૫.

પ્રયોજક-૨. ન. વકીલ

-: મળવાનાં સ્થળ :-

આર. આર રોકની કું.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ. ૨.

ગૂર્જર ગ્રંથ મંડળ કાર્યાલય

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ

અથવા

રમણલાલ નરહરિલાલ વકીલ.

માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ; અમ્બેરી

તા. કે. ઉરતન્ત્ર અને નાટ્યકલા; પ્રણય કાવ્યો, અને નલિની પરાગ
ત્રણે પુસ્તકો સાથે મંગાવનારને ૨. ન. વકીલ; અમ્બેરી એ
સરનામે રૂ. ૪. માં મળશે

નલિની પરાગ

વિવેચનશીલ મે. પાઠશાળા

"પ્રેમ-ત્યાગ"

પ્રયોજક

નલિન મણિશંકર ભટ્ટ જી. એ;
શીતલા માતાની શેરી, વલસાડ.

પ્રકાશક

રમેશુલાલ નરહરીલાલ વઢીલ જી. એ;
ફેલો, વિલ્સન કોલેજ, મુંબઈ ૭.

રસમયં સકલં કવિવૈભવમ્

સુદ્રક : બિહારીલાલ ઈચ્છાલાલ મામલતદારના,

સુદ્રણસ્થાન : ઈચ્છાલાલ અમૃતલાલ મામલતદારના એન્ડ સન્સ

શ્રી જ્ઞાનોદય ઇલેક્ટ્રિક પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, નવા દહેરારોડ સરુચ.

૨૫/૬/૨૩

૩૨૧૧૭

૨૫/૬/૨૩

આવૃત્તિ પેઢી]

(૨૫/૬/૨૩)

[પ્રવ ૭૫૦

કર્તા માટે સ્પષ્ટ.

૩૨૧૧૭

સૂચના :—

આ પુસ્તક સમજાવી બધો પત્રવ્યવહાર નીચેના શિરનામે કરવો.

નલિન મ, ભટ્ટ

C/o રમાણ ન. વકીલ બી. એ;

માઉન્ટ પ્લેઝન્ટ, અન્ધેરી.

પ્રસ્તાવના

આ કાવ્યનો સંગ્રહ રસમય ગૂજરાત સમક્ષ રજૂ

કરતાં મ્હને અત્યંત આનંદ થાય છે. અત્યારસુધી The Wilsonian શિવાય બીજો કોઈ પણ ઠેકાણે આ સંગ્રહમાંના કાવ્યો પ્રસિદ્ધ થયા નથી. ધાર્યું હોત તો આ પહેલાંજ ગુજરાતને આમાંનાં કાવ્યોનો આછોવત્તો પરિચય કરાવી શક્યો હોત. પરંતુ કેટલાક સંજોગોને લીધે તેમ ન કરી શક્યો. છેવટે કેટલાક અંગત મિત્રોની સતત પ્રેરણા તથા આગ્રહને પરિણામે આ સંગ્રહ પ્રકાશમાં આવે છે.

કવિતા વિષે ઘણું લખાયું છે છતાં હજી એવું લખાવાની જરૂર છે કે જેથી પ્રાચીન જળવાય અને અર્વાચીન સ્વીકારાય-યુગે યુગે થતા ફેરફારોને યોગ્ય આવકાર મળે અને તેમ છતાં કેટલીક જૂની ન્યાય મર્યાદાઓને અન્યાય ન થાય. નવું નજ સ્વીકારાય એમાં શ્રદ્ધાજનક છે-જગતની વિચિત્રતાનો પ્રતિષેધ છે, વિકાસના નિયમની અવગણના છે અને જાણીબુઝીને શુદ્ધિને અવિકસિત રાખવાનો મિથ્યા આગ્રહ છે. તેમજ જૂનું છે માટેજ અગ્રાહ્ય છે એ માન્યતામાં યુગયુગના અનુભવોને અવગણવાની હલકી વૃત્તિ છે-છીછરાપણું છે-હાપણું અજીણું છે-પ્રગતિનો અભાસ છે. કુદરત આટલી પુરાણી છે છતાં કેટલી નૂતન ભાસે છે? એના મૂળ સ્વરૂપમાં ફેરફાર નથી. છતાં ગમકાસે હતી તે આજે નથી. કુદરત પુરાણપ્રિય નથી છતાં જૂનું છોડ્યા શિવાય નૂતન રહી શકે છે.

કવિતા વિષે પણ તેમજ છે. એના સર્જનકાળથી માંડી. આજ સુધી એના આન્તરસ્વરૂપમાં એકતારતા જળવાઈ રહેલી છે. બાહ્યસ્વરૂપમાં અનેક સારા નરસા, યુગયુગની જરૂરીયાત મુજબ થવા ઘટતા ફેરફારો થયા છે અને થવાજ જોઈએ. કંઈ પ્રજાનું સાહિત્ય કવિતામાં રસાત્મકતાનો ઇન્કાર કરે છે?—અને છતાં કંઈ પ્રજાએ તેનું બાહ્યસ્વરૂપ અવિકૃતપણે જાળવ્યું છે ?

આમ હોઈ હાલના સાહિત્યની બંડખોરવૃત્તિ જોઈ પ્રાચીનોને ચમકવાની જરૂર નથી તેમજ આ યુગની ક્ષણજીવી નૂતનતાઓથી અર્વાચીનોને અંગ્રાહ્ય જવું યોગ્ય નથી. ફેરફારોની ઉચિતતા વા અનુચિતતાનો પ્રશ્ન નિરાળો છે. એનો જવાબ આગામી યુગે આપી શકે.

યુગયુગ વચ્ચે આ કાળકૃત માનસભેદ હોવા છતાં મૂળે લાગે છે કે પ્રાચીનો તથા અર્વાચીનો વચ્ચે કવિતાની બાબતમાં કેટલીક વાતો શિવાય ખાસ તાર્કિક ભેદ નથી. જે તરવોની આજે આપણે વિસ્તારપૂર્વક વિચારણા કરીએ છીએ તેની તેમણે સંક્ષેપમાં ચર્ચા કરી છે. સમાસ વા સૂત્રપદ્ધતિ થઈ તે પૂર્વે તેમણે પણ આપણી માફકજ કવિતાના વિધવિધ અવયવો ઉપર પૂર્ણ ચર્ચાઓ કરી હતી અને એ ચર્ચાઓને પરિણામે તેઓએ મૂલભૂત ગૂઢ સિદ્ધાન્તો તારવ્યા છે. એટલે આ દૃષ્ટિએ જોતાં-વ્યાસપદ્ધતિ સમાસપદ્ધતિની પૂર્વગામી હોવાથી-આપણું સાહિત્ય હજી જોઈએ તેવું-તેટલું ખેડાયું નથી. તેઓની વ્યવસ્થિત પૂર્ણતાનો આપણામાં અભાવ છે. એટલે મૂળે લાગે છે કે આપણા યુગની નવીનતાઓ બાદ કરતાં આપણી અને તેમની પદ્ધતિમાં બહુ ફેર નથી. જોડા બિતરી વિવેકપુદ્ધિથી જોતાં તેઓએ શોધેલાં તરવોમાં આપણા તરવોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. અલગત પ્રાચીનમાં શુદ્ધિને અવકાશ છેજ.

આ દૃષ્ટિએ કવિતાના બે પ્રકારનાં લક્ષણો અપાય. સ્વરૂપ-લક્ષણ અને તટસ્થ લક્ષણ. પહેલામાં રસાત્મકતાનો સમાવેશ થાય. રસતું વર્ણન થયું છે છતાં રસ ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં અતુલસ્વરૂપ હોઈ સમગ્રતાની દૃષ્ટિએ એ અનિર્વાચ્ય છે. આનન્દ એ આત્માનો સ્વભાવ હોવાથી-કવિતામાં ‘સદ્યઃ પરિનિર્વૃત્તિઃ’ જ હોય અને તેથીજ કવિનિર્મિતિ બ્રહ્મસૃષ્ટિથી વિલક્ષણ છે. કવિતાના તટસ્થલક્ષણની માન્યતામાં ‘યુગેયુગે ફેરફાર થવા છતાં સ્વરૂપલક્ષણ એકરૂપ રહે છે. એનો મૂળધ્વનિ બદલાતો નથી.

એજ દૃષ્ટિથી તટસ્થ લક્ષણ વિષે પણ આપણે સામાન્યપણે કહી શકીએ કે નિર્દોષ શબ્દ અને અર્થ કાવ્યનું શરીર છે. ગુણો રસનો ઉત્કર્ષ સાધે છે. અલંકાર શરીરને શોભાવે છે. અલંકાર અનિવાર્ય ન હોય, હોય તો આવકાર લાયક છે. સામાન્ય રીતે અલંકારનો વિરહ અચિત્ત જ હોય છે.

જરા જોડે જિતરી તપાસતાં માલમં પડશે કે આજે આપણે જે પદ્ધતિથી એક કૃતિનું પરીક્ષણ કરીએ છીએ તેમાં આપણે જાણ્યે અજાણ્યે પણ આજ તત્ત્વોનું અવલમ્બન સ્વીકારીએ છીએ. સમાલોચના ની માનસિક ક્રિયાનું સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણ આપણે નથી કરતા-પ્રાચીનોના ગ્રન્થોનો અભ્યાસ નથી કરતા-તેમના પારિભાષિક શબ્દો બહુ ઓછા વાપરીએ છીએ એટલે આપણે આપણામાં નવીનતા જોઈએ છીએ. બાકી એક કૃતિનો સંપૂર્ણપણે રસ માણવા પહેલાં પરીક્ષ રીતે પણ આ બધી બાબતોનો વિચાર થઈ જાય છે. એક શ્લોકમાં ધક્કા અલંકાર કયો છે એ શોધવા પહેલાં આપણે કાવ્ય કેટલી રીતે તપાસવું પડે છે એનો જો સૂક્ષ્મતાથી વિચાર કરીએ તો ઉપરના કથનનું સત્ય જણાશે.

અલખત આજની સમાલોચનાની પદ્ધતિ વધારે સુંદર છે. એની દૃષ્ટિ વધારે વિશાળ-વ્યાપક છે. એક કૃતિનો તહેના કરતી સાથે કેવો ધનિક સંબંધ છે એટલે કે સર્જકના વ્યક્તિત્વનો પ્રશ્ન-વિશાળ માનવસમાજ ઉપર એક કૃતિની સ્થાયી અસરનો-માનવજીવનને ઉત્પત્ત કરવામાં તે કૃતિના ફાળાનો-જુદી જુદી પ્રજાના વિવિધ માનસોનો પરસ્પર સંપર્ક થતાં આખીએ માનવસૃષ્ટિ કઈ દિશામાં કૂચ કરી રહી છે તેનો-અને એ બધા ઉપરથી એકંદરે માનવસંસ્કૃતિની શિષ્ટતાનો-વગેરે અનેક પ્રશ્નોનો ઉકેલ હાલની પદ્ધતિમાં છે. કવિના એક શ્લોકની નહિ પરંતુ તહેની સમગ્ર કૃતિની સળંગ ચર્ચા કરવામાં કવિમાનસને વધારે ત્યાગ મળે છે-સાહિત્યસર્જક પ્રજાના સુખદુઃખનો નીતિ અનીતિનો-આદર્શ અને ભાવનાનો-આશા અને અભિલાષા વગેરેનો દુભાષિઓ છે-મૂળી માનવસમાજનો એ બોલતો સૂર છે-એ વિશાળ સહમજનો આપણી પદ્ધતિમાં સ્વીકાર છે. “જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં

પહેલે કવિ” એ કહેવતની સાર્થકતા આપણા યુગમાં વધારે છે. પ્રાચીનો આ ખીનાઓથી અજાત હતા એમ કહેવાનો જરાએ આશય નથી પણ તેઓને એનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન નહતું એમ કહેવું એ સાહસવચન તો નજ ગણાય.

કવિતાના કારણ વિશે પણ મતભેદ ન હોવો જોઈએ. પ્રતિભા કવિતાની જનની છે. એના વિરહમાં જે કાવ્ય જન્મે તે કાવ્યભાસજ હોય. વ્યુત્પત્તિ કવિતાની ધારી છે. એમાં સ્થાવર-જંગમભાત્મક જગતનું અવલોકન, મહાન કવિઓની કૃતિનો અભ્યાસ-વ્યાકરણ છન્દ વિગેરે શાસ્ત્રોનો ઠીકઠીક પરિચય વગેરેનો સમાવેશ થાય. આજના યુગમાં છન્દની જરૂરીયાત ન પણ લાગે. વાક્યમાં રસાત્મકતા હોય એટલે કવિતા છે એવી જેને દૃઢ પ્રતીતિ થાય તે છન્દને ભલે અવમાને. પણ છન્દ કવિતાનો બાધક છે એ માન્યતામાં ઊડેઊડે પણ અશકિતનો સ્વીકાર છે. કવિતા છન્દની દાસી નથી. છન્દ કવિતાનો દાસ છે. સાચી કવિતા ભાવને અનુકૂળ છન્દ શોધી લે છે એમ અનુભવપરથી જણાય છે. છન્દ હંમેશાં અનિવાર્યપણે કવિતાના બાધક છે એમ માની શકાતું નથી. જેને બાધક લાગે તે ભલે તે બંધન ન સ્વીકારે. દરેક યુગ માટે એકસરખા નિયમો તો થોડાજ હોય ? છન્દના વિરહમાં સાચી કવિતા ઉપજે તો તે બાબત તકરાર નથી. છન્દો ઉપર પ્રભુત્વ મેળવાય તો તે એક સાધક ગુણ થઈ પડે એ સ્પષ્ટજ છે.

ધ્વનિ કાવ્યની ઉત્તમતા અધમતાનો નિર્ણાયક છે. કાવ્ય માત્રમાં ધ્વનિ હોય છે પરંતુ તેની ઓછીવત્તી માત્રાને લીધે અવર ઉત્તમનો ભેદ પડે છે. ધ્વનિ માટે સિરીક-સોનેટ વગેરે કાવ્યના પ્રકારો વધારે અનુકૂળ છે એમ મહત્તે લાગે છે. પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના સંસર્ગથી આપણામાં આવા પ્રકારોની જે નવીનતા આવી હોય તે ગોખજ છે. હજી આપણે બહારથી આણવા જેવું-સ્વીકારવા જેવું ઘણું છે. શું અને કેટલા પ્રમાણમાં સ્વીકારવું એ બાબત જરૂર વિવેક અને સાવધાની રાખવી ઘટે. કારણ વગર વિચારે પારકું તેટલું

સારું અને તેથી ગ્રાહ્ય એ વૃત્તિથી આપણી પ્રગતિ ધણું અનિષ્ટ થયું છે. આપણે આપણું ભૂલ્યા છીએ.

પ્રસ્તુત સંગ્રહ વિષે મ્હારે બોલવાનું ન હોય. પ્રાચીનોની વા અર્વાચીનોની ઉચ્ચ કસોટીમાંથી નિર્વિદ્ધે આ કાવ્યો પસાર થાય એવાં નથી એ હું બાણું છું. એની ત્રુટિઓ મ્હને સાથે છે. કાવ્યની ભાષાએ વિચારતાં એમાં નિર્દોષતા નથી એ મ્હને ખૂંચે છે. છતાં જેવાં છે તેવાં ગૂજરાત આગળ ધરું છું સૌને પોતાના ઉપર મમતા હોવી એ ગુન્હો નથી. તેમજ દોષદર્શક તરફ દ્રેષદષ્ટિથી જેવામાં વિવેક પણ નથી. સાહિત્યની પરિશુદ્ધિના પ્રેમની ખાતર કસોટી તો કપરીજ હોવી જોઈએ. એટલે જેવાં છે તેવાં આ કાવ્યોને ગૂજરાત અપનાવશે એવી આશા રાખું તો તે વધારે પડતી નથી. વળી સાહિત્યમાં અસ્તેયવ્રતનું પૂર્ણપણે પાલન શક્ય નથી. અધાએ, બુદ્ધિપૂર્વક નહિ તોપણ, ભાવચોર હોય છે. Sincerityમાં મૌલિકતા છે. ઋણ સ્વીકાર મ્હને યાદ હતો એટલાનો-ટીપ્પણમાં કયો છે.

છેવટે આ કાવ્યો સંબંધી એકાદ બે અંગત વાતોનો દૃષ્ટાંત કરી લઉં. શ્રી. રમણલાલ વકીલનો જેટલો આભાર માનું તેટલો આછો છે. એમના શિવાય આ કાવ્યો લખાયાં ન હોત-છપાયાં પણ ન હોત. પુસ્તકના પ્રયોજક તરીકે જે એમનું નામ લખાયું હોત તો એમના તરફની મ્હારી કૃતજ્ઞતાની લાગણી તોપાત. તેમજ જે વસલતાથી તથા સુહૃદ્ભાવથી મ્હારા પૂ. મામા શ્રી. રામચન્દ્ર પ્રમાશંકર શાસ્ત્રી વલસાડકરે મ્હને વખતો વખત અનેક યોગ્ય સૂચનાઓ આપી છે તે માટે હું તેમનો ઋણી છું. અન્તે અનેક અગવડો વેઠી જ્ઞાનોદય પ્રેસના સચાલકોએ મ્હને જે સરળતા કરી આપી છે તે માટે તેમનો આભાર માનો વિરમું છું. ૩૨૧૧૭

શીતલા માતાની શેરી
વલસાડ.
કાલિકા સુદ ૧. સં. ૧૯૮૯
૩૦-૧૦-૩૨

નલિન મણિશંકર લટ્ટ.

અનુક્રમણિકા

પ્રકૃતિ કાવ્યો

૧ સરસ્વતી પ્રાર્થના	૧૭
૨ સતવન	૧૮
૩ કુટિર	૧૯
૪ સરિતા	૨૦
૫ પ્રભાત	૨૧
૬ પ્રેરણાને	૨૨
૭ વાંચના	૨૩
૮ ધંદલોષ	૨૩
૯ કમલ સદેશ	૨૪
૧૦ જીવન તણી શી કામના	૨૮
૧૧ કોઈ સહુમનવંશો ?	૨૯
૧૨ સ્વાતન્ત્ર્ય	૩૦
૧૩ જીવન ગાન	૩૧
૧૪ સહારો બાગ	૩૨
૧૫ કવિનો શોક	૩૩
૧૬ ખરતો તારો	૩૪
૧૭ કુદરત પ્રતિ	૩૪
૧૮ સરળ જીવન	૩૫
૧૯ શીતલ શૈલ્યા	૩૬
૨૦ ટેકરીમાં સહાંજ	૩૭
૨૧ રેનનીમાં પ્રવાસો	૩૮
૨૨ બંગલનું પંખી	૩૯
૨૩ મહાલક્ષ્મીના સમુદ્રકિનારે	૪૦
૨૪ ચન્દ્રિકાને	૪૧
૨૫ શરદ ઋતુમાં ઉષાકાળ	૪૨
૨૬ પ્રેમાત્મર	૪૨
૨૭ પ્રકૃતિને બોલો	૪૩
૨૮ એક મધ્ય રાત્રે	૪૫

૨૯ સંખ્યાને	૪૭
૩૦ એ પોથી	૪૮
૩૧ આશ્ચર્ય	૪૯
૩૨ સકિત હૃદય	૪૯

પ્રણય કાવ્યો

૧ પ્રભુ રાસણે	૫૩
૨ પ્રણય પંકજ	૫૩
૩ વેણુ નાદ	૫૪
૪ પ્રણય મીમાંસા	૫૫
૫ વારિધિ	૫૭
૬ પ્રભાપ	૫૮
૭ કાં ગઈ તું એકલી ?	૫૮
૮ વસંતો વિયોગ	૫૯
૯ ઘા કરી લે	૬૦
૧૦ વિલાપ	૬૦
૧૧ દિવાના	૬૩
૧૨ હવે ના પૂછશો કોઈ	૬૪
૧૩ શાન્ત અશ્રુ	૬૫
૧૪ જીવનની મઝા	૬૮
૧૫ સાગરમાં સમાધિ	૬૯
૧૬ ચાંદનીમાં ચુમ્બન	૭૧
૧૭ પ્રસ્થાન	૭૫
૧૮ કૌમુદીમાં	૭૭
૧૯ એકલતા	૭૯
૨૦ મહારો ભૂલ	૭૯
૨૧ પ્રમાદી અશ્રુઓ	૮૧
૨૨ પત્ર પ્રાપ્તિ	૮૨
૨૩ આનંદ મૂર્છા	૮૩

૨૪ વેદના	૮૪	૫૭ અમાપ અન્તર	૧૧૨
૨૫ દિવ્ય મિલન	૮૫	૫૮ પ્રકૃતિ અને પુરુષ	૧૧૩
૨૬ સરળતા	૮૬	૫૯ બદ્ધ ધન્યન	૧૧૪
૨૭ સ્મૃતિ	૮૭	૬૦ અળણ્ડ યોગ	૧૧૫
૨૮ લક્ષી પાંખ	૮૮		
૨૯ ભૂત સ્મરણ	૮૯	પ્રકીર્ણ કાવ્યો	
૩૦ પરિવર્તન	૯૦		
૩૧ આશ્વાસન	૯૦	૧ અપાર્થિવ અનુભવ	૧૧૬
૩૨ પ્રતીક	૯૧	૨ ઉન્નત ધ્યેય	૧૧૬
૩૩ પ્રણયમાં શિથિલતા	૯૧	૩ વીસમા વર્ષ	૧૨૦
૩૪ છેલ્લી પળો	૯૨	૪ હુણ હિંચે	૧૨૧
૩૫ પરિતાપ	૯૩	૫ એકવીસમા વર્ષ	૧૨૧
૩૬ કમર લેખ	૯૪	૬ ભ્રાન્તિ	૧૨૨
૩૭ બહાલાને વિનંતિ	૯૫	૭ ભ્રાન્ત મનને	૧૨૩
૩૮ ચૃહિણી	૯૫	૮ કાળચક્ર	૧૨૩
૩૯ સમય પાંખી	૯૬	૯ સંન્યાસી	૧૨૪
૪૦ પ્રણયના પડધા	૯૭	૧૦ અધૂરા વેદાન્તીને	૧૨૬
૪૧ વિશ્વવ્યાપી પ્રતિમા	૯૮	૧૧ ભેડું અને તેડું	૧૨૬
૪૨ કરુણ દર્શા	૯૮	૧૨ મસલુ	૧૨૭
૪૩ અશ્રુને આવાહન	૯૯	૧૩ વિશ્વ અને વ્યક્તિ	૧૨૮
૪૪ ચિત્રકારને	૧૦૦	૧૪ ભય નિવારણ	૧૨૯
૪૫ અન્તર આરસી	૧૦૧	૧૫ અભેદ દર્શન	૧૩૦
૪૬ પેલે પારથી	૧૦૧	૧૬ આગળ ધપ	૧૩૧
૪૭ અન્તરનુ મૂલ્ય	૧૦૨	૧૭ ક્યાંથી અને ક્યાં ?	૧૩૩
૪૮ પ્રણય રહસ્ય	૧૦૩	૧૮ પાપ અને પુણ્ય	૧૩૪
૪૯ પ્રણયનો પરિપાક	૧૦૪	૧૯ મુક્તિ	૧૩૪
૫૦ ના	૧૦૬	૨૦ મહાત્મા	૧૩૫
૫૧ ભેદ સ્ફેટ	૧૦૭	૨૧ અનાદિ કોડા	૧૩૫
૫૨ અતૃપ્ત તૃષ્ણા	૧૦૮	૨૨ જ્યાંતિ રોધન	૧૩૬
૫૩ ઠપકો	૧૦૯	૨૩ અધીરતા	૧૩૭
૫૪ આ પ્રેમ ?	૧૦૯	૨૪ શિખારી	૧૩૮
૫૫ અન્તઃ ક્ષોભ	૧૧૦	૨૫ રક્ષા ધન્યન	૧૩૯
૫૬ સમાધાન	૧૧૧	૨૬ અન્ત સફર	૧૩૯

૨૭ ઉપેક્ષા	૧૪૦	૩૯ માનુષિલન	૧૫૨
૨૮ મિત્ર વિયોગ	૧૪૧	૪૦ પ્રાર્થના	૧૫૫
૨૯ પ્રેરક મિત્રને	૧૪૨	૪૧ મધુરતમ કાવ્ય	૧૫૫
૩૦ જગત શાન્તિ	૧૪૨	૪૨ કવિતાને	૧૫૬
૩૧ બહેનને વિદાય	૧૪૪	૪૩ પ્રત ભંગ	૧૫૭
૩૨ છારો એક સહારો	૧૪૬	૪૪ વાલ્મીકિ	૧૬૧
૩૩ અનન્તાની ઝાંખી	૧૪૬	૪૫ કવિઓને	૧૬૫
૩૪ જન્મભૂમિને	૧૪૭	૪૬ પ્રભુ પ્રાર્થના	૧૬૬
૩૫ એક ધન્યપણે	૧૪૯	૪૭ શ્રવણ વધ	૧૬૭
૩૬ સ્વાતન્ત્ર્ય દીક્ષા	૧૪૯	૪૮ અનાર	૧૮૫
૩૭ અન્તિમ ઈચ્છા	૧૫૧	૪૯ દુબ્યન્ત વિયોગ	૨૦૯
૩૮ ભારતને આશ્વાસન	૧૫૧	દીરઘાણુ	૨૪૭

પ્રકૃતિ કાવ્યો

- ભોજા જીવન-ફુલ -
"પ્રેમ એજ ત્યાગ"

જેના વિદ્યાતુરાગે, કર્તાવ્યનિષ્ઠાએ,

શુદ્ધ ચારિત્ર્યે અને સૌજન્યે

મહારા જીવન ઉપર

સ્થાયી અસર કરી છે તે

પૂજ્ય નારાયણ હરિકૃષ્ણ જોશીને

સરસ્વતી-પ્રાર્થના

(શાદૂલવિહીરિત)

કુન્દેન્દુ સમ સ્નિગ્ધતા શિશિરતા જેના મુખામ્ભોજની
માલા ઉલ્લસલ હસ્તમાં સ્ફટિકની સોહે ત્રથી હેમથી;
ખીલી સૌરભ-સારતી-કમલિની ડોલે કરે જેહના
એવી માત ! ત્હને નમું પ્રણયથી હું ભાવથી શારદા !

વીણાસાદ સદૈવ શાન્ત ઝરતો જેના શુચિ હસ્તથી
ને સ્તોત્રો પરબ્રહ્મના સરકતાં જેના મૃદુ કણ્ઠથી,
ગન્ધર્વો વળી કિન્નરો અમરનાં વૃન્દો વિચત્માં નમે
વન્દું હું સરશાયિની ! પ્રણયથી શ્રદ્ધાભર્યા મસ્તકે;

વિદ્યા જાનહવી સ્રોત શી ઝરપતી જેના ઉરશૃંગથી
કલ્યાણી ઝરિણી વહી જગતમાં અન્તે અનન્તે મળી;
જે સ્રોતે કરી સ્નાન પુણ્ય કવિઓ પામ્યા યશઃપુંજને
તે વિદ્યામૃતવર્ષિણી-જલ સદા કલ્લોલજો અન્તરે !

ઠો' કે છે તવ કુંજમાં પરભૂતા પ્રાચીન વાલ્મીકિ શી
જેના કૂજન માત્રથી હૃદયની ઊર્મિ ખીલે વેલ શો.
હીંચે ભારતકાર વૃક્ષ વિટપે કેલી કરે ભાસ ત્યાં
પંખીઓ ઊડતાં અસંખ્ય કરતાં આનન્દ, કલ્લોલતાં

તે કુંજે રમવા વળી વિહરવા સ્વચ્છન્દ કલ્લોલવા
એક વૃક્ષ થકી દ્વિતીય તરુએ ઉલ્લાસથી મ્હાલવા
કાવ્યોનો શુભ મંજરી તણી રુડી સૌગન્ધને હારવા
પંખી તું મુજ ને યનાવ ઊડવા ઓ માત ! તું શારદા !

સ્તવન

(૫૬)

કર કરુણાકર ! ખાલકે ઉપરે-
 કરુણા મીઠી અમાપ-
 પ્રભુજી ! કરુણા મીઠી અમાપ.
 મલિન અખલ મમ ચંચલ મનને-
 નિર્મલ સ્થિર કર તાત !
 પ્રભુજી ! નિર્મલ સ્થિર કર આજ.
 લવ-જલધિ-જલ-દલ ઉપરે મહે-
 છોડ્યું જીવન-નાવ
 પ્રભુજી ! છોડ્યું જીવન-નાવ,
 પ્રખલ પવન પણ પીડે દસદિશ-
 ગાળે જલધિ મહાન-
 પ્રભુજી ! ગાળે જલધિ મહાન.
 અડગ ખડકે અગણિત જ્યાં ઊભા-
 ગાઢ તિમિરની માંદા-
 પ્રભુજી ! ગાઢ તિમિરની માંદા.
 પણ પથ-દર્શકે-દીપકે દમકે-
 દસદિશમાં નવ ક્યાંય-
 પ્રભુજી ! દસદિશમાં નવ ક્યાંય.
 અતલ વમલ જલતલમાં ઉપજે-
 વૃત્તિના પ્રભુ ! હાય !
 પ્રભુજી ! વૃત્તિના ગિરિકાય.
 તરલ અખલ મમ જીવન-તરણી-
 ડોલન્ટી અસહાય-
 પ્રભુજી ! ડોલન્ટી અસહાય !

મધુર સીકર શીતલ કરુણાના-

વર્ષાવો ઉરમાંદા-

પ્રભુજી ! વર્ષાવો ઉરમાંદા.

ચરણકેમલ તવ નિશદ્દિન સેવી-

થાઉં તલ્લીન ત્યાંય-

પ્રભુજી ! થાઉં તલ્લીન ત્યાંય.

૧-૧-૩૦.

કુટિર

(સ્થિત સોનેટ)

શાન્ત મહારો કુટિર નિરખી શાન્ત સરિતાના તટે
સન્ધ્યા સમે ત્યાં શ્રમિત થઈને પંખીઓ કલરવ કરે,
વિકર્યાં કુલોને ભાળી ચુમી રસિક ભ્રમરો કંઈ રટે
ને બાઈ જુઈ ચંપાકળીના પુષ્પથી પુષ્પે સરે.

રમ્ય મહારો કુટિર નિરખી શાન્ત સરિતાના તટે
ગોવાળીઓ આવતા સાથે લઈ પશુવૃન્દને;
ગાયો ચરાવી પાણી પાઈ મધુર વેણુ વગાડતા
સરિતાજલે તરતા નહાતા આમ્રડાળે હીંચતા.

રમ્ય મહારો કુટિર નિરખી શાન્ત સરિતાના તટે
હરિણશાવક આવી નાચી તૃણ ચરી પાછાં ફરે;
કે' પથિક મહારો કુટિર ભાળી શાન્ત લેવા આવતો
મધુર જલ પીને થતો સંતુષ્ટ, આશિષ અર્પતો.

રમ્ય મહારો કુટિર આલે ખાખ થઈ બળી અગ્નિમાં
હૃદય મહારું ભગ્ન થાતાં ડૂબતું ઘનશોકમાં.

૧-૮-૨૮

સરિતા

(તોટક)

અધિ ઓ રમણી ! નગશ્રંગ થકી—
નિસરી વનમાં રણુમાં સરતી
સલિલે સીંચતી ધીકતી અવનિ
અતિવેગ વતી ધસતી દિસતી;
મદમાં ઝરતી નવયૌવનથી
કવતી પ્રમદા સમ રાસ ચઢી.
વળી શીતલ સીકર ખેરવતી
વન વૃક્ષ શિલા તટને ચુમતી.
કંઈ ભેખડ ક્રોતર ભોજવતી
રવ મન્દ કરી તરુ વૃન્દ મહોં
અતિ ઉત્સુક ભાવ ભરી ઉછળી
મનમાં અતિ મોદ ધરી વહતી.
સલિલે લસતાં વિમલાં વિકસ્યાં
અલિ-આવલિ-ગુંજન મુગ્ધ થતાં
મલકાઈ જઈ લચકાઈ જતાં
કમલો, તવ અન્તરમાં હસતાં.
દિવસે રવિનો અતિ તાપ સહી—
કપરો પરિપૂરિત કંટકથી—
વસમો તવ પન્થ વટાવી શકી
તરુણી ધરી ધીરજ ને તદ્દપિ.
તણ અમ્બરનો તટ, રેશમ શાં—
રજનીકર ના કર ક્રોમળતા—
વહતાં, રમતાં તરતાં જલમાં
અનિલે કર એક અનેક થતાં.

તરતી તરણી તવ નીર મહીં
નમતી લળતી મરુ દહેર વતી
સૂર ખંસરી એકલ નાવિકની
સુણતાં ઉરમાં અતિ તુષ્ટ થતી.
તુજ કાન્ત સટે તુજ વીચિ રહ્યાં
ખલણી-ઉછળી-પ્રિયમાં શમવા
અલી ! બા, મધુરી ! કર દીલ નહિ
જુરતો રહતો તવ નાથ હશે !

૩૦-૯-૨૮

પ્રભાત

(શાદૂલવિકીરિત)

આછાં હેમવતી વિશાળ નલને લીંપી કુમારી ઉષા
આલિંગે નહનીરને હરખથી હૈયે ભરી રક્તિમા
સ્પર્શે ઘોઢુહિતા તણાં જલમહીં કંપારી છૂટે ઝીણી
ધીમાં વીચિ ઊઠે સરે સલિલમાં સાથે ઉષાએ સરી.

પેલી વાદળી કૃષ્ણ જો ! ભટકતી બહીલી પડી વૃન્દથી-
લૂલા યત્ન કરી નશે સૂરજ ને આચ્છાદવા ઇચ્છતી;
લેદી કિન્તુ વિતાન તે, રવિકરો આ કોમળાં વિસ્તરે
બાણે ગુચ્છ ખીલ્યો મરીચિ-દળનો સોહામણો અમ્બરે.

આનન્દે વળી નાયતો અનિલ આ મર્મધ્વનિ સારતો
સૂકાં પાન ઉરાડતો નલ વિષે સૌગન્ધથી મહેકતો;
આ પેલી લલના સમી વનવણા સૌન્દર્યના દેવને
પુષ્પોને નિજ ખેરવી પ્રણયથી અર્પી રહી અંજલિ.

સૃષ્ટિ સર્વ દિસે અહો ! વિલસતી-સૌન્દર્યથી ઓપતી
 જ્યાં જોઈ હસતી તહાં પ્રભુતણા એ પ્રેમની ડિંકરી,
 મ્હારું અન્તર માનવી ઉમળકે જોઈ કૃતિ વિશ્વની-
 છલકાઈ પ્રભુ પ્રેમમાં ગળી જતું, હૈયું અબોલું ખની.

૧૯-૧૦-૨૮

પ્રેરણાને

(હરિગીત-સોનેટ)

આભનાં ઊંડાણથી ને વારિધિના જલથકી
 શેવાલ શી જ્યોત્સ્ના થકી ઊડી ગઈ ઊડી ગઈ !

ડુંગર અને ઝરણો થકી અંતરતાણી ગર્જર થકી
 કમનીય સાયંકાળથી ઊડી ગઈ ઊડી ગઈ !

કુદરત તણી કૃતિઓમહીં તદ્રૂપ આત્મ વિલાસમાં
 રમતી હતી વસતી હતી ઊડી ગઈ ઊડી ગઈ !

કુપિત કે રમણી તણા બલંગ તીવ્ર કટાક્ષથી
 ને તરલવેણી તરંગથી ઊડી ગઈ ઊડી ગઈ !

મધુર વિશ્વાસે ભર્યું હૈયું વિહારી તું ગઈ
 આંસુ સરાવી નેનથી ઊડી ગઈ ઊડી ગઈ !

સંતોષથી ઉરને સીંચીં આલિંગ તું મુજને સખી !
 વિર્જળ ખની વિનવું સખી ! વિનવું અચિ ! વિનવું અલી !

તલસી રહું-તલસી રહું મનડું સખી ! તલસી રહું
 કરુણામયી ! કરુણા કરી સંતપ્ત ઉરને ઠાર તું.

૫-૧-૨૯

વાંચના

(હસ્તિયીત-સોનેટ)

વ્યોમના નિર્મલ તટે હા ! વિહરવાની વાંચના
 આ વિશ્વ અદ્ભુત ભાળવા પંખી બનાવ્યો કેમ ના ?
 ઉન્નત ગિરિશૃંગો અને પર્ણો પ્રકુલિત કુંજમાં
 સ્વચ્છન્દમત્ત વિહારવા પંખી બનાવ્યો કેમ ના ?
 સંગીત સાંભળવા મ્હને જંગલમહીં અરણ્યતણાં
 કલ્પોલવા વળી કાનને પંખી બનાવ્યો કેમ ના ?
 વિસ્તીર્ણ ક્ષુબ્ધ સમુદ્રના વીચિમહીં તરવા સરી
 હિમરશ્મિ સ્નિગ્ધ મૃદુ વળી મુજને બનાવ્યો કેમ ના ?
 અશ્વ અને પરિમલ પૂર્યું, આક્રન્દ ભંગતું મન્દ હા !
 સૂણતું સલિલમાં પદ્મયે મુજને બનાવ્યું કેમ ના ?
 પોકારતું વિઘ્ન બની કરતું વળી શશિઝંખના
 એકાન્ત ઝરતું ચાતકું મુજને બનાવ્યું કેમ ના ?
 આર્દ્ર થઇ રવિતાપથી ઝરતું બનાવ્યું હિમ ના ?
 માનવ રચી મુજને કૃપણ ! તહે હૈયું અર્ચ્યું કેમ હા !

૨૨-૧-૨૯

ધંટ-ધોષ

(હસ્તિયીત-સોનેટ)

ભલકે આછી વેરતાં જર્જર દિવાલે દુર્ગની
 ખરતાં હતાં અતિ વેગથી અરુણાં કરો રવિબિમ્બથી ;
 ઘેરી ભૂરી સ્પષ્ટ રેખા તત્ત્વચિન્તનના સમી
 વિસ્તૃત કપાલે વ્યોમના કુંજસ્તણી તરતી હતી.

ઘોષ એવે ઘંટનો ગંભીર ઘર્ધર ઘોઘરો
 મન્દિર ઘુમ્મટ છેદતો આકાશમાં ઘુમતો રહ્યો
 પળમાં પળે આઘો અને પળમાં નિકટમાં આવતો
 રણુકો મધુરો ઘંટનો સ્વચ્છંદ વ્યોમે મહાલતો.
 દૂર સૂતાં ખેતરે ને દૂર ઊભા ડુંગરે
 ને દૂર વહેતા સ્રોતમાં પીગળી જતો ધ્વનિ પાતળો.
 ઓસરે ધ્વનિ પાતળો કવિતાતણી ઊર્મિ સમે
 ગિરિ ગર્જરે ને ખેતરે ને સ્રોતમાં ઘંટા તણો.
 કિન્તુ ધ્વનિ મનમન્દિરે આત્મા તણો તરતો રહે
 પીગળે નહિ—નવ ઓસરે—ચિરકાળ વૃદ્ધિ પામતો.

૩-૩-૨૯.

કમલ-સંદેશ

(વસન્તવિધા)

“ જ્યારે મનુષ્ય જગમાં વિધિએ ઘડ્યો ના
 જ્યારે પ્રપંચ પ્રસર્યા જગના હતા ના
 પંખી પશુ તરુવતી હતી પૂર્ણ સૃષ્ટિ
 ત્યારે કૃતિ પ્રભુજીએ મુજ આ રચી'તી.
 સૌન્દર્યનું સૃજન હેતુ હશે વિભુને
 સંસારની અવનવી કૃતિમાં ધૂપાયો
 સૌન્દર્યના મુકુટ શું મુજને યનાવી
 સૌન્દર્યની અભિરુચી જગમાં કરાવી.
 ખીડાયલું વદન શૈશવમાં લગનતું
 નીચું નમી સરતણા જલમાં હસનું
 ઉદ્ધાસથી વિમલ વારિતણા તરંગે
 ઊભું હતું ચલિત વાયુવતી થતું હું.

ને સહેજ ઉન્નત કરી મમ ડોકને હું
વૃક્ષો પ્રકુલ નિરખું સરના કિનારે;
કદપી શક્યું શિશુ છતાં જગ-દર્શને કે
‘હું છું મૃદુ’ સકલ આ જગની કૃતિએ.

* * *

એવે ઉષા તિમિર ના પડદા ઉઠેલી
આવી જલે ઊછળતી મદ્યો ભરેલી
કો’ કન્ધકા અમરની નભમાં રમન્તી
આકાશમાં વિવિધ રંગવતી લસન્તી

કિન્તુ પ્રસન્ન મુખડું નિરખી મહારું
લાલાશ કોમળ વતી ઊભરાતું ચારું
ઈર્ષ્યાવડે મન મહીં અતિશે દુભાણી
રોષે ભરાઈ ક્ષણમાં ગગને સમાણી

આવે પિતા જગતનો અરુણાં પ્રભાતે
આછા કરે વિહંગને તરુમાં જગાડે
સ્વચ્છન્દથી જલમહીં તરતું મહેને એ-
કદપી શિશુ વિમલ ભાવ થકી ચુમે છે.

વાતસલ્યથી રવિ કરો મુજને રમાડે
ત્યારે હસી સર આહો ! લહરી જગાડે
હું એ જરા મલપતું શુચિ એ વિચારે
“ખાલો હસી જગતમાં સહુને હસાવે.”

ને તે સમે ભ્રમર કો’ ભમતોજ આવે
ભૂ ભૂં કરી રટણ ને રસને ઝમાવે
અરપટ્ટ ગુંજન મહીં મુજને જણાવે
“કે યૌવને તરુણ સૌ મદમાં તણાયે”

હું એતવું જમરને ન તથાપિ માને
 “તારુણ્ય છે ક્ષણિકે આ જગના વિસામે;”
 “હું છું શિશુ” કહી અહો! સુજને દયાવે
 ને પ્રાણ એ જમ મહીં રહીને શુભાવે

જે લૂંગનો કઠિનતા સહજ સ્વભાવ
 તે છોડતો કઠિનતા-મમ એ પ્રભાવ;
 સંતોષ હું મનમહીં ધરતું વિચારી
 “પાવિત્ર્ય સંગતિ સદા શુભ અર્પનારી.”

નિર્દોષ શૈશવ ગચ્છું અતિશે ત્વરાથી
 ને યૌવને :ચરણની ગતિ થાય મહારી.
 સંપૂર્ણ પદલવ ખીલ્યાં કેમશઃ વિકાસે
 તેથી ખીલ્યાં સૃજન જે સહુ આસપાસે

સર્વાઈને નિરખીને બનતું પ્રકુલ્લ
 ચિત્તે વિચાર સહસા ક્ષણમાં દકુરન્ત
 “તારુણ્યના મદ મહીં સઘળું ભૂલાય
 પાવિત્ર્ય શૈશવતાણું નવ વિસરાય.”

* * *

કંટાળીને જગતના વિવિધ પ્રપંચે
 સન્ધ્યા સમે શ્રમિત થૈ સરના કિનારે
 આવે કવિ પૂજક સુન્દરતા તણે કો’
 પ્રાચીન આ સૃજન પોથી ઉકેલવાને.

લાળી મ્હને નમતું યત્રિત્રમ દિગ્વિભાગે
 સંકલ્પના ગહન સાગરમાં ડૂબે તે
 “હું કેમ સુન્દર દિસું બસ એજ પ્રશ્ન
 એ કોયડો અણઉકેલ ઉરે રમન્ત

હું એ કેળી કેવિ તણી મનંતી વ્યથાને
સન્ધ્યા તણા નીરવ કાળ વિષે ગિરાને—
સારું; પરંતુ મમ વેણુ ષવિત્ર કેઈ
સૂણી શકે મલિન માનવ ના કલાપિ.

“ સૌન્દર્ય એ સજનનું ચિર દૃષ્ટિચિન્હ
એ દ્યેયને અનુસરી સરળ્યું અધુંએ,
આ વિશ્વની સકલ છે કૃતિઓ મધુર
તેમાંય માનવ કૃતિ દિસતી અપૂર્વ ”

નિઃશબ્દ આ વચન સાંભળીને કેવિ તે
ભૂલી જઈ અંખિલ વિશ્વ તણી ઉપાધિ
“ સૌન્દર્યની પરિણતી પ્રભુના વિચારે ”
એ સૂત્રને અનુભવે ઊરના ઊંડાણે.

એવે અનન્ત દિક્માં પ્રસરાવી તેજ
સન્ધ્યા તણે કરી પરાજય ચંદ્રવક્ર
સર્વે વનસ્પતિ પરે સીંચતો સુધાને
ઊગ્યો નલે તરુવરે સરતો તળાવે.

કિન્તુ અહો! જીવન જેથી વનસ્પતિનું
તહેના વડે જરુર છે અવસાન મહારું
આ વિશ્વમાં જીવન પોષક એકનું જે
ખીજ તણું જીવન ધાતક તે બને છે.

રેલ્યાં સુધા સીકરથી મમ પૂર્ણ પત્રો
ભારે નમ્યાં લચી પડ્યાં—નમણાં સુગાત્રો
વિચ્છિન્ન લિપ્ત બનતાં પળમાં વિલોકું
છેલ્લી પળે જીવનની ગણીને વિમાસું

હું ચેતવું બ્રમરને ન તથાપિ માને
 “તારુણ્ય છે ક્ષણિક આ જગના વિસામે;”
 “હું છું શિશુ” કહી અહો ! મુજને દખાવે
 ને પ્રાણ એ બ્રમ મહીં રહીને શુભાવે

જે ભૂંગનો કઠિનતા સહજ સ્વભાવ
 તે છોડતો કઠિનતા-મમ એ પ્રભાવ;
 સંતોષ હું મનમહીં ધરતું વિચારી
 “પાવિચ્ચ સંગતિ સદા શુભ અર્પનારી.”

નિર્દોષ શૈશવ ગયું અતિશે ત્વરાથી
 ને યૌવને : ચરણની ગતિ થાય મહારી.
 સંપૂર્ણ પદ્મવ ખીલ્યાં કમલ : વિકાસે
 તેથી ખીલ્યાં સુજન જે સહુ આસપાસે

સર્વાર્જને નિરખીને બનતું પ્રકુલ્લ
 ચિત્તે વિચાર સહસા ક્ષણમાં રુકુરન્ત
 “તારુણ્યના મદ મહીં સઘળું ભૂલાય
 પાવિચ્ચ શૈશવતાણું નવ વિસરાય.”

* * *

કંટાળીને જગતના વિવિધ પ્રપંચે
 સન્ધ્યા સમે શ્રમિત થૈ સરના કિનારે
 આવે કવિ પૂજક સુન્દરતા તણે કો’
 પ્રાચીન આ સુજન પોથી ઉકેલવાને.

લાળી મહેને નમતું પશ્ચિમ દિગ્વિભાગે
 સંકલ્પના ગહન સાગરમાં ડૂબે તે
 “હું કેમ સુન્દર દિશું બસ એજ પ્રશ્ન
 એ કોયડો અણઉકેલ ઉરે રમન્ત

હું એ કળી કવિ તણી મનની વ્યથાને
સન્ધ્યા તણા નીરવ કાળ વિષે ગિરાને-
સારુ; પરન્તુ મમ વેણુ મવિત્ર કોઈ
સૂણી શકે મલિન માનવ ના કદાપિ.

“ સૌન્દર્ય એ સજનનું ચિર દષ્ટિભિન્ન
એ ધ્યેયને અનુસરી સરળયું બધુંએ,
આ વિશ્વની સકલ છે કૃતિઓ મધુર
તેમાંય માનવ કૃતિ દિસતી અપૂર્વ ”

નિઃશબ્દ આ વચન સાંભળીને કવિ તે
ભૂલી જઈ અખિલ વિશ્વ તણી ઉપાધિ
“ સૌન્દર્યનો પરિણતી પ્રભુના વિચારે ”
એ સૂત્રને અનુભવે ઉરના ઊંડાણે.

એવે અનન્ત દિક્માં પ્રસરાવી તેજ
સન્ધ્યા તણે કરી પરાજય થંદ્રવક
સર્વે વનસ્પતિ પરે સીંચતો સુધાને
ઊગ્યો નલે તરુવરે સરતો તળાવે.

કિન્તુ અહો! જીવન જેથી વનસ્પતિનું
તહેના વડે જરુર છે અવસાન મહારું
આ વિશ્વમાં જીવન પોષક એકનું જે
ખીજ તણું જીવન ઘાતક તે બને છે.

રેલ્યાં સુધા સીકરથી મમ પૂર્ણ પત્રો
ભારે નમ્યાં લચી પડ્યાં-નમણાં સુગાત્રો
વિચિત્ર લિપ્ત બનતાં પળમાં વિલોકું
છેલ્લી પળો જીવનની ગણીને વિમાસું

■ જો મૃત્યુ એ જીવનનો જરૂરી જ અન્ત
 તો કાં વિલાપ કરવો અમથો અનન્ત ?
 સૌન્દર્ય સ્વત્વ સમ છે અવિનાશી તરવ
 રૂપાન્તરો કદી બને-નવ થાય નષ્ટ
 ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, લય જે જગને દમે છે
 નૈસર્ગિક કેમ મહેને નથી બાધતો એ
 જન્મો જીવું જગતમાં દિન એકે રાત
 આયુષ્ય તોય સ્મૃતિમાં સમ છે અનન્ત ”

૭-૫-૨૯

જીવન તણી શી કામના

(હરિજીત)

દુઃખે ભર્યું-ચિન્તા ભર્યું જીવન ત્રિતાપેથી અહાં!
 જો હોય તો સંસારમાં જીવન તણી શી કામના ?
 જોયાં નહિ ગિરિઆન્તમાં ચરતાં અબાવૃન્દો જરા
 હરણાં નિહાળ્યાં ના કદી સ્વચ્છન્દ જંગલ ખેલતાં
 લાખી નહિ ક્ષિતિજે ગળી વૃક્ષો તણી ઘેરીઘટા
 ઉત્તુંગ શર્ડાં ગિરિતણાં આકાશશૈવ્યા સેવતાં
 સાદ ગંગાંજો સ્રોતનો ખરુવૃન્દમાં સરતાં થતો
 ના સાંભળ્યો-ભિલા રહીને પર્ણ પર્ણે ઉડતો.
 કુંજ કુંજે પંખીડાં જોયા નહિ તરુ ઝૂલતાં
 મધુકર મધુર વેલી તણા ના પુષ્પ પુષ્પે ગુંજતા.
 સૌન્દર્યપુંજ સરોજને સરવર તરંગે નાચતું
 ભાળ્યું નહિ સૃષ્ટિ તણા સૌન્દર્યને અવમાનતું

સમયના અવલોકવા રંગો ખીલેલા વ્યોમમાં
 રસ પૂર્ણ ચિત્રો દોરતા જે રમ્ય સાયંકાળમાં
 રજની મહીં ના સાંભળ્યું સંગીત તારા ચન્દ્રનું
 ઝરતું અવિરત વ્યોમથી હિમ શૃંગનાં ઝરણા સમું.
 નિષ્પંદ નેને લાળવા કે' સુન્દરીના નેનમાં
 હા! સમયના મસ્તી ભર્યાં હાસ્ય સ્ફુર્યાં અવલોકવા.
 ઓળં ચુમવા હેતથી લલના તણા પરવાળશા
 તકે ના મળે વીંટાવવા મૃદુ હસ્તથી શેવાળશા.
 કૌતુકે ભર્યા આ વિશ્વને જે મુગ્ધ સ્તબ્ધ બની જતાં
 જોયું નહિ-પામ્યું નહિ તો જીવનની શી કામના ?

૨૭-૭-૨૯

કોઈ સહમજાવશે ?

(હરિશ્ચીત)

ઓ વિશ્વદ્રષ્ટા યોગી કે' ! યોગ પ્રભાવે આપના-
 પૂછું કેહો, ઉર ઉદ્ભવ્યો જે પ્રશ્ન સહસ્રા રાત્રિમાં
 કલાન્ત સૌ સંસારમાં વિશ્રાન્તિ જ્યારે માનવી-
 સેવી રહ્યાં ત્યારે ખીલી કાં વિશ્વની તત્વાવલિ ?
 સૌન્દર્ય વિશ્વ તણું સ્ફુર્યું પ્રત્યક્ષમાં વિકસી રહ્યું
 આણુ એ આણુ પ્રસરી રહ્યું નિર્ભર શુચિ શાન્તિ ભર્યું.
 અભ્ર, ઈન્દુ, તારલા, આકાશગંગા સ્વચ્છ આ
 વ્યોમાદ્યંથી ઊતરી નીચે ભેટી રહ્યાં નદી નીરમાં,
 તરુજુંડ આ ઝૂકી હસે-લળતાં જલે પરિરંજતાં-
 'તરુ, અભ્ર, ઈન્દુ, તારલા નીરવસૂરે કે' . . .

વ્યાપી રહ્યો સૂર વિશ્વમાં ઝંકારના પડધા સમો
 સૂણી શક્યો, સ્હમજી શક્યો ના ભેદ તે સૂરો તણો.
 યો વિશ્વદ્રષ્ટા યોગી કો'! ગ્રન્થો ઉદ્દેલી મૃષ્ટિના
 સ્હમજીવશો! કે' શો મ્હને શો મર્મ પૂર્યો સૂરમાં?

૧૦-૮-૨૬

સ્વાતંત્ર્ય

(૫૬)

રમ્ય સન્ધ્યાકાળમાં રવિ હળે સમુદ્રમાં
 વિચિત્ર રંગથી પૂરે અસીમ વ્યોમ આંગણાં
 રમ્ય લીલી વલ્લરો તરુતલે નમી રહી
 હીંચતી લતા પરે મનસ્વી કોઈ પંખીણી
 નિહાળી પંખીણી બિલો અનન્ત પન્થ કાપતાં
 મધુર કંઠ સૂણવા પવિત્ર પંખીણી તણાં
 મન્દ કિન્તુ કેલરવો નિહાળતાં મ્હને પડ્યા
 ચિત્તહારો ગીતના ધ્વનિ ઉરે રમી રહ્યા.

“ અંધ ગીત કાં કરે? અયિ! તું મૂક કાં બને?
 પંખીણી મધુર! કાં પ્રયત્ન બિડવા કરે? ”

પૂછતાં વિહર્જીમે જવાબ વાળીઓ તદા
 “ સ્વતન્ત્ર હું તમા નથી મનુષ્યની મ્હને જરા ”

ગઈ બિડી લતા થકી; વિચાર સાગરે ડૂબ્યો
 મૃષ્ટિ અંધકારમાં ગળે-તથાચિ હું ઉલો.

૩૦-૮-૨૬.

જીવન-ગાન

(તોલક)

નહિ જીવન સ્વપ્ન વૃથા જગમાં
જલ ખિન્દુ વળી નલિની-દલમાં
નવ નાવ સમું જલધિજલમાં
તરણું સરણું વળી મૂલ્યહીણું
આહ ! કેણુ કહે નવ લક્ષ્ય દિસે !
વળી જીવનનું નવ કેન્દ્ર જગે !
કહું હું નવ દષ્ટિ વિશાળ હશે
વદનાર તણી ન નિહાળી શકે.
આણુએ આણુમાં કંઈ અફલુતતા
કૃતિએ કૃતિમાં કંઈ નૂતનતા
નયનો વિકસાવી વિલોકે જરા
જડશે તવ જીવન ધ્યેય સખા !

રસ સાગર જો ! ક્ષિતિજે ગરજે
પણ પ્રાસ સુણી નવ કર્ણ શકે
કદી સુન્દરતા ન નિહાળી હશે
પછી જીવન ધ્યેય જ્ઞ કહાંથી સૂઝે
રુચશે સુજને નવ સર્વહીણું
વગ્રનો હૃદયે જન પહિડતનાં-

“ જાસ જીવન સ્વપ્ન વૃથા જગમાં
જલ ખિન્દુ વળી નલિની દલમાં. ”

પણ યૌવન-કાનનમાં વહતું
નવ-જીવન-નિર્મળ-નિર્ઝરણું
ગિરિ ગર્જર ભીતર ભેદી જશે
નવ કેા જલ-વેગ નિવારી શકે.

મહારો બાગ

(તોલક)

મમ બાગ વિશાળ રસાળ હસે
તરુ વેલ પ્રકુલિત ચારુ દિસે;
વિહંગો કવતાં કવનો મધુરાં
પ્રભુનો મહિમા કવિ દાળવતાં.

ઝરણું ઝરયે નિતરૂં નિકટે
કરતું રવ મર્મર મન્દ તટે;
કંઈ સત્તવ અગાધ-અગમ્ય અહા!
પ્રસર્યું, નલમાં-જલમાં-સ્થલમાં

અહા! અન્ય લયાં સસ્તિ જલમાં
ઉપદેશ પૂર્યા જડ પત્થરમાં
તરુએ તરુમાં, આણુએ આણુમાં
ઝરણાં ઝરતાં કંઈ બોધ તણાં.

નયનો નિરખી નવ તૃપ્ત બને
હૃદયે નવભાવ અકથ્ય તરે
સઘળે-સઘળે કંઈ પૂર્ણ દિસે
પણ અન્તર કાંઈ કળી ન શકે

કંઈ ભવ્ય અલૌકિક મંગળના
ભણકાર પડે જડ ચેતનમાં
મમ અન્તર મસ્તક મુગ્ધ બને
જગ તાત અનન્ત! નમું ચરણે.

જન નિષ્કુળ મૂર્ખા વિવાદ કરે
'પ્રભુ શું કદી વિશ્વ વિષે જ હશે?'
મમ બાગ મહીં કદી આવી જશે
પ્રભુ-દર્શન પુણ્ય અવશ્ય થશે.

કવિનો શોક

(તોટક)

રમણીય ઉષઃ સમયે નિસરી-
 ઘરથી, સરિતા પુલિને વિચરી
 નિરખું જગની કૃતિઓ મધુરી
 પળવાર પ્રપંચ બધા વિસરી.
 અતિક્રોમણ સ્નિગ્ધ પ્રકાશતણું-
 કિરણો પ્રકટે નલ મંડળમાં,
 જિતરી નલથી ધરતી ભરતાં
 તરુને ગિરિના શિખરે રમતાં.
 જલભિન્દુ ભર્યાં તૃણ અંકુરમાં
 તરુ ઝુંડ ફૂળ્યાં વળી ધુમ્મસમાં;
 સરિતાજલના તલથી લહરી
 શીત ઉષ્ણ વરાળ તણી ઊઠતી.
 નગશૃંગ ચુમે સિત અંબરને
 રવિના કિરણો ધરણીતલને;
 કવિના ઉરને કવિતા-લહરી
 પ્રકૃતિ-ઉરથી નિસરી ચુમતી.
 તતકાલ ખુલે ઉરદ્વાર ખરે!
 કવિ અન્તર દ્રષ્ટિ અનન્ત ધૂમે
 વળી દેશ્ય અલૌકિક ગૂઢ જુવે
 જન પ્રાકૃત જે ન નિહાળી શકે.
 અતિ અસ્ફુટ પ્રકૃતિ ! તું જગને
 કવિ સ્પષ્ટ પણે નિરખે તુજને
 પણ ઓ!!! કવિતા લહરી વિરમે!
 કવિ! જો! તવ પ્રાસ બધાય શમે!!

ખરતો તારો.

(તોલક)

રવિબિમ્બ ડળે અમિતક્ષિતિજે
ગરિમા નલની ક્ષણુમાં વણુમે
ઘનધોર તમિસ્ત્ર છવાઈ રહે
નલમાં ઉડુવૃન્દ સહસ્ત્ર તરે.

અહુ! તે સમયે ઉડુ ફેકે ખરે
ક્ષણુ અમ્મર દિવ્ય પ્રભાથી ભરે
પણુ જ્યાંથી ખરે, વળી ત્યાંહી શમે
નિરખી મનમાંહી વિચાર રુકુરે.

“ અમ માનવ-જીવન તારક શું
જગ-અમ્મરમાં ગળકી શમતું-
ક્ષણુમાં, પણ હું ન વિચારી શકું
મૂળ ક્યાં ઊપન્નું? વળી ક્યાં ખરતું? ”

૧૦-૧૨-૨૯.

કુદરત પ્રતિ

(મન્દાકાન્તા)

કે' છે કો' કે સકલ મળશે ગ્રન્થના પાનમાંથી
સિદ્ધાન્તોના સતતમનને શાસ્ત્રના સારમાંથી,
આશા સ્ફૂરી અક્લ નીવડી સેવી જે દોર્ધ કાળ
જે શોધ્યું તે કદી નવ મળ્યું; વ્યર્થ એ શબ્દભાળ.
જિંઝા ખેંચી, કિરણ રવિના, ધુમ્મસોના વિતાનો
જ્યારે લાવે, નયનપથમાં વિશ્વના રમ્ય સ્થાનો,
ભાળું વૃક્ષે જમણુ કરતાં પંખીનાં વૃન્દ જ્યારે
હું શોધું તે નિમિષભરમાં પ્રાપ્ત થાયે જ ત્યારે.

ગાળે પેલો ક્ષુભિત જલધિ વીચિ છાંડી દિનારે
 જેમાં પેલી તરુણ સરિતા આત્મ-વારિ વિસારે,
 તે ખન્નેનું મિલન મધુરું પ્રેમી શું લાળું જ્યારે
 હું શોધું તે અરધ પળમાં પ્રાપ્ત થાયેજ ત્યારે.
 જ્યારે ઈન્દુ ગગન-સર ના ગાઢ નીરે મહાલે
 ઝીણા તારા સકલ નક્ષત્રમાં તેજ ઝીણું પ્રસારે,
 કાળાં ઘોળાં નિરખું તરતાં અબ્રનાં વૃન્દ જ્યારે
 હું શોધું તે તરત મળતું સ્હેજમાં સર્વ ત્યારે.
 જ્યારે તરવો કુદરતતણું સૌમ્ય દેખાવ ધારે
 સ્થાને સ્થાને અખિલ જગમાં ગાઢશાન્તિ વિરામે,
 તત્કાલે જે હૃદયતલમાં શોધું તે હાથ લાગે
 કિન્તુ અન્થો પુનર સ્મરતાં મેળવ્યું દૂર લાગે.

૧-૨-૩૦.

સરળ-જીવન

(મન્દાકર્તા)

શા માટે હા ! જીવન જીવવા આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ !
 શા માટે આ વિવિધ કરવા ચત્ત ઉન્માદ-કારી !
 શાને માટે ભ્રમણ જીવને અંતરાનન્દ-દાહી !
 શા માટે ના જીવન જીવવું પૂર્ણ આનન્દકારી ?
 જન્મી પુષ્પો વિપિન, ગિરિમાં પૂર્ણ વિકાસ પામે
 વેલી, વૃક્ષે સુરભિ પૂરતાં તૃપ્તિ સન્તોષ માને
 મૃત્યુ આવે તદ્દપિ ઉરમાં સ્હેજ ના શોક ધારે
 ખીલી જાણી મરણ પણ તે ભેટશે મૂકે લાવે.

જેવી રીતે જીવન જીવતું યુધ્ધ એકાન્ત સ્થાને
 ને સ્વાતન્ત્ર્યે વિહંગ વિહરે જેમ ભૂરાં ઊંડાણે,
 જેવી રીતે સકલ દિશ આ શાન્તિમાં રાત્રિ ગાળે
 તેવી રીતે સરળ જીવતાં માનવો કાં ન જાણે ?

૧-૨-૩૦.

શીતલ શૈય્યા

(દ્રુતવિલગ્નિત)

પ્રબલ તાપ પડે રવિનો વને
 તરુ શિલાતલ તપ્ત અતિ બને;
 ઝરણુના જલ નિર્મલ ઉકળે
 પશુ, વિહંગમ વિદ્યેગતા ધરે.

ગિરિ શિરે વનમાં વળી કન્દરે
 અગ્રલ શાન્તિ ભયાનક વિસ્તરે
 પણ અહા! મૃગ એકલું ડુંગરે
 દ્રુત ગતિ થકી બ્યાકુળ ઊતરે.

ક્ષણ મહીં ઊતરી દૂર ભાળતું
 દયદિશે નયનો વિકસાવતું;
 કંઈકે શોધી રહ્યાં દૃગ આતુરાં
 નિમિષમાં નિરળી પગ ઉપડ્યા.

ઝરણુ સ્વચ્છ સુદ્ધર વને વહે
 ક્ષણ ક્ષણે તરુ ટેકરીમાં ગળે,
 હરણુ વિદ્યેગ, દોડતું તે દિશે
 અરધ કોશ દરેક પળે સરે.

પલકમાં મૃગ ટેકરીને શિરે
જઈ પહોંચ્યું તૃષાતુર તે, અરે !-
પણ ગતિ નિજ ના અટકી શકી
જલ ગભીર તણા તલમાં શમી.

૪-૨-૩૦

ટેકરીમાં સહાંજ

(દ્રુતવિલમ્બિત)

શરદ વાદળ વૃન્દ ભૂરાં નલે
પળપળે નવી આકૃતિઓ ધરે,
અરુણ તેજ દિવાકરનું ઝરે
અમલ અમ્બરથી ધરતી તલે.

દિવસ ડુંગર પાછળ પશ્ચિમે
તિમિરના દલમાંહી સરી પડે;
અનિલ કેમલ ટેકરીમાં રમે
વિહંગ પંક્તિ તરુ વિટપે અરે.

ધૂસર ટેકરીના તલથી ફરે
હરિત ઘાસ ચરી પશુ નિસરે
નિજ ખલે ધરી ડાંગ તળેટીએ
સખલ કો' ભરવાડ દગે પડે

દગ ધરે પડતી ભરવાડની
કુટિર સ્વચ્છ છવાયલી ઘાસથી
કુટિર આંગણમાં રમતાં દિસે
શિશુગણો વીંટીને નિજ માતને

પળ મહીં પડતી યુમ દૂરથી
શિખર ગર્વેર શાન્ત જગાડતી
ક્ષણ મહીં પણ પાછી વિરામતી
નીરવ શાન્તિ દસે દિશ આમતી.

સમય-સ્રોત દિસે વહતો નહિ
પણ અચેતન તુલ્ય ઠર્યો અહીં
નિરખી શાન્તિ અગાધ તળેટીની
ઘડીકે મુગ્ધ તહાં યનતો ઠરી.

૪-૨-૩૦.

રજનીમાં પ્રવાસે

(મન્દાકીન્તા)

જેને માને મનુજ જગમાં રાત્રિ તેવી નિશાએ
સુતો' તો હું નયનયુગલે ફેડત તન્દ્રા ભરાયે;
આઘે આઘે ક્ષિતિજ ઉપરે વારિધિ શાન્ત ગાળે
ઠંડી મીઠી અનિલ લહરે કલ્પના સુખત જાળે.

શૈથ્યા ત્યાગી ક્ષણ મહીં ઊઠે કલ્પના ચિત્ત સંગે
ઊંચે ઊંચે ગલીર ગિરિના ઉન્નત શૃંગધીએ
ધીરે ધીરે અધિક વધતો કલ્પના-વેગ બ્યોમે
થોડી વારે ગિરિ શિખર જો! ખિન્દુ શાં સૂક્ષ્મ સોડે.

ભાળ્યો ત્યાંથી ગગનતલમાં પૃથ્વીનો પૂર્ણ પિણ્ડ-
ગોળો જાણે ભ્રમણ કરતો તેજનો કો' પ્રચણ્ડ,
પિણ્ડો એવા અગણિત બીજા ધૂમતા'તા અનન્તે
જાણે પૃથ્વી' ગગન સઘળું તેજ પૂર્ણ સ્ફુલિંગે !

જેવી રીતે નીરવ સ્થળમાં રેંટીઆ શાન્ત ગુંજે
 તમ્બુરાના તનતન ઊંડે નાદ કે' વૃક્ષકુંજે
 જેવી રીતે ભ્રમર રટતા મત્ત થૈ પદ્મપુંજે
 તેવી રીતે ગ્રહગણ ઘઘા ગુંજતા અન્તરિક્ષે.
 એવે ગોળેા સકલગુણમાં પૃથ્વી શો શુભરંગી
 કે' છે જેને “તરલ તરણી વ્યોમની” કેા તરંગી-
 જોયો, જોતાં પ્રબલ જવથી કંઠપના મત્ત ઊડી
 કાળા વ્યોમે ધવલવરણા વર્તુળે જૈ પહોંચી.
 જેવી રીતે વિજન વનમાં કે' કવિ કૌતુકેથી
 ચારે બાજુ નજર કરતો રમ્ય દ્રશ્યો જુવે છે
 તેવી રીતે ભ્રમણ કરતી કંઠપના ચન્દ્રલોકે
 તે સૃષ્ટિના મધુર સઘળાં ચિત્રને ત્યાં વિલોકે
 વૃક્ષો પંખી સરિત જલધિ કુંગરો તુંગ શોભે
 ઊંડી શાન્તિ સકલ સ્થળમાં દિવ્ય માધુર્ય રેડે
 તરવે તરવે રજકણુ વિષે પૂર્ણ સૌન્દર્ય રાજે
 વૈવિધ્યે તે પણ નવ દિસે માનવી હાય ! એકે !
 સૃષ્ટિ જોતાં જીવન સઘળું બય તો આહિં કે'વું ?-
 મૃગશ્રું એલું, તદ્દપિ હિરને, ના રુચ્છું કંઠપનાનું
 મહારે આવાં મધુર જગમાં વાસની કામના શી ?
 જ્યાં એકે ના મનુજ દિસતો-માનવી શૂન્ય સૃષ્ટિ !

૨૮-૨-૩૭.

જંગલનું પંખી

(૫૬)

જંગલમાં વસનારું-

વ્યોમતલે ઊડનારું

નિર્ઝર જલ પીનારું

પંખી ! પિંજરમાં પકડાયું

મત મધુર કેવનારાં
કાનનમાં રમનારાં
પ્રાસ મહીં તરનારાં
પંખી! અંધ પડ્યાં ગીત તહારાં!

નિર્જન વનનાં વૃક્ષો-
સુન્દર, તુલવિભુ પુષ્પો-
સ્રોત વિહંગ ને સરવો
પંખી! શૂન્ય દિગ્મે મહુ તરવો!

અન્ય વિહંગો વિચરે
ઉચ્ચ ગગનમાં ઉચરે
અન્ધન સાળો ઉરે
કિન્તુ અન્તર તહારું ઝુરે!

માનવના કેર કૂરે
અમૃત એવાં ઝુરે!
ઉચ્ચ છતાં એ માને-
સૌથી માનવજાત પોતાને.

૮-૨-૩૦

મહાસક્તીના સમુદ્ર કિનારે

મહોટા મહોટા પથરોના કઠણ તલની હાર સૂતી કિનારે
ધૂ ધૂ ધૂ ધૂ ઘેર ગાણ પ્રણવ વીચિઓ વારિધિ બ્યાં વિસારે;
લાંખાં સીધાં સપ્તવર્ણીં કિરણ સરતાં સૂર્યનાં વીચિ સંગે
જાણે ગૂંથે પૃથ્વી કાળે વિવિધ વસ્તુ વસ્ત્ર માર્તણ્ડ રંગે!
ધીરે ધીરે ઓમ આરે તરલ તરતું સૂર્યતું બિમ્બ રાતું
ઊંઠા ઊંઠા તેજ-ભીના બલધિબલના કુખ ઉરે છૂપાતું;
જેવી રીતે બ્રહ્માહે પ્રલય સમયે બ્રહ્મ-લીલા વિરામે
તેવી રીતે અન્ધકાળે સૂરજ કિરણો સૂર્યમાહે સમાયે.

પ્રાચીને પશ્ચિમે જો ! તદ્દપ તરતી સ્નિગ્ધ આલા નિતાન્ત
 તેમાં ઘેરાં પૂર્વ માંહે ગિરિ તરુ તણા શૃંગ ભાસે પ્રશાન્ત,
 કાળા મ્હોટા પત્થરોમાં અમિત બલથી વીચિઓ ભંગ થાતાં
 ધૂ ધૂ ધૂ ધૂ ઘોર થાયે, રવ પ્રતિરવ હા ! ભવ્ય વેરાનતામાં !

૨૯-૩-૩૦.

અન્દ્રિકાને

(મરાઠી સાખીની ચાલ)

ઝરમર ઝરપી અન્દ્ર અન્દ્રિકા બ્યોમ-બ્યોમમાં ઉછળી
 શરદ અબ્રના તરલ અંકમાં દેવ-બાલિકા રમતી-
 રમતી રમતી.

ધસમસ ધસતી શૈલશૃંગથી ક્ષુબ્ધ-શુભ્ર શૈવલિની
 ધવલ હારથની પ્રેમલ-લેખા નિજ ઉરમાં ચિતરતી
 ચિતરતી ચિતરતી.

કવચિત શુભ્ર ને કવચિત કૃષ્ણ આ ડુંગર ને ગર્જરમાં
 અનિલ દહેરમાં ભળતાં તહારા સૂર પ્રસરે સંગીતના-
 સંગીતના સંગીતના.

તરુવરધન ને તૃણ અંધુરમાં હર્ષ-અશ્રુ ને ઢાળી
 ધરતી માતના વિમલ અન્તરે શાન્તિ સુભગ વરસાવી-
 વરસાવી- વરસાવી.

સકલ સૃષ્ટિ ને સકલ બ્યોમમાં અમૃત તહારાં ઝરપે
 તદ્દપિ અન્તરે નવ મ્હારા કાં સ્નિગ્ધ રસાયન વરસે-
 વરસે વરસે ?

૨૯-૮-૩૦

શરદ મંતુમાં ઉપકાળ

કાળાં ઘોળાં વાદળાં ઓ શરદમંતુના આમથી તેમ દોડે
સિંહો હાથી હુંગરોની પ્રતિપળ નવી આકૃતિ રમ્ય દોરે.
મોતીની શું ભસ્મ બાણે સકલ દિશમાં પાથરી ઓમ ફેરી !
આભા ઝાંખી પૂર્વની ત્યાં તરત ઝળકી પશ્ચિમે ફેા' અનેરી.
અભાશ્વો ને જો ! પલાણી મનહર ઉપા રાતી ઝાલી લગામો
વેણી કાળાં વાદળાંની શિથિલ કરતી, સારતી રશ્મિ-બાણો,-
લેદે ઘેરા હુંગરોમાં તિમિરદળ જે વિસ્તર્યું રાત્રિકાળે
લક્ષ્મી-શીળી દેવબાલા સુરજ નિરખી કિન્તુ આલે છૂપાયે.
ને તેજસ્વી સૂર્યકેરાં કિરણ કુમળાં સીંચતાં પ્રાણુ વિશ્વે
પ્રેરે છે તે પંખીઓને મધુર કવને કુંજમાં વૃક્ષ વૃક્ષે;
બહાલા ! તહારા સૃષ્ટિ કુંજે શ્રવણ મધુરાં કાવ્ય કર્ણે પડે છે
હૈયું મહારું પ્રેમલીલું તુલમય ખની તાત ! અર્ણો ઢળે છે.

૨૫-૬-૩૦

પ્ર શ્લો ત્ત ર

(વસન્તવિલાસ.)

ઝાડો ! કહો કવન શું કરતાં ઊભાં છો ?
ઓ હુંગરો ! સ્તવન ફેા'નું કરી રહ્યાં છો ?
ઓ પથરો ! મુનિવ્રત ક્યમ આવરો છો ?
ઓ પંખીઓ ! ક્યમ ઊંચે નલ સંચરો છો ?

શા માટે ઓ ઝરણુ ! તું વહતું સદાયે ?-
કેવી રીતે રવ તું મર્મર મન્દ સારે ?
કેણે તહેને રુદન આ શિખંબુ મધુરું ?
રોતાં મહેને શિખવશે ?-વિનવું તહેને હું.

ઓ. આડ ડુંગર દુંધ અરણ્યાં વિહંગ !-
 બોલો; બધાં ક્યમ ઊભાં ધરી ગાઢ મૌન ?
 વ્યાપાર ગૂઢ—અતિ—ગૂઢ—અગમ્ય ચાલે
 જ્યાં માનવી મતિ તણી ગતિ એ વિરામે.

એવે અવાજ પણ ગંભીર સંભળાય
 જે કાવ્યકાર વિષુ અન્યથી ના કળાય
 “ ઈચ્છા લહે સ્હમજવા અતિ તીવ્ર હોય
 પ્રશ્નોથી કિન્તુ નવ તે કદી શાન્ત થાય.

ઓ માનવી ! કરીશ ગૂંચ ઉકેલવાને—
 ચત્નો; થશે તદ્દપિ નિષ્ફળ વાંચવાને—
 અત્યન્ત દુર્ગમ લિપિ જગઅન્થ કેરી
 દુર્બોધ મર્મ શકશે નવ તું ઉકેલી.

આવી અહીં વસ સદા જગ સંગ છોડી—
 વચ્ચે હુમારી; સ્હમજશ અગમ્ય બોલી—
 ત્યારેજ તું; થઈ રહે ચિરકાળ સાથી
 એવાં પરન્તુ કેવિ ! માનવ ભાગ્ય ક્યાંથી ? ”

૨૭-૧-૩૧

પ્રકૃતિને જોળે

(વસન્તતિવકા)

ઓ માનવી ! મનધરે અભિમાન શાને !
 શાને ફરે જગતમાંહી ગુમાન સાથે ?
 તહારા વિષે સૃજન અન્યથી શું વધારે !
 જેથી કરી અવર ઉત્તમ ભેદ પાડે !

પેલો ભલો ગગનચુમ્બી ગિરિ નિહાળ્યો ?-
આલાર્કના કિરણ-કાંચન-રાગ ઢાળ્યો ?
ભંચાર્થ તહેં તુજ શરીર તણી કંઠાપિ;
પાસે જઈ ગિરિ તણી સરખાવી માપી ?

વેલી કદી નિરખી તહેં કુલથી લયેલી
ચોપાસથી ભ્રમરવૃન્દ વતી વિટેલી ?
સૂંધી કદી કુસુમની કળીની સુગન્ધિ ?
હેંચે સુગન્ધિ તુજ શું કદી એવી ઢીઠી ?

આ ખીણને તરુવરે ભમતી મધુર-
કેકા કરે, ગહન જંગલમાં મધૂર;
શું સાંભળી ?-મધુરતા તુજ કંઠકેરી-
એવી કદી અનુભવી જીવને અનેરી !

ભાળી શકે ?-શશિ-ન લોચનથી ગળેલાં-
આંસુ તૃણાંકુર અને કુંપળે ભરેલાં ?
આકેન્દ શાન્ત, શશિના સરખું કર્યું તહેં ?
આંસુવતી જગત શું કદીએ ભર્યું તહેં ?

ઓ માનવી ! મનધરે અભિમાન શાને !
પાઠો અસંખ્ય ભણુવા હંજીએ તહારે
શીખ્યો નથી પ્રથમ અક્ષર તું હંજીએ
ખારાખડી કંઠણ છે ભણુવી બધીએ.

જેને ગણી અવર તું અવમાની કાઢે
તેનીજ પાસ પડશે જવું કોક દા'ડે
તો તું ત્વરા કર; પહોંચ વિનમ્ર ભાવે
દંડું અતિ જીવન; ખૂટી જશે સ્થવાર.

આ મૂક સૃષ્ટિ અતિ આતુર ખોલવાને-
 ને હોય ફક્ત કદી કાનજ સુણવાને;
 આ ગૂઢ વિશ્વ અતિ ઉત્સુક ખોલવાને-
 ગૂઢાર્થ, ને હૃદય હોય ઊતારવાને.

દુર્યો અલૌકિક અપૂર્વ ખતાવવાને-
 તૈયાર; ને નયન હોય વિલોકવાને.
 આનન્દ દિવ્ય પણ તેજ ચખાડવાને-
 ને હોય કોઈ કદી તત્પર આખવાને.

પાષાણ આ કઠિન ને! પ્રભુને ખતાવે
 પ્રત્યક્ષ ઝાડ, વિભુ દર્શન ને! કરાવે;
 વિસ્તારી આ ગગન તેજ અનન્તતાને-
 દર્શાવતું; નયન કાં પણ દેખવાને ?

૯-૨-૩૧

એક મધ્ય રાત્રે

(મન્દાકિન્તા)

મધ્ય વ્યોમે અરધ વહેતાં રાત્રિ શાન્ત પ્રભાએ-
 જ્યારે રાજે શશિ, કુસુમ શા તારલા ઓ છવાયે;
 નિદ્રા કેરા મધુર રસમાં વિશ્વ જ્યારે તણાએ
 શાન્તિ જ્યારે અચરચરમાં સૌમ્ય વ્યક્તિત્વ પાડે-

તે વેળાએ નજર કરતું કૌતુકે આસપાસ
 આંખો દેખી જરુર ઠરશે વિશ્વના રંગરાગ;
 ભીડ્યાં દ્વારો તરત ખુલશે અંધ'તાં દીર્ઘકાળ-
 હૈયાં કેરાં; વિવિધ શમશે-સંશયો-તર્ક બળ.

તુંગ વૃક્ષો ગહન કરતાં વાત કે' શાન્ત ઊભાં
 ઘેરાં શૃંગો ગિરિવરતણાં વ્યોમમાં સ્તબ્ધ સૂતાં
 અબ્રવૃન્દો ચલિત ધરતાં આકૃતિ જાય આવે
 ઝાંખી દેતાં જન જીવન-ચાંચલ્યની મૂક લાવે.

તારા કેરા અગણિત ગણો ધૂમતા ખૂબ વેગે
 તોએ કાને દ્રુતગમનનો શબ્દ એકે ન આવે
 પૃથ્વી અ'કે અવિરતપણે વ્યોમમાં એકધારે
 ધારા ઘોળી શશિ, ગગનથી ઠોસુદીકેરી સારે;

ઊ'ડો ઊ'ડો ગભીર ગરજે વારિધિ, ઘોરમાંથી-
 જાણે સાદો કરુણ પ્રસારે એક સાથે પિશાચી;
 સારો સૃષ્ટિ સૃજન સૃજને ધારતી ભીમકાન્ત-
 દેખાવો; ને કવિહૃદયમાં પાડતી છાપ શાન્ત.

શાણી સત્તા અચલ, જગમાં વ્યાપ્ત કો' સર્વવ્યાપી
 આરા જોની કુદરત વિષે કો' શકે ના ઉઘાપી;
 વ્યાપી વૃક્ષો ગગન જલધિ વારિ ને અદ્રિશૃંગો
 બોલે તન્દ્રારહિત કરતી કાર્યને એક સૂરે.

“કર્મો ત્હારાં નિયત કર તું ચન્ત્રવત સંગ ત્યાગી
 વર્ષો ત્હારાં પવનઝડપે વીતી જશે ત્વરાથી;
 વીત્યા કાળે નજર કર ના ફેંકે તું દષ્ટિ આધી-
 સ્હામે; આવે સમયગત ના; થા નહીં તું પ્રમાદી.

આવે ઈન્દુ ક્ષિતિજ પરથી ઊગતાં વ્યોમ મધ્યે
 બેડતાં રાત્રિ તદપિ ઢળશે દીન થાતાં સમુદ્રે;
 પૂર્વે પાછો સૂરજ ઊગશે પરિચયે અસ્ત થાશે
 એવી રીતે વિપળ પળમાં આયુ આયુ' ઘસાશે.

કાલ ક્રીડે સુરજ શશિના રૂપમાં પ્રાણી સંગે
જન્મી જીવી મરણ પળવું એજ સત્તા તરંગેઃ
જાગેા ઊઠેા; પરિમિત નથી શક્તિ મત્યેા ત્હમારી
શાને માટે અફલ વિલયો બન્ધનોને વધારી ? ”

૨-૧-૩૧.

સન્ધ્યાને

(મન્દાકિન્તા)

કાં તું રૂબે ! વિરમ વિરમ. ક્ષુબ્ધ ખારા સમુદ્રે ?
કાં સંકેલે ! કિરણ કુમળાં રક્ત લાનુ ! ત્વરાએ ?

સન્ધ્યા પૂરી પ્રકટ થઈ ના વિસ્તરી ના કિનારે
સારા બ્યોમે પ્રસરી નવ કાં, એટલામાં વિદારે ?

ઘેરા સિન્ધુ ! ક્ષુભિત ઉદરે સૂર્યને ના સમાવ
સન્ધ્યા કેરા સુભગ વિખયા રંગ ના પીગળાવ;

પૃથ્વી માતા ! ભ્રમણ ગતિને રોકે તું રહેજવાર
જન્મભાવી તો ક્ષણભર વધુ સન્ધ્યને તું નિભાવ;

+ + + +

સન્ધ્યા ! ત્હારું વદન મધુરું પ્રેક્ષવા પંખી હોત
ઊંચે ઊંચે ઉડત ગગને આજ હું ત્હારી સંગ,-

વા રંગાવા કનકકિરણે વાદળું હોત આજે
ત્હારી સાથે જરુર સરતાં હું સમુદ્રે સમાતે.

૧૭-૬-૩૧.

એ પોથી

(મન્દાકિન્તા)

શાને માટે 'અ ઇ ઉ ક ઈ' એ અક્ષરો ઘૂંટવાના !
ભાષા અન્થો વિવિધ ભણવા ! શાસ્ત્રને ગોખવાના ?
સ્કામે મોટો જટિલ પ્રસર્યો અન્થ આ વિશ્વ કેરો-
પાને પાને ઉપનિષદથી ગૂઢ છે એ સરેલો.
એનો લિપિ સ્વર કઠિનને, બ્યંજનો કોણ બળે ?
એવી ભાષા અતિશય ઊંડી કોણ કો'ને ભણાવે ?
લેલી વર્ણો, સકલ મથતાં વાંચ્યો વાંચવાને
કો'ને કિન્તુ અથ દત્તિ મળી ? લોટી એ બળવાને ?
હૈયા બહાલાં ! વિરમ. કર ના ચત્ત તું થાકી બશે
રોમે રોમે નયન પ્રકટે જો ન તોયે જણાશે-
એ પોથીના નિત નિત નવા અક્ષરો ફેરવાય
મૂઝું થા તું : વિરલ પરખે વર્ણ, * વિશ્વે પૂજ્ય. †
દ્રષ્ટા કાળે દરશન થતું દિવ્યતાનું તૃણોમાં
શ્રોતા સારું શ્રવણ વિભુના ગીતનું વારિધિમાં
ધ્યાતા કાળે ગિરિ શિખરમાં ધ્યાન ઊંડું જણાય,
મન્તા માટે મનન-મુખતા પથરોમાં પમાય.
જોનારાનાં નયન નિરખે સ્થાન્તદ્વારા અનન્ત-
આચ્છાદેહું વિવિધ રૂપમાં તત્ત્વ અત્યન્ત ગૂઢ;
ક્યાં છે એવા જગત ભરમાં શિક્ષકો શીખવે જે
એ પોથી ના અવકાશ તથા આલ ઉચ્ચારણોને ?

૧૪-૫-૩૨.

* દોષ વિરલ એના-પોથીના વર્ણો-અક્ષરો પરખે

† એ વર્ણો પારખતાર વિશ્વમાં પૂજ્ય. દ્રષ્ટા-તત્ત્વવેદાઓ વગેરે.

આશ્ચર્ય

(હરિગીત-સોનેટ)

આશ્ચર્યનો ઉદ્ધિ રહ્યો ઊછળી અખિલ બ્રહ્માંડમાં
આણુમાત્ર પણ અવકાશ ના જ્યાં જલ ન એહ સમુદ્રના.
હા! તણખલું આ-તણખલું?—એ શબ્દથી ઉર શું કળ્યું?
પર્યાયથી નવ અર્થ સરતો ગૂઢ એ ભેદે ભર્યું.
રજકણ તરે રવિકિરણમાં વહતી અનિલના સંગમાં
એ શું?—પરન્તુ પૂછતાં, કણ હ્રાપ્ત થાયે; ચિત્તમાં—
વૃત્તિ ઊઠે આશ્ચર્યની-રજકણ હશે શું તત્ત્વમાં?—
સ્ફુરણાં થતાં એ, કણ મટી ને ફેરવાય અનન્તમાં.
કુંપળ કુટી-પલ્લવ બની—મુકુલિત થઈ-ફળમાં ફરે—
પાકું થતાં ધરણી ઢળે-ધૂળથી બન્યું ધૂળમાં મળે;
કંઈ ના હતું ત્યાંથી થઈ કંઈ નામરૂપ અહીં વળી
પિંગળી જતું પળમાં ન શું એ ચિત્રતા ઘટમાળની?
તરણું નથી તરણું વળી રજકણ નથી રજકણ કહું—
તો શું?—ખુલાસો નવ મળે; આશ્ચર્ય ઉદ્ધિમાં તરું.

૧૫-૫-૩૨

શંકિત-હૃદય

(હરિગીત-સોનેટ)

શંકિત હૃદય મુજ પૂછતું ‘ઓ તારલા કયમ તું ભમે ?
બ્રમણ કારયિતા વસે ક્યાં?—કોણ ? તે મુજને કહે.
આરંભબિન્દુ બ્રમણનું સ્થળમાં ક્યા અંકિત હશે ?
મંડલગતિ દોરી ક્યા બિન્દુ મહીં તું અટકશે ?
ગુરુભાઈઓ તુજ સાથ તવ અવકાશમાં અવિરત ભમે
પ્રવૃત્તિમાં ઉદ્દેશ શો?—પરતન્ત્ર વા સર્વે તમે ?

રચના મહોં આ દશ્યની ગૂઢ પ્રયોજન શું હશે ?
 પ્રતિ વસ્તુમાં શંકા ઊઠે હા ! શમન એનું ક્યાં થશે ?
 ઇશ્વર હશે ?- જગતન્યનો ચાલક હશે વા ના હશે ?
 કે'ને પૂછું ?-ઉત્તર કહાંથી કોણ એનો આપશે ?
 શંકા નિરંકુશ પૂછતી ' કેને પૂછો રચના કરી ?
 નિર્મ્યા પછી એ કેમ કૂચી કોઈને ના દાખવી ?'
 આણુઉઠેલ્યો કોયડો નવ ઉકેલતો એ કોઈથી
 શંકા કરે તેના વિષે નવ રૂક્ત શંકા ઊઠતી.

૨૬-૫-૩૨.

પ્રણય-કાન્થે।

૪૨
ગૃહલક્ષ્મીને—

પ્રભુ-શરણે

(ખંડ શિખરિણી)

કૃપા-રશ્મિ સારો

પ્રભો ! આજે મહારો

નથી ક્યાંયે આરો તિમિરમયતા છે જીવનમાં
સરે આશા આઘી જ્યમ સરત આરા ક્ષિતિજના;

નયનજલની અંજલ ભરું

ચરણકમલે હું તવ ધરું

પિતા ! હૈયું મહારું કઠણ પીગળી ને રસ થયું;

વ્યથા પીડે મુંગી

અશ્રદ્ધા હા ! ઉગી

અશાન્તિ આ ભૂંડી હૃદયઅવકાશે ઊતરતો

પિતા ! જવાળા-અણુડી પ્રખર બનતી અન્તર દહી.

૧૫-૬-૩૦

પ્રણય-પંકજ

(કવાલીનો ઢાળ)

હૃદયરૂપ સરવર મહી

પ્રણયરૂપ પંકજ ખીલ્યું;

ભક્તિ-સૌરભથી ભર્યું

ને ત્યાગ-સૌન્દર્યે મદ્યું.

વિમળા હૃદયના સરવરે

પ્રેમપદ્મની છાયા પડે

જે હોય પાણી નીતરાં તે

શુદ્ધ છાયા તરવરે.

પ્રેમના પંકજ વિષે
લાવના ના ભૂંગનું
ગંભીર શુંજન થાયને
રસ-રેલ જો! રેલાય છે.

૧૪-૭-૨૮

વેણુ નાદ

(ક્વાલી)

હતો એ નાદ વેણુનો
હૃદયને મસ્ત કરનારો
વળી એ ચિત્ત હરનારો
પ્રણયરસ રેલનારો એ.
હતો એ આવતો દૂરથી
શુભાતો વાયુની લહેર
હૃદય ને દૂર દોરવતો
ઉરોઊર ઐક્ય શીખવતો.
પ્રણયના પાઠ પ્રેરીને
અનેરા ભાવ જાગવતો
લજવતો કંઠ કેાકિલના
હતો એ ક્યાંક છૂપાયો.
મુખેની કુંકથી એમાં
હૃદયના ગાન ગાનારો
ન જાણું ક્યાંક છૂપાયો
પરંતુ હાજરો લાણું.
પશુ પંખી પવન પક્ષવ
સ્પર્શિતનીર કીરના કલરવ
મુણી એ સાદ સૌ દેવી
જળે છે સ્તબ્ધ શાન્તિમાં.

ઘની ભીરુ વળી વિદ્વેષ
 વિમલ વિદ્યુ વ્યોમથી ઊતરે
 કુમુદવનની કલિકાને
 ચુમી ચુમી લેય છે લહાવો.

વિલોહી વારિમાં વિદ્યુને
 કુમુદસહ કેલિ-રત, હેયે-
 અકથ સખિરી ! કંઈ યનતું
 ન વાણીમાં કહી શકતું.

વિરહ પરણ્યાં પછી પળમાં
 વિધિને એ ગમ્યું શાણી !
 વિરમ, હા ! નાદ વેણના !
 હૃદય કાં તે હવે સુણવા ?

૨૬-૭-૨૮

પ્રણય મીમાંસા

(મન્દાકાન્તા)

પ્રાતઃકાલે અનિલ લહરી ધીરી ધીરી વહે છે
 પંખીઓના મંધુર સ્વથી જંગલો ઊભરે છે;
 નીલાકાશે મૃદુલ કિરણો સૂર્યના રક્ત સોહે
 માર્તણ્ડાંશુ સરિતજલમાં લાલી આછી પ્રસારે.

ઉભો રે'તું અધીર ભમરા ! ઝહાવરો શેં યતે છે
 પક્ષો સૂતાં હજી નવ ઊઠ્યાં લીન નિદ્રામહીં છે;
 ક્યાંથી થોભે ! વિરહિત દિસે આખીએ રાત્રિ કેરો
 રીતિ એવી પ્રણયીજનની વિપ્રયોગે ગુરે જે.

ભું ભું ભુંગે રટણુ કરીને સુપ્ત પક્ષો જગાડ્યાં
જાગ્યાં પક્ષો નિકટ નિરખી રનેહીને રાગી લાજ્યાં;
પેખી પ્રિયા પ્રથમ પ્રણયે પ્રિયને જેમ ધૂળે
તેવી રીતે અમર નિરખી પક્ષનાં ઘૂંટ કંપે.

લેટ્યાં બંને પ્રણયઝરણાં અન્તરે ઉફલવે છે
સ્પર્શે સ્પર્શે પ્રિય પતિ તણા પદ્મિનીપત્ર ખીલે;
ચુંખી ચુંખી કમલદલને ભુંગ અસ્પષ્ટ બોલે
'લાંબે કાલે મિલન મધુર' આપ્તવર્ગોનું' લાસે.'

લાળી બિન્દુ કમલદલની ઉપરે ભુંગ કે' છે
'કે'ને બહાલી ! રુદનમય કાં નેત્ર તહારાં દિસે છે ?
ક્યાંથી જાણું અનુભવ વિના પ્રેમની રીતિ મીઠી !
કે'ને બહાલી નયન, જલથી શે મિષે છે ભરાણું ?'

સુણી એવાં વચન અધીરાં પક્ષ મીઠું લવે છે
“ તહારું રાત્રે સ્મરણ કરતાં નેત્રમાં નીર આબ્યાં;
બહાલા સારી રજની ગઈ છે વિપ્રયોગે રુંધાતાં
કે'ને ત્યારે નયનચુગલે અશ્રુ એ કાં ન આવે ? ”

આવી રીતે પ્રણય કરતાં જાય છે કાળ આલી
કે'ને કાલે સમય સરિતા સહેજ કે'દિ વિરામી ?
જેને લાગ્યો જખમ દિલમાં તેજ જાણી શકે છે
કે વિયોગે સમય વહતાં પ્રેમી ગૂરી મરે છે.

ચોંટ્યાં બંને સુરજ નિરખી વારિમાં અસ્ત થાતો
પાસે જાણી વિરહ પળને મ્લાનિથી મ્હોં છવાતાં;
અન્તે બોલી પ્રિયપતિ કને પદ્મિની તે બિચારી
“ જાને બહાલા શુવ તુજ જશે સૂર્યનો અસ્ત થાતાં. ”

ના જાયે એ રસિક ભમરો પદ્મિનીરાગ-લુપ્થ
મૃત્યુ એણે સુહૃદજનની સોડમાં જો સ્વીકાર્યું;
ત્યાં માર્તણ્ડે રુધિરકિરણે પદ્મિનીપત્ર બીડ્યાં
ઘેલા ભૂંગે જીવન અરખ્યું પ્રેમની ઘેલછામાં.

જેણે વીંધ્યાં વન વન ફરી વેણને વૃક્ષરાજ
તે કુંળા આ નલિનદલને કેરી છેદી શક્યો ના:
ક્યાંથી વીંધે! હૃદય કુમળું પક્ષતું પ્રેમભીતું
પ્રેમી પેખી દંપદ-હૃદયો મીણ જેવાં તવાયે.

૨૬-૭-૨૮

વારિધિ

(હરિભીત)

ઓ બન્ધુ મહારા વારિધિ! આકેન્દ આ શાને કરે?
શું એણું આવ્યું અન્તરે જેથી રુવે આર્દ્ર સ્વરે?
શું કેઈ તહારે નિકટનો સ્નેહી તણ પ્રીતિ ગયો?
ને વિશ્વના મંડાણથી હા! રુદનમય તું થઈ રહ્યો.

બ્યોમમાં વીચિ ઊછાળી કંઈક તું શોધી રહ્યો
એવું છૂપાયું શું ત્યહીં જેથી કરી રાતો થયો?
હા. હવે સ્હમણ શક્યો આલિંગવા તું ચન્દ્રને
છાળો ઊછાળી બ્યોમમાં તલપી રહ્યો-તલસી રહ્યો.

નિષ્કૂળ ગયો ને યત્નમાં આલિંગવા તું ચન્દ્રને
તહેમાં બને શું ઘડાવરો! રે ભીરુમાં તું વહી જશે.
જો, સ્નેહીઓ ને સ્નેહીઓના સ્નેહની કિમ્મત હશે-
તો ખચિત એ શશિ આવીનેતુજને કદીયે ભેટશે.

૩૦-૭-૨૮.

પ્રલાપ

(મન્દાકાન્તા)

વર્ષાકાળે ગહનઘનમાં દામિની શી અખૂડે-
અટકી પાછી કાણુલર મહીં ઓમમાં જેમ ફૂળે;
તેવી રીતે વિલીન થઈ તું મૃત્યુના ગાઢગર્ભે
જીવી થોડું અમકી વધુ ને વિસ્મૃતિમાં ગળી તું.

ક્યાં હું શોધું ? જીવન ! તુજને અમ્મરે વા વનોમાં
કે હું ખોળું જીવનજીવના ! વારિધિના દરોમાં ?
શોધી ઓમે અવનિજલમાં શમ્ય શોધ્ય સ્થળોમાં
ક્યાં છૂપાવ્યાં મરણ ! વહને અસ્થિશેષો પ્રિયાના !

૨૧-૮-૨૮

કાં ગઈ તું એકલી ?

(હરિગીત-સોનેટ)

પ્રેમના પન્થે પળી તું માર્ગમાં અધવચ્ચ ગળી !
સ્નેહ વીથિ વિસરી ને સ્વર્ગમાં વિચરી ગઈ !
હૃદય ને વિક્ષેપ કરી તું છોડીને મુજને ગઈ
પદ્મ સરખી તું હટી કાં ગરજ સારી વજૂની ?

સ્વર્ગમાં મુખ છે અતિ ! શું ભૂલરી છે દુઃખથી ?
જે હોય એવું પ્રણયિની ! તો ત્યાં ગઈ કાં એકલી ?
સાથે ક્યાં સાથે રમ્યાં સાથે ગયાં ઉપવનમહીં
કાં એ બધું ભૂલી જઈ સ્વર્ગે પળી તું એકલી ?

શું પ્રીતિ ઓછી થઈ ગઈ કે પ્રેમ નીતિ વહી ગઈ ?
વૈરાગ્ય આવ્યો વિશ્વથી ? -ને એકલી તું પરવરી ?
શું પ્રેમ ને થોથે લખ્યું અળતાં ઉરોને બાળવાં ?
તરસ્યા કનેથી જલ છીનાવી ભવરણે ભટકાવવા ?

મુરખ ! ઉર નવ શોચતી ત્યાં તું જઈને એકલી?
કે 'કિરણ મુજ જીવન તણાં અંધારું લેતી ગઈ?'

૭-૯-૨૮.

વસમો વિયોગ

(લાલીનો સાવ મને લીંબવે રે લોલ-એ ઢાળ.)

હૈડું તપે છે મહારું તાપથી રે લોલ !

હૈડે લાગ્યો છે જિંડો ઘાવ રે,

રમણીનો નેહ તણ કાં પળ્યો રે, લોલ !

ખીલી વસન્ત કુંજે કોકિલા રે, લોલ !

ખીલી હૈયાની મુજ વેલ રે,

રમણીનો નેહ તણ કાં પળ્યો રે, લોલ !

વનમાં જૂરે છે અતિ સારસી રે, લોલ !

મીટ માંડી ને જુવે વાટ રે,

રમણીનો નેહ તણ કાં પળ્યો રે, લોલ !

નલમાં છવાય ઝીણી ચાંદની રે, લોલ !

ચુમ્મે રસાળ વિદ્ય પોયણી

રમણીનો નેહ તણ કાં પળ્યો રે, લોલ !

તન તો તવાય મહારું પાતળું રે, લોલ !

સીંચી સુધાને ઠ્યારે ઠારશો ?

રમણીનો નેહ તણ કાં પળ્યો રે, લોલ !

વસમો વિયોગ પથ વેઠવો રે, લોલ !

ઠ્યારે એ પન્થ અન્ત આવશે ?

રમણીનો નેહ તણ કાં પળ્યો રે લોલ ?

૧૬-૯-૨૮.

ધા કરી લે

(મન્દાકાન્તા)

અર્પું છૂરી જખમ કર લે મર્મ તૈયાર મ્હારું
ચીરી મ્હારું હૃદય કુમળું તૃપ્ત થા, ઓ દયાળુ!
પાછી આવી તક નવ મળે વીધવાની કદાપિ
પ્રેમીઓના વરદકરથી મૃત્યુએ મોક્ષકારી.
અર્પી આશા જખમ કરવો ધારતી હોય ચોચ
ધા તો મારી લવણ પુર, ને વન્હિ અણ્ડ પ્રજાળ.
પ્રેમી હાથે સતત બળવું ભાગ્ય કો'ને લખાણુ?
યાએ પ્રેમી પ્રણયીજનના હસ્તથી મૃત્યુ-આણું.
હું એ માણું મરણ મધુરું પ્રાણુ! તહારા જ હસ્તે
કારી ઘાને સહન કરવા હૈયું આ પાથયું છે;
રાણ છું હું, રૂધિર સવતું ભાળવા, ચીર તહેને-
શ્રદ્ધા ઉંડી-મરણ મટશે. માર. થલે હવે શે'?

૨૮-૬-૨૮.

વિલાપ

(શાદૂલવિકીરિત)

વાયુ મર્મરસાદમાં વિલાપતો વાઈ રહ્યો વૃક્ષમાં
કંપાવ્યાં તરુપલ્લવો રુદનથી પર્ણો મુકાં ખેરવ્યાં;
ઓઢી કામળ કૃષ્ણ વ્યોમતટની રત્નાવલિથી જડી
‘પોઠયું’ તું સર શામળું ધડકતું છાતી મહીં કંપથી.

નાંડુંબું નજરે પડે તટપરે ચિન્તા વિષે માનવી
લેદાયું ઉર દીસતું મનુજનું કો' કારમા ધા વતી.
નિઃશ્વાસો મૂકતો દિસે અતિ ઉંડા અવ્યક્ત કે' દુઃખના
કો' બહાણું વિચરી ગયું જીગરને લેદી હશે સ્વર્ગમાં?

ત્યાગી તે સ્થળને શિલાતલ પરે ઝેઠો જઈ શોયતો
 ઉન્માદે ખખડે વિસંગતિભર્યું ભૂલી જઈ ભાનને;
 “ બહાલી! ચાલી ગઈ મૂકી પ્રણયીને ના જ્યાલ આંખો ત્હને
 ત્હારાં ભેદભર્યાં અમેય નયનો ના પાર પામી શક્યો.

આ ખીલે જલપોયણી જલ તણા સૌન્દર્યને પોષતી
 ખેંચે ઓંચામ થકી વિધુ વિમલ ને મોહાવતી સૌરભે;
 કિન્તુ સૌરભ પાથરી ક્ષણ પછી પામે અહો! મૃત્યુને
 રે' છે ઇન્દુ જતાં કુમુદકલિકા કે' કારમું રોઈને.

જ્યારે શીતકણો પડે હિમતણા પછોં પરે પદ્મના
 જીવે શું મધુરું, ભલે સુરભિથી એ પદ્મ પૂર્યું છતાં ?
 આંખો હા ! જ્વર કારમો ચમ થઈ લેવા અહોંથી ત્હને
 શું સંયોગ હશે નહીં રૂચિકર પ્રેમી તણો તાતને ?

ઓ !....ભાળું છવિ તાહરી નભતટે શૂન્યત્વમાં મહાલતી
 તરવોમાં લય પામતી પ્રણયના ભાળું ત્હને હું સખી !
 ના.... બહાલી ! ઉઠ તું નહીં ઝડપથી ધીરી જરા આલને
 સંદેશો નહિ વેણ એક તુજને હું પાઠવું સુણને !

ઓ ઓંચામાંગણના પ્રવાસી ઉજળા ! તું રોક ત્હારી ત્વરા
 મહારે પાઠવવો રહ્યો ગહન કે' સંદેશ ઓ અન્ધવા !
 ના....તું એ સુણતો નથી વિરમતી ત્હારી દિસે ના ગતિ
 ત્હારું દીલ દયાવતી ન પલળે શું ભાળી મહારી સ્થિતિ ?

શીળી ત્હારી પ્રભા મધુર કિમત શી તું પાથરી કાં હસે ?
 હાંસી તું કરતો દિસે અયિ વિધુ ! કલ્પાન્ત મહારા પરે !
 સીર્ચી શીતલતા અહો ! તવ ઉરે ગ્રહાણડના નાયકે
 તો દાઝ્યાં ઉરની પરે શશિરતા શું છાટવી ના ઘટે ?

તેની મિષ્ટ સુખપ્રભા વિલસતી જ્યારે ઝીણા હાસ્યથી
 ઝાંખો તું પડતો હતો ગગનમાં દાઝી અસૂયા વતી;
 કાંટો માર્ગ થકી અહા ! દૂર સર્યો તે જાણી રાજી થઈ
 આજે તું ફરકાવતો સ્મિત દિસે આનન્દ ઉદ્ઘાસથી.

કિન્તુ હા ! છકી તું ગયો મૂરખ તું અજ્ઞાત તો તું દિસે
 આજે તારી પ્રભા અખંડ અરતી કાલે સુકાઈ જશે;
 સિન્ધુમાં વળી ઈન્દુ ! તું ગળી જશે ને શોચશે ત્યાહરે
 'મિથ્યા ગૌરવ ધારવું' જગતમાં સૌન્દર્યનું ના ઘટે.'

જ્યારે હુઃખપરંપરા ઉતરતી કે' માનવીને શિરે
 સ્નેહી બાન્ધવવર્ગ સૌ પરહરે સમૃદ્ધિમાં સાથી જે;
 જો તરવો ઉલટાં પળે કુદરતી તો શી કથા માનવી
 સર્વે હુઃખ સમે હસે કેમ દિસે એવો સદા દુન્યવી.

+ + + +

તેના લોચનની કદી અમકના દીઠી હશે તારલા !
 તેથી તું અમકી રહ્યો ગગનમાં ખેંચાઈને ગર્વમાં;
 ભૂરાં વ્યોમ વિષે મધુર નયનો આ તારલાના વતી
 ચોક્ક્યાં હું અહું દેખવા સ્મિતલયાં વર્ષાવતાં એ અમી-

હા ! તે તો ગઈ ! તો છતાં મધુરતા તેની જરા ના ગઈ
 હા ! તે લુપ્ત થઈ ! છતાં અરપતું ના હાસ્ય તેનું ગયું
 હા ! ભીડી ગઈ ! તો છતાં પ્રતિકૃતિ જીવન્ત લાણું બધે,
 'હા ! શૂન્યે મળી ?' શોચતાં હૃદયના મર્મો દિસે ત્રુટતાં !

(મન્દાકાન્તા)

ને જો ! તેના મરણવિરહે ઈન્દુએ ખિન્દુ સાર્યા
 આંધુલીની અધનિ કરતાં ભીંજવ્યાં અડધાલા;
 કંઠ્યાં વૃક્ષો સલિલ ધડક્યું વાયુ રોતો રહ્યો ને
 રોતાં રોતાં કરુણવદને શોચતાં સર્વ લાગે.

શીળા ઇન્દુ સલિલ સરતા ! ધૂળતા તારલા ઓ !
 વૃક્ષો બહારાં ધુનન કરતાં ! સાંભળો હું લવું તે-
 “જેણે રોષ્યું હૃદયતલમાં પ્રેમનું બીજ નહાતું
 જેણે સીંચી નયનજલથી પુષ્ટ કીધું તરુને

તે સુકાયે પ્રણય-તરુ આ જૂરતું નીર માટે
 જૂરો જૂરો રસહીન થઈ ભૂમિ લેણું થયું એ
 કિન્તુ ઊંડા અમર તરુના મૂળ આ અન્તરે છે
 આજે જાણ્યું જીવન મરણે પ્રેમથી એ ભલું છે !”

૧૫-૧૦-૨૮.

દિવાના

(ગઝલ)

બ્રમણ કરતો વિધુ બ્યોમે
 બ્રમણ કરતાં ઉડુ વૃન્દો
 બ્રમણ કરતો સદા પૃથિવી
 દિવાનાં એ સહુ લાગે.

બ્રમણ કરતો બધે વાયુ
 બ્રમણ કરતાં નહે પંખી
 બ્રમણ કરતો વને લમરો
 દિવાનાં એ સહુ લાગે.

નજર જ્યાં જ્યાં પડે મારી
 બ્રમણ ત્યાં ત્યાં દિસે ન્યારું;
 ન જાણું કેમ સૌ લમતાં
 દિવાનાં એ સહુ લાગે.

બ્રમણ કરતા દિવાના ને-
 ગણાયે તો દિવાનો હું-
 ભલે થાઉં હૃદય મ્હારું
 દિવાનું સર્વદા રે' છે.

રચી સૃષ્ટિ પ્રભુજી એ
 દિવાની ને પૂરી તેમાં
 મહું મૃત્યુ દિવાની માં
 પ્રભુખ્યારી દિવાની હા!

૨૨-૧૦-૨૮

હવે ના પૂછશે કોઈ

(ગઝલ)

હૃદય હળવું હવે મ્હારું
 હૃદય નખળું હવે મ્હારું
 અબોલું એ બન્યું હાવાં
 હવે ના પૂછશે કોઈ.

નયન શરથી હણાયું હા !
 હૃદય હરણું બીચારું આ
 અધૂરા શ્વાસ એ લેતું
 હવે ના પૂછશે કોઈ.

સ્મરણ-અસિથી વીંધાયેલું
 ઘવાયેલું- બણાયેલું
 રુધિર અશ્રુથી લીંબણું
 હવે ના પૂછશે કોઈ.

વિરહની જવાળ તીણીમાં
 ઉકળતું એ તવાતું એ
 કકળતું એ ટવળતું એ
 હવે ના પૂછશો કોઈ.

બની મૂશું રહું વિનવી
 મહેને ના બાળશો હાવાં
 અઘટતું કે ઘટિત વા ના
 હવેથી પૂછશો કોઈ.

ગરીબડું એ બીચારુ એ
 સહન કરશે બની મૂશું
 મરણ એ માંગશે સહતાં
 હવે ના પૂછશો કોઈ.

૨૭-૧૦-૨૮

શાન્ત અશ્રુ

(હસ્તીત)

રમ્ય સાયંકાળની આભા રહી પ્રસરી નભે
 પંખી તણી પંક્તિ ઉડી આકાશથી તરુ સંચરે;
 હર ઊભા હુંગરે આલિંગતાં રવિના કરે
 ધીરે ધીરે પાછાં સરે ને તિમિર આછું વિસ્તરે;

સરના તરંગો લંગ થાયે તટ પરે વલયો રચી
 ને કુમુદિની જીલતી જલે આશાભર્યાં વદને હસી;
 ‘સંયોગ બહાલા ચન્દ્રનો રજની મહીં મધુરો થશે’
 ઉદ્વાસમય એ ભાવથી ઉર પોયણીનું વિસ્તરે.

ક્ષણમાં હસી-ક્ષણમાં નમી-ક્ષણમાં વળી જલમાં જુવે
 મુખડું પ્રકુલ્લિત આત્મનું નિરખી ઉરે ગૌરવ ધરે;
 પળમાં વળી ઊંચું જુવે ગંભીર' ચિન્તનમાં ગળે
 ને તે સમે આશા નિરાશાનું મિલન વદને તરે;

પ્રિયતમ દિસે ના ઓમમાં અન્ધારું વ્યાપ્યું તો છતાં
 શું આવશે એઓ નહિ?—એ કંઈ વિચારે ધૂળે;
 સ્નેહી છતાં શું સ્નેહને તરુણો તણો વિસરી જશે?
 ના. ના. કદાપિ માર્ગમાં અધવચ્ચ જરી ઊભા હશે.

સન્દેહ આવા અવનવા કરતી ઊભી જલમાં જૂરે
 એવે અળકતા તારલાના વૃન્દ ઓમે વિસ્તરે;
 પૂર્વ નભના તટ પરે વિલસે વિધુ રેખા સમે
 તરતો તટે ઊરતો પ્રભાચી શાન્ત સુન્દર રાજતો.

પુલકિત થતી તરલિત થતી નિરખી પતિને ઓમમાં
 ઊછળ્યાં કુમુદના અન્તરે ઊર્મિ તણાં આન્દોલનો;
 અન્દ્ર નેનો સ્નિગ્ધ ફેંકે કુમુદિની જલમાં ઝીલે
 સુમ્બત કરે નીચી લળી પ્રિય કુમુદ શશિને નીરમાં.

અધરના સ્પર્શો થકી કંપો રહ્યો વિધુ વારિમાં
 કિન્તુ પરસ્પર સ્પર્શથી છુટવું ગમે ના એકને;
 ક્યાંથી ગમે? કેને ગમે? છુટવું પ્રિયાની ખાથથી
 કુમળી ભુજના પાશમાં બંધાવું કે'ને ના ગમે?

કિન્તુ ક્ષણિક સંયોગ હા! આ વિશ્વમાં સ્નેહી તણો
તોયે ક્ષણિક સંયોગમાં આનન્દ કલ્પ અનન્તનો;
 એક્ય સારુ ઉભય ઉરમાં ઉદ્ભવે છે વાંચના
 ને ધન્ય એ પળ આવતાં આત્મા મળે અવકાશમાં;

ઉભય ઉરની ઊમિઓ જ્યાંથી સ્વે ત્યાં તો શમે
 ને અન્તમાં કદલોલ સુણતાં મરણનો રહતાં રહે;
 નિર્ભય થઈ રમતી હતી હા! કુસુદિની પ્રિય સંગમાં
 એવે અચાનકે બોમ હા! મેઘે છવાયું કારમાં;
 અસ્ત કીધો ચન્દ્રને તારા ગણો ગળી તો ગયો
 કુસુદને કંપાવતો ઘર્ષર રવે ગાજી રહ્યો.
 ઘનઘોર બોમ તમિસ્રમાં વિલસી રહી વિજળી છટા
 આરમ્ભ વૃષ્ટિ તણો થયો કે પ્રબલ વનના ધોધ શો.

વિકસિત કુસુમના પત્રમાં પાણી તણું સીંચન થતાં
 ખરી તો પડ્યાં પણીં અહાહા! મધુરતા વણસી ગઈ!
 કૃતિઓ મધુરી વિશ્વમાં પામેજ હા! ક્યમ મૃત્યુને
 જો મરણ શરણે થાય તો મોતે મધુરું કેમ ના?

મધુરતા પ્રેમી મહીં સાંળી શકે પ્રભુ ના કદી
 પ્રેમાળ પુષ્પ તણી મધુરતા મૃત્યુને વશ ક્યમ થઈ?

x x x x x

પર્જન્ય શાન્ત રહી ગયો નિર્મુક્ત બોમબન્ધુ વળી
 નિર્મળ શશિ જલમાં જુવે તો દાંડીમાત્ર દીઠી ભડીં;
 શ્વેત પણીં કુસુદના છુટાં છવાયાં નીરમાં-
 તરતાં વિલોકી ચન્દ્રના નેનો થકી અશ્રુ સર્પો.

રુદન શાન્ત શશિતણું સુણતું હતું સ્થિર વિશ્વ આ
 ને શાન્ત અશ્રુ સારતાં અર્પી રહ્યું આશ્વાસનાં;
 કિન્તુ પ્રિયાના મરણની પીડે વ્યથા હા! ચન્દ્રને
 અશ્રુ ઝરતાં શશિતણું મુખડું વિવર્ણુ અહા! બને.

આકાશમાં પગ્નિયમ લણી ધનું જતાં લવતો ગયો
 ને શાન્ત તે સૂર શાન્તિમાં શાન્તિ અપૂર્વ વધારતો-

ક્ષણમાં હસી-ક્ષણમાં નમી-ક્ષણમાં વળી જલમાં જુવે
મુખડું પ્રકુલિત આત્મનું નિરખી ઉરે ગૌરવ ધરે;
પળમાં વળી ઊંચું જુવે ગંભીર ચિન્તનમાં ગળે
ને તે સમે આશા નિરાશાનું મિલન વદને તરે;

પ્રિયતમ દિસે ના બ્યોમમાં અન્ધારું બ્યાખ્યું તો છતાં
શું આવશે એઓ નહિ?—એ ફર વિચારે ધૂળે;
સ્નેહી છતાં શું સ્નેહને તરુણી તણે વિસરી જશે?
ના. ના. કદાપિ માર્ગમાં અધવચ્ચ જરી ઊભા હશે.

સન્દેહ આવા અવનવા કરતી ઊભી જલમાં ઝૂરે
એવે અળકતા તારલાના વૃન્દ બ્યોમે વિસ્તરે;
પૂર્વ નસના તટ પરે વિલસે વિધુ રેખા સમે
તરતો તટે ઝરતો પ્રભાથી શાન્ત સુન્દર રાજતો.

પુલકિત થતી તરલિત થતી નિરખી પતિને બ્યોમમાં
ઊછળ્યાં કુમુદના અન્તરે ઊર્મિ તણાં આન્દોલને;
અન્દ્ર નેનો સ્નિગ્ધ ફેફે કુમુદિની જલમાં ઝીલે
ચુમ્બન કરે નીચી લળી પ્રિય કુમુદ શશિને નીરમાં.

અધરના સ્પર્શો થકી કંપી રહ્યો વિધુ વારિમાં
કિન્તુ પરસ્પર સ્પર્શથી છુટવું ગમે ના એકને;
ક્યાંથી ગમે? કેને ગમે? છુટવું પ્રિયાની બાથથી
કુમળી ભુજના પાશમાં બંધાવું કે'ને ના ગમે?

કિન્તુ ક્ષણિક સંયોગ હા! આ વિશ્વમાં સ્નેહી તણે
તોયે ક્ષણિક સંયોગમાં આનન્દ કેલપ અનન્તનો;
અઠ્ય સારુ ઉભય ઉરમાં ઉફલવે છે વાંચનાં
ને ધન્ય એ પળ આવતાં આત્મા મળે અવકાશમાં;

હલય ઉરની ભમિઓ જ્યાંથી સ્વે ત્યાં તો શમે
 ને અન્તમાં કંદલોલ સુણતાં મરણનો રડતાં રહે;
 નિર્ભય થઈ રમતી હતી હા! કુમુદિની પ્રિય સંગમાં
 એવે અચાનક વ્યોમ હા! મેઘે છવાયું કારમાં;

અસ્ત કીધો ચન્દ્રને તારા ગણો ગળી તો ગયો
 કુમુદને કંપાવતો ઘર્ધર રવે ગાળુ રહ્યો.
 ઘનધોર વ્યોમ તમિસ્રમાં વિલસી રહી વિજળી છટા
 આરમ્ભ વૃષ્ટિ તણો થયો કે પ્રખલ વનના ધોધ શો.

વિકસિત કુસુમના પત્રમાં પાણી તણું સીંચન થતાં
 ખરી તો પડ્યાં પર્ણો અહાહા! મધુરતા વણસી ગઈ!
 કૃતિઓ મધુરી વિશ્વમાં પામેજ હા! ક્યમ મૃત્યુને
 જો મરણ શરણે થાય તો મોતે મધુરું કેમ ના?

મધુરતા પ્રેમી મહીં સાંખી શકે પ્રભુ ના કદી
 પ્રેમાળ પુષ્પ તણી મધુરતા મૃત્યુને વશ ક્યમ થઈ?

x x x x x

પર્જન્ય શાન્ત રહી ગયો નિર્મુક્ત વ્યોમખન્યું વળી
 નિર્મળ શશિ જલમાં જુવે તો ઢાંડીમાંત્ર દીઠી ત્યહીં;
 શ્વેત પર્ણો કુમુદના છુટાં છવાયાં નીરમાં-
 તરતાં વિલોકી ચન્દ્રના નેનો થકી અશ્રુ સર્પાં.

રૂદન શાન્ત શશિતણું સુણતું હતું સ્થિર વિશ્વ આ
 ને શાન્ત અશ્રુ સારતાં અર્પી રહ્યું આશ્વાસના;
 કિન્તુ પ્રિયાના મરણની પીડે વ્યથા હા! ચન્દ્રને
 અશ્રુ ઝરતાં શશિતણું મુખડું વિવર્ણુ અહા! બને.

આકાશમાં પશ્ચિમ લાણી ઈન્દુ જતાં લવતો ગયો
 ને શાન્ત તે સૂર શાન્તિમાં શાન્તિ અપૂર્વ વધારતો-

“ યુવતી હતી, કુમળી હતી, મધુરી હતી મમતાભરી
આ વિશ્વ-સરના વારિમાં વણસી ગઈ વણસી ગઈ!
સખિરી ગઈ! રડતી ગઈ! મુજને રહાવી તું ગઈ
આવું સખી ! મળશું ફરી—અનન્તમાં રૂપી જઈ. ”

* * * *

છુટાં છવાયાં શ્વેત પર્ણો કુમુદના તરતાં રહ્યાં
ને શાન્ત સરના નીરમાં મોજા ઝીણા ઉઠતા હતા.

૧૨-૨-૨૯.

જીવનની મઝા

(હરિજીત સોનેટ)

હું ઈન્દુ તું મમ કૌમુદી, હું મેઘ તું સૌદામિની*
હું સુમન તું પરિમલ બને તો જીવન જીવવાની મઝા;
ક્ષુબ્ધ હું તવ વારિધિ ને શાન્ત તું સ્ત્રોતસ્વિની
મમ મીન તું તવ નીર હું તો જીવન જીવવાની મઝા.
હું યોગી તું મમ સાધના, હું કાય તું મમ છાય ને
હું ભૂંગ તું મમ પન્થિની તો જીવન જીવવાની મઝા.
ધ્વનિ હું બનું પ્રતિધ્વનિ બને તું, રત્ન હું મમ તું પ્રભા
નવમલ્લિકા તું આમ્ર હું તો જીવન જીવવાની મઝા.
કવિ હું બનું મમ કેલ્પના તું, કાવ્ય હું રસ તું બને
ઉર હું બનું મમ ઊર્મિ તું તો જીવન જીવવાની મઝા.
અમર આશા હું બનું શાશ્વત નિરાશા તું બને
જીવન બનું મૃત્યુ બને તો જીવન જીવવાની મઝા.
પ્રહ્લાદમાં વિલસી રહું જો તું રમે મમ આત્મમાં
આત્મા તણી યદિ એકતા તો જીવન જીવવાની મઝા;

૯-૩-૨૯.

સાગરમાં સમાધિ

(ઉપભતિ)

સંગીત ધીરું કરુણું ધૃતિભર્યું
અસીમ વિસ્તીર્ણું સમુદ્ર સારે;
બ્રહ્માણ્ડ સંગીત તણા તરંગે
અસંખ્ય આન્દોલનમાં તરે છે.

ચુમે તરંગાવલિ ભંગ પામી
પાષાણના મહેલ તણી દિવાલો;
ઘોળાં કુલોના સજ્જતુલ્ય ક્રીણ
આલિંગતું શ્યામશિલા કિનારે;
યુવાન ભાવે સ્વપતી તરુણી
છતાંય જાણે કરમાઈ વેલી;
તરંગમાલા ગણતી નિધિની—
પ્રાસાદ-ગોખે સ્થિર થૈ ઊભી'તી.

તરુણ ત્યાગી તરુણી મધુરી—
દેશાન્તરે અન્તરમાં હુભાઈ—
પળ્યો, ન આવ્યો ફરીથી કદાપિ
મુઘ્ધા વિયોગે ઝુરતી રહી'તી.

વર્ષો વીતાવ્યાં વસમા વિયોગે
સ્નેહીતણાં ચિન્તનમાં છતાંયે
પામો નહીં દર્શન તે ખીચારી
વિશીર્ણ આશા થઈ સુન્દરીની.

ઉદાસ ભાવે વદને તરે છે
આંસુતણી હા! સરિતા સવે છે
નિઃશ્વાસ ઊંડા અધરે સ્ફુરે છે
વિષાદ વાણી મુખથી સરે છે:—

કુદરત ઢળી નિદ્રા મહીં કુદરતતણાં બાલો સરી-
કુદરતતણાં ઉત્સંગથી વિચરી રહ્યાં સ્વચ્છંદથી;
નિજ વૃન્દથી છૂટો પડી કે' તારલો ખરતો વળી
ક્ષણ એકે તેજ પ્રસારતો આકાશમાં ફૂળતો ફરી.

અહ્લાહૃદ રંગભૂમિ પરે પાત્રો રમે અહ્લાહૃદના
અહ્લાહૃદ જુનું ને મધુરું શાન્ત સંગીત સારતા;
સ્તબ્ધ બાળા ચિત્ર ભાળી પૂર્ણ પ્રતિભાથી ભર્યું
હૈયું ભરાતાં ભિમિથી શૈલાસને બેઠી ઠરી.

કમનીય કાયા પાતળી કાળા વસનમાં ચોહતી
ને મેઘકાળા બ્યોમમાં વિદ્યુલ્લસતા સમ આપતી;
એવે સરિજ્જલમાં જુવે નિષ્પંદ નેને સુન્દરી
ચુમ્બનતણે વિનિમય કરે છેનીરમાં શશિકુમુદિની.

તન્ત્રી મૂકી ઉત્સંગમાં તારો વીણાના સારતો
ઝણ ઝણ સૂરે તારો તણા સૂર આત્મનો આલાપતો.

“અન્દ્ર ખીલે ચુમ્બને તો કુમુદિની આલિંગને
ને ભૂંગ ખીલે સૌરભે તો પદ્મ વિકસે ગુન્જને.”

સરિતા વહે કલકલ કરી તનતન વીણાતારો સરે
ભિમિ બિછળતી ગીતની અહ્લાહૃદમાં પ્રસરી રહે;
સંગીત રાગી તારલા સંગીત રાગી અન્દ્રમાં
સંગીત રાગી આલલાં” ડોલી રહ્યાં આકાશમાં;

સંગીત જીવન રેડતું શું જડ અને ચેતન મહીં
સંગીત પ્રેરે પ્રેરણા જીવન બધું તન્મય કરી;
સારંગ વીણાવાદને સુણતાં બને જ્યમ બહાવરો
વિદ્વજ અન્યો હું એ મુણી સૂર તન્ત્રીના તારોતણો.

લોહચુમ્બક લોહને જેએ અકલ આકર્ષણે
તેવી રીતે સરિતાતટે જેએ મહને ઉરચુમ્બકે;
તન્મય હતી 'વીણાવતી' કે' યોગિની ન્યમ યોગમાં
સ્થૂલ ચેતન સર્વ ભૂલી આત્મના આહ્લાદમાં.

પગરવસુણી મૃદુશાન્તિમાં થઈ ભંગ આત્મસમાધિમાં
સંભ્રમવતી ચમકાવતી નેનો ચકિત હરિણી સમાં;
સંકોરતી નિજવસને, ને કેશ સ્નિગ્ધ સમારતી
કિન્તુ નિકટમાં સ્નેહીને પેખી અધર ધ્રુકાવતી.

નેનો મળે આરો અહા ! બન્ને ઉરે વીજળી વહે
ને કૈતના લેહો ભૂલી અકૈત કેવલતા ચહે;
સ્નેહના નવઅંકુરે સ્નેહી તણા ઉર-ક્ષેત્રમાં
ફાલે કુલે જલ જો મળે બહાલાં જનોનાં નેત્રનાં.

સ્નેહના નવતન્તુઓ તન્તુ મટી અન્થિ બને-
પ્રત્યેક તરવો વિશ્વના એ અન્થિથી વળગી રહે;
સંસાર પાસવારને આરે ઊભેલા માનવી !
તરવા ચહે જો વારિધિ તો સ્નેહ દૈવી નાવડી.

તન્ત્રી બસેડી અંકથો વાણી શુચિ મુખથી વહે
ઋતુરાજ-કાન્ત-વસન્તમાં શું વેલના ફુલડાં ખરે !
“ બહાલા ! જુવો ને ચન્દ્રમા સરતો દિસે જલમાં હસો
ને હાસ્યથી મલકાવતો શરમાવતો એ કુમુદિની. ”

ધીમે ધીમે મમ પાસમાં આવી ઊભો 'વીણાવતી'
ઊમિ ઊછળતાં ઉરથી મમ ઉરને આલિંગતી;
વેલીસમા મૃદુ હસ્તથી મમ કણકે અવલમ્બતી
આશાભર્યાં સ્થિર નેત્રને મમ નેનમાં આરોપતી.

શાન્ત અમ્બર અર્ધુથી અવનિતલે અવરોહતાં
ઈન્દુ અમકતો લાલમાં ને નેત્રમાં બહાલીતણાં;
અસ્પષ્ટ ભાવો સ્નેહના ઉર બિમ્બિને મથતા હતા
ને હૃદય-ગર્જર લેદતાં નેનો મહીં વસતા હતા.

X X X X
લેદો બિંડા પૃથ્વીતણા તેથી ગલીર આકાશના
નિગમના તેથી બિંડા-સૌથી બિંડા ઉરના અહા!
વાંચી શકે-કદપી શકે-જાની નિગમના લેદને
કિન્તુ હૃદયના લેદને તો તરુણ ક્રૂતા કળી શકે;

કદપી શક્યો-વાંચી શક્યો-સ્થૂમળ શક્યો પળમાત્રમાં
પ્રહ્લાણ્ડ બિંડા લેદને એ નેત્રના બિંડાણુમાં;
નેનો મળ્યાં-અધરો મળ્યા-રસ સ્નેહના ઝરણાં વહ્યાં
ગિરિ નિર્ઝરથી શુદ્ધ એ રસ-સ્રોતમાં નહાતાં રહ્યાં;

નિર્દોષ લવનની મઝા નિર્દોષ ચુસ્મન શું નથી ?
સાક્ષ્ય લવનનું અહા! રસપૂર્ણ ચુસ્મન શું નહીં ?
“હું તું અને તે” સૌ તણ આત્મા રમે પરમાત્મમાં
શક્તિ અલૌકિક કો' હશે હા! અધરના સન્ધાનમાં!

+ + + +
એવી રીતે રજની વહે-આચી તટે સ્ફુરતી પ્રભા
ને પુણ્ય એ ક્ષણ વીતતાં વદને તરે ગ્લાનિ-છટા;
સુખદ પળ સહવાસની સ્મરતાં અતિ મન રંજતું
જ્યારે સ્મરું રજની અહા! તે શાન્ત સંગીત શું જતું-

“અન્દ્ર ખીલે ચુસ્મને તો કુમુદિની આલિંગને-
ને લુંગ ખીલે સૌરભે તો પદ્મ વિકસે શું જને.”

પ્રસ્થાન

(અનુષ્ટુપ)

જનની જન્મભૂમિ ને પિતા પ્રેમાળ પત્નીને
પ્રાતઃકાળ થતાં જવું ત્યાગીને દૂર દેશમાં;

(માલિની)

ઝરઝરઝર વરસી મેહુલો શાન્ત થાયે
તરલ ધવલ અબ્રો છિન્ન ઓમે જણાયે;
રજનિ સકલ વીતી અક્ષુરહેજે મળ્યાંના
તિમિર ગહન વ્યાપે અન્તરાકાશમાં હા !

(વસન્તવિલકા)

અન્તે ઊભી ખડી થઈ દૃગની સમક્ષ
છેદલી પળો મિલનની સહસા અલક્ષ્ય;
માતા પિતા ભગિની બાન્ધવ મિત્રવર્ગ
આંસુવતી તરલચક્ષુ ગુંથેજ સર્વ;
ખાયે પડ્યો જનની ને ચરણે પિતાને
લેટયો સુહૃદ્ પ્રણયથી નિરખ્યાં બધાને;
રેણુ ચુમી મધુર જન્મભૂમિ તણી મેં
તોયે શમ્યો ઊછળતો નવ ઊર્મિ-નિધિ;
હેયું કહે સખુર !-ના હજીએ મળ્યો તું
નેનો વદે સખુર !-ના નિરખ્યાં બધાને;
ક્યાં છે ?-થતાં હૃદય-વાહી તરંગ ઝીણા
કંપી ઊઠી હૃદયની અતિ તંગ-વીણા;
નેનો ફરે વિકળ-બહીકણ ખણ્ડ ખણ્ડે-
આવાસના, તદપિ નિષ્કળ થાય ચત્ને;
ઊભાં બધાં ગુરુજનો મુજને વીંટાઈ
તેથીજ શું કુલ-વધૂ નવ ત્યાં જણાઈ !

એવે સરે દુગ અગ્નિનક મેહી દારે-
ચાંચાં, અસે નવ પડે પલકાર સહેજે;
વેણી છુટી લટ ભીડે ફરકી કપોલે
તે અબ્ર લેલી વિલસે શશિ શાં દુગો તે.

આંખો વિશાલ વિરહાશ્રુવતી લસન્તી
આંસુ પૂર્યાં શરદ-અમ્બુજ શી દિસન્તી;
અન્દ્રાસ્તના સમયમાં ગમગીન જેવી-
બ્યોમે છટા, વદનમાં તરતીજ તેવી.

અન્તે નમ્યાં નયન ને નિકળ્યો હું આલી
છોડ્યાં પિતા-જનની ને પ્રિય રોતી બહાલી!

X X X X

ઓ વૃક્ષ પંખી નલ શાન્ત સસ્તિરંગ!
આત્મીયતા અનુભવું તમ સર્વ સંગ;

છેલ્લા પ્રણામ તુજને અયિ માતૃભૂમિ!
કલ્યાણી ઓ ! વિવિધ કૌતુકથી ભરેલી!
વન્દું ગિરિ! શિખર! કન્દર! વૃક્ષરાણ!
નિદોષ બાલવચના રમણીય સાથી.

+ + +

આવી ભીલો અપર કો જલધિ કિનારે
સર્વત્ર નૂતન વિચિત્ર પ્રદેશ ભાસે;
રોઈ રહ્યું હૃદય દુઃસહ એ વિચારે
“રોતી કયા ગૃહ-બૂણા મહી હા! હશે તે!”

કૌમુદીમાં

(અનુષ્ટુપ)

મેઘ માલા સમી હાર દ્વર હુંગરની નમી
ઈન્દુના તેજમાં ન્હાતી પુણ્યસ્રોતા સરસ્વતી.

(મન્દાકાન્તા)

પેલે તીરે તરણી તરતી વારિમાં શુભ્રવર્ણી
જાણે હંસી શયન કરતી શ્વેતપર્ણી પ્રસારી;
નૌકા જૂલે કિરણ શશિના ભંગ થાતાં નદીમાં—
હાસ્ય સ્ફુરે વિમલ જલમાં કૌમુદી મિશ્ર થાતાં;

(અનુષ્ટુપ)

નૌકા તું લાવ તારી ઓ ભલા નાવિકે ! આ તીરે
સ્કામે પાર જવું મ્હારે ઊતાર નાવને નીરે.
હાક ઊંડી સુણી મ્હારી ધૂમતી ઓમ વારિમાં
નાવિકે હોડીને છોડી વૃક્ષથી ક્ષણ માત્રમાં

(મન્દાકાન્તા)

વાયુદહેરે લળતી જૂલતી નાવડી ધીરી ધીરી
આવેજાણે વિમલ વૉસના દિવ્ય કો'યોગિની શી;
સ્વર્ગ'ગાના અતલ જલમાં કૌમુદી મૂર્તિમન્ત—
ચાલે ધીમાં ચરણ ભરતી તેમ નૌકા તરન્ત.

(અનુષ્ટુપ)

આવતાં નિકટે હોડી મારી હાક ખલાસીએ
અદ્યાં નાવે હમે ખન્ને હંકારી તરણી જલે;

(પ્રભાતનો ઢાળ)

કૌમુદી ઓમના સકલ વિસ્તારમાં
 ભવ્ય ગિરિ કન્દરે શાન્ત ઝરતી,
 નાયતી સ્ત્રોતના વારિમાં અવતરી
 દિવ્ય આનન્દથી અવનિ ભરતી.

કામિની કોમલા કમલ કરપાશથી
 આવરી કણ્ઠ મમ હૃદય ભરતી,
 ઈન્દુના બિમ્બની કાન્તિ અવમાનતી
 વાણી અધૂરી છતાં મધુર લવતી:-

“મહારું જીવન આહો ! હોય આવું સદા
 દૂર-અતિદૂર સંસારથી હો !
 મૈત્રી કુદરત તણા તરવની અનુભવું
 અન્તમાં તરવ તલ્લીન થાઉં !”

ભવ્યતા દિવ્ય કો' ભાલમાં ભલકતી
 સ્તબ્ધ તરુણી થતી નેત્ર ગળતી
 શૂન્ય હૃદય બની-તરુણી તીરે વહી !-
 રમરણ સ્ફુરતાં કંઈ પુનઃ વહતી:-

“તીરે આ તો તર્યાં અપર તીરે તરી
 જર્ણુ જીવનતણા સાન્ધ્યકાલે-
 શૂંબલા ક્ષુદ્ર સંસારની પરહરી
 ત્યાંય શું અન્તમાં બશું સાથે !”

એકલતા

(શાર્દૂલવિકીરિત સોનેટ)

બહાલા ! કે' ઉર-વારિધિ-જલતણાં આન્દોલનો ક્યાં શમે ?
છોળે છોળમહીં કરુણુરસના પ્રાસો ચઢે ઊતરે.
તું કે' શે 'નભમાં'; નહીં. નભતણું છે પાત્ર નહાતું ખરે!
જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ સરે ત્યાંહાં ક્ષિતિજથી ખાંધેલું વ્યોમે દિસે.
આંખો મિષ્ટ અમીલરી નવ મળે ક્ષારામ્બુધિ વારિને
ખિન્દુમાત્ર ઝરી મધુર કરવા ને ટાળવા ક્ષારને;
ના. ના. સાંભળનાર વિશ્વભરમાં કણો હવે પ્રાસને
પડ્યા માત્ર પડી અનન્ત દિકમાં શૂન્યત્વમાં ઓસરે;
ના નેનો, નવ કર્ણ, ના અધર, ના હૈયું મધુરું જડે
જેવા, સાંભળવા, કપોલ ચુમવા, આલિંગવા હા ! હવે!
આતપ્ત પ્રબલ પ્રચણ્ડ કિરણે માર્તણ્ડના ઊકળે
ને ખારું ઉર-વારિધિ-જલ વધુ ખારું કટુ જો ! અને !
બહાલા ! કે' ઉર-વારિધિ-જલતણાં આન્દોલનો ક્યાં શમે ?
છોળે છોળ મહીં કરુણુરસના પ્રાસો ચઢે ઊતરે.

૧૨-૧૧-૨૯

મહારી ભૂલ

(શિખરિણી)

ઊભો સાયંકાલે સરવર તણા શાન્ત પુલિને
ગિરિશ્રેણી ત્યાંથી નજર પડતી પૂર્વ ક્ષિતિજે;
ઢળી પાણી માંહે કુમુદ રચતી રમ્ય વલયે
અને તેમાં ગુંથે કિરણ રવિના હેમકણીઓ.

(માલિની)

લલિત કુમુદકાન્તિ અર્ધ પામી વિકાસ
 નયન જલભરેલાં સહેજ ભાસે હતાશ;
 વિનીત વદન ધારી પીનવે મૂક સાદે-
 “ મનહર અયિ સન્ધ્યે ! યોમ માંહે છૂપાને ! ”

(અનુબુધ)

કહ્યું શું આવું સન્ધ્યાને ખડેલાં તો કળી ના શક્યો
 પરન્તુ કાણુમાં તહેનો ભાવાર્થ સ્હમણ વદ્યો
 “ જહેન ! આશા વૃથા સેવો આશા છે ઉર-હાહિની
 વાટ તે ક્યાં સુધી જોશો યોમ-પન્થ-પ્રવાસીની ? ”
 સુષી આવું હસી ધીરું બોલે જહેન કુમુદિની
 “ શ્રદ્ધાને ધીરતા વીરા ! મહેને સૈણ સ્વભાવની. ”

(હિપ્પનતિ)

સૌન્દર્ય સન્ધ્યા તણું ભવ્યતામાં
 એવે વિરામે રજની થતામાં;
 બાલેન્દુ સોહે ગિરિશૃંગભાલે
 તેથી ગિરિધૂર્જટિ* શો જણાયે.

(માલિની)

મૃદુલ નયનબાણો ઈન્દુ સારે નભેથી
 કુમુદ હૃદય પ્રેમે પાથરે વીંધવાને;
 પણ ભર ઉર કંપ્યાં દીર્ઘ આલિંગનેથી
 તદ્દયિ તરત બન્ને સ્થૈર્ય ગાંભીર્ય સેવે.

કુમુદ ઢળતી ધીરે વારિ મધ્યે નમે, કે-
તરત શશિ કપોલે દીર્ઘ ચુમી ભરે છે
મધુર કંઈકે કંઈ ચન્દ્ર તહેને કહે, ને-
તરલ કુમુદ ફેંકે વિદ્વંજી દષ્ટિ 'તીરે'.

(અનુકૃપ)

ભાળી મહેં ભૂલ ગંભીર મહારી, શોક મને થયો
ત્વરાથી તીર ને છોડી માર્ગે હું મમ સંચર્યો.

૧૩-૧૧-૨૯

પ્રમાદી અશ્રુઓ

(શિખરિણી)

નિરાશા દૈવીના ગભીર તલથી જે વહી રહ્યાં
પ્રમાદી તે અશ્રુ નવ કળી શકું શું કહી રહ્યાં !
સરે આંખો જ્યારે કુસુમિત લતા પેલી ઉપરે
કંઈ જાંડું જાંડું, હૃદય સ્મરણે પુણ્ય ઊભરે.

સુતું કોઈ જાણે પુનર ઉઠતું જાત્રત થઈ
ભુલાયેલી પૂર્વે લલિત છવિની આકૃતિ લઈ;
ખરે! શું તું એ છે?—કઠિન હૃદયે! શું તવ છવિ?
છપાઈ પુષ્પોમાં હજી સુધી ખરે તું પ્રણયિની!

કહાં પાછી આવી હૃદય દમતી કાં ફરી ફરી ?
કહું તેં શું પૂર્વે?—સ્મરણ કરને તું સખી! જરી-
“નહિ આવું પીડું”—વચન તવ શું એ નવ હતાં?
વધારે કાં આવી, મુરખ—મધુરી! અન્તર વ્યથા ?

છળી તેની પાછી કુસુમદલમાં દીન ઘનતી-
ગળી; મહારાં આવાં કઠિન વચનો નિર્દય સુણી;

* * * *

પ્રમાદી તે અશ્રુ નવ કળી શકું શું કહી રહ્યાં
ગઈ તે ને પાછાં પ્રખલ સરિતા શું વહી રહ્યાં !

૬-૧-૩૦.

પત્ર પ્રાપ્તિ

(મન્દાકાન્તા)

આવ્યો તહેનું હૃદય વહતો પત્ર ગ્રેમી પ્રભાતે
દ્રાડયો-વાંચ્યો-અધીર અધરે ચુમ્બતે આર્દ્ર હીથો;
ના બાણું જે કંઈ કંઈ થયું વર્ણવી એ શકું ના
શબ્દે શબ્દે કંઈકે હતું જે બ્રહ્મ બ્રહ્માણ્ડ જેવું;

(અનુબંધ)

નહિ ભાષા તણો ઓપ પત્રમાં વળી શૈલીનો
નહિ સંબદ્ધતાં વાક્યે શબ્દે શબ્દ તુટિલયો !

(મન્દાકાન્તા)

તહોયે તહેના સરલ હૃદયે કેંક એવું ઉમેયું
જેણે મહારા હૃદય-સુમને દિવ્ય માધુર્ય રેડયું;
જેવી રીતે અકલ ગતિથી પદ્મનું પત્ર ખીલે
તેવી રીતે હૃદય-કુસુમે પત્રથી પૂર્ણ ખીલ્યું;

શંગારે વા કરુણરસમાં પૂર્ણ આનન્દ ના જે
વીણા તારે મધુરસુરના દિવ્ય ઝંકાર ના જે
સાયંકાલે ગભીરસરમાં મન્દ વીચિ નહીં જે
તે તેણે આ સરલ-હૃદયી પત્રમાં સર્વ પૂર્યું.

વાંકા ચૂકા સરલ અધૂરા વ્યંજનો ને સ્વરોમાં
કે' શાસ્ત્રીને જરુર જડશે ભૂલ વાક્યાવલિમાં;
કિન્તુ શાસ્ત્રી! નિયમ કળી ના તું શકે શોધતો ના,
ત્યાં વ્યાપેલો નિયમ તુજને લાધશે ના, કદી ના.

૧૮-૧-૩૦.

આનન્દ મૂર્છા

(અનુબંધ)

“ વીતશે દીર્ઘ આ વર્ષો, રાત્રિ દુઃસહ કારમી
જડાશે અન્તરે ભંડી આજે તે મુખની છવિ. ”

(મન્દાકાન્તા)

ઘેરા લીલા સરયૂજલમાં વેણુનો નાદ મન્દ
ઝીલે ઠોલી સલિલ લહરે ભગતાં પદ્મ વૃન્દ;
આછાં નીલાં તરુણ તૃણના પુંજમાં હંસ યુગ્મ
આવું સુણી કલરવ કરી નાયતાં થાય મુગ્ધ.

(અનુબંધ)

પ્રભાતે સરયૂતીરે જ્યારે ખીલી વસુન્ધરા
તરુ છાયે ઢળી ત્યારે ખોલે અન્તર “ ઉમિલા ”
“ જવાળા હા! શમશે આજે કેતકી પુષ્પ ખાળતી
સીંચાશે અન્તરે શાન્તિ તહેના દર્શન-વારિથી.

(ઉપજાતિ)

‘ સન્ધ્યા થતામાં તરુકુંજ નીચે
થઈશ તે અન્તરની સમીપે;
રોપી અધોરાં નયનો જ નેને
અતૃપ્ત ઉરે નિરખીશ તહેને.

વેલી મૃદુ પેલી પ્રકુલ પુષ્પે
આલિંગી લેના પ્રિયને પૂછે ને;
તેવુંજ અરપણ મુખે વદીને
પૂછીશ હું એ કંઈ વેલું લેને;

સરોજ પેલું હસતું મધુરું
લું લું સુણી લુંગતું ગાન, લીરુ
સન્ધ્યા સમે પદ્મહતું અધૂરું
હસીશ હુંએ સૂણી ગાન ધીરું. ■

પરન્તુ એવે સરયૂતરંગે
નિહાળ્યું કે' કૌતુક દિવ્ય તેણે;
અંચુ પ્રિયાની અહીં કેલિ અન્તે
અંચુવતી ચુમ્બન કીધું હંસે.

વિલોકી સ્નેહાળ મરાલ-ચુમ્બ
અભ્યક્ત આનન્દથી થાય મુગ્ધ;
અપૂર્ણ આશે-વળી કલ્પના એ
આનન્દ-મૂર્છા મહીં તે તણાયે.

૨૦-૧-૩૦.

વેદના

(શાદૂલવિકીરિત)

અંતર્-ગૂઢ-ઘન-વ્યથા હૃદયના મર્મે જિંઠા છેદતી
આંસુને અટકાવતી, મનતણા સંકલ્પ થંભાવતી;
શાન્તિ અન્તરમાં હતી પ્રથમ ને બન્ધુ ! સમૂળી ગઈ
શૂન્યત્વ પ્રસરે ઉરે, જિતરતું અન્ધારું ગાઢું થઈ.

ઈશ્યું કારણકાર્યની ગહનતા હું લેદવા બુદ્ધિથી
તેમાં સંબ્રમ સર્વવ્યાપી નિરખું ને ક્ષુબ્ધ તેથી બનું;
અન્તર્જલ તણું પ્રથક્કરણના કો' દિ કરી હું શકું
ક્યાંથી કારણ આપવું ખખર ના અવ્યક્ત તે કૈંકનું.

વિજ્ઞાને નિરમ્યાં અનેક જગમાં યન્ત્રો પ્રથક્ માપનાં
અન્તર્માપક યન્ત્રની તદ્દપિ એ બાકી હજી યોજના.
વિશ્વે માત્ર નિહાળું હું હૃદયમાં સુહૃદ તણા એકલા
એવા યન્ત્ર તણી અપૂર્વ રચના તેથી કહું 'વેદના'.

૧૩-૨-૩૦

દિવ્ય મિલન

(અનુષ્ટુપ)

વેગ વાહનનો ધીરો પડ્યો, અન્તરનો વધ્યો
ઊતરી ગાડી માંહેથી, માર્ગે હું મમ સંચર્યો;
હૈયાથી અળગું હૈયું સમાશે હૃદયે દ્રરી-
આજે, એ વિચારે તો રહું અન્તર ઊછળી.

(ઉપજતિ)

ન બાણું જે કૈંક અપૂર્વ થાય
આભાસ તહેનો ઉરમાં જણાય;
શોધું ઉરે ને નવ હાથ લાગે
અચિન્ત્ય ને આકૃતિહીન ભાસે.

એવે વિલોક્ષ્યું ઘર દૂર મહારુ
ઘેરી ઘટામાં તરુની છૂપાયું;
ભાળ્યું જતાં ત્યાં મુખડું પ્રિયાનું
કેવું ?-ન બાણું ઉપમાન તહેનું.

પ્રસન્નતા વા વળી ખિન્નતાની
સુસ્પષ્ટ છાયા પ્રિયમાં હતી ના;
પરન્તુ ચિન્હો કરમાયલાં કો-
પ્રયણક તાપે, કુલનાં નિહાળ્યાં.

અન્યોન્ય જોતાં પણ એકે બિલાં
ક્ષણે ખીજી અન્તર તન્તુ ગૂંચ્યા
ન જાણું ક્યારે વળી કેવી રીતે
વહી ગયો કાળ! પડ્યાં વિખૂટાં!!

૧૫-૨-૩૦.

સરળતા

(મન્દાકાન્તા)

સાદી ભોળી અલણ તદ્દપિ પૂર્ણ પ્રેમાળ બ્રાહ્મ
ખોલે હૈયું નિજ પ્રિય કેને સ્નેહથી પત્રદ્વારા;
પત્રે વાક્યો સરળ અધૂરાં શિષ્ટ ભાષા વિનાનાં
તો એ સ્નેહમાં સરસ કવિના કાવ્યની દિવ્ય છાયા;

નહોતી સ્નેહમાં વિરહી જનની ભાવના વેદનાની,
કાવ્યોવાને રમણ કરતી તીવ્રતા નાચિકાની;
તો એ એવું કંઈકે હતું જે સર્વથી દિવ્ય ઉચ્ચ
જેની તોલે સકલ જગના વાગ્મયો તૃણ તુલ્ય.

‘બ્રાહ્મ’ ‘ધ્યાસ’ ‘રમણ’ અથવા અન્ય એવા પ્રકારો
પ્રેમીઓમાં પ્રચલિત વળી વાપરે કાવ્યકારો;
તેવો એકે પ્રણય વહતો (?) શબ્દ સ્નેહમાં હતો ના
કિન્તુ સોધી સરળ રીતિએ પત્ર આરમ્ભ કીધો—

“ક્યારે ત્યાંથી નીકળી શકશે? આવશે આંહી ક્યારે?
અત્રે તહારા વિણ નવ ગમે” આટલાં વાક્ય દીપે.
અન્ધુ! આવું જગતભરના પ્રેમીઓમાં હશે શું?
આવી હોયે ઉર-સરળતા દુઃખ તો આ જગે શું?

૨૬-૨-૩૦.

સ્મૃતિ

(૫૬)

દૃશ્ય મનોહર વનનાં,
ચિત્ર અનેરાં નભનાં,
સુન્દર કરણો જગનાં,
બાલા ! નેનમહીં તવ દિસતાં.

કુંગર ઉરના લેહી-
ભીતર કેતર છેદી-
રસ ઝરતી નિર્ઝરણી-
બાલા ! નેન તટે તવ રમતી.

પ્રાસ મુલગ જલધિના-
વાણી મહીં ભિષ્ણતા-
કર્ણ તટે અવતરતા-
બાલા ! મુગ્ધ મને તવ કરતા.

મિષ્ટ સુધા મધુ-ધારા
મિષ્ટ ખરે ! કુલમાલા
સૌથી મધુર તે તહારાં
કિન્તુ, સુખનની સ્મૃતિ બાળા !

દિવ્ય-મિલનની આશા,
પ્રેમ તણી અલિલાયા,
સ્નેહી હૃદયની સાથા
હે' હે "રાખ હૃદયે આશા."

૧૦-૩-૩૦

સૂક્ષ્મ પાંખ

(શિખરિણી-સોનેટ)

ચહું ભૂરાં બિંડા ગગન-સર-નીરે વિહરવા
વળી વાંચ્છુ' લીલાં વિટપ વિટપે હું વિચરવા;
વિલોહી ને બિંચા, જમણુ કરવા, ડુંગર શિરે
સદા ઇચ્છું; ઇચ્છા તદપિ હૃદયે હાય ! વિરમે ।

શમે વાંચ્છા જન્મી ક્ષણભર મહીં અન્તર તલે
ધૂમાયેલો અગ્નિ પ્રબલ બનતો અન્તર દહે;
સુકાયે જવાળાએ હૃદય-સર-વારિ યળપળે
અને ધીરે ધીરે, સરવર મટી એ રણ બને.

ચહે પંખી બોમે વિપિન-ગિરિ-વાટે વિચરવા
કરે કોટિ ચત્રો નિજ હૃદયની આશા પૂરવા.
જરા બિંચે બિંચે ક્ષણ પણ નલે ના સ્થિર રહે
અહા ! તેને સાસે બિણપ બળની પદ્મચુગલે.

જુવે-ઇચ્છે-કદપે કંઈ કંઈ નવું નિત્ય મુઘળે
પરન્તુ તે સર્વે જ્વલિત અનલે ઇન્ધન પૂરે.

૫-૫-૩૦.

ભૂત સ્મરણ

(હરિગોત-સોનેટ)

નિદ્રા વિહોણો રાત્રિમાંહે શાન્તિ જ્યારે વ્યાપતી
સ્મૃતિઓ સુખી (?) ત્યારે ઉરે ગતકાળની તાજ થતી;
'અશ્રુ અકારણ, હાસ્ય નિર્મલ, સ્વચ્છ અરણ્યાં સ્નેહનાં-
વહતાં હતાં, સ્ફુરતાં હતાં, અરતાં હતાં જે કાળમાં.

મેઘ-કાળા બોમમાંહે નિરખતાં વિજળી છટા
પલકાર તે નયનો તણાં સૌદામિની અવમાનતાં;
કલ્પનાનાં ચક્ષુથી જે મૂર્તિનું દર્શન થતાં-
હા ! કાવ્યમયતા વિશ્વમાં સર્વત્ર નેનો ભાળતાં.

પ્રકૃતિમાં પૂર્ણતાની માત્ર માત્રા જે હતી-
જેને નિહાળી પ્રકૃતિએ પ્રેરણામૂર્તિ થતી.
અવ્યક્ત ભાષા વ્યક્ત કરતાં પ્રેમી નેનો પ્રેમની '
લુપ્ત સર્વે તે થયાં હા ! કાળના ઉદયિ મહીં.

કાવ્યમયતા - અશ્રુમયતા - હાસ્યમયતાની સ્મૃતિ
મધુર વા ફડવી હવે મમ જીવનની હા ! સહચરી.

૨૩-૭-૩૦.

પરિવર્તન

(અનુષ્ટુપ)

દૂહું દૂહું રવે ફૂળે, વસન્તે કુંજ-કેકિલા
મધુરા ટહુકા તહેના અન્તરે તીવ્ર સાક્ષતા;
ચિત્તહારી હતા તહારા એકદા સૂર ગીતના-
અન્તરે રમતા તોયે વીલ્યા દિન વસન્તના !

નથી ઝહેની ! રહી ત્હારા સૂરે પૂર્વની મોહની
 મધુરા તારની ત્હારી વીણા અન્તર-દાહિની.
 અન્તસ્તન્ત્રીતણા તારો નચાવે નેત્ર-અંગુલિ
 અભાવે અંગુલિ કેરા નીસરે યેસૂરા ધ્વનિ;
 મધુધારા સમા ત્હારા પૂર્વે મીઠા સ્વરો હતા
 વિષધારા સમા આજે લાગે-તું તેની તે છતાં.

૨૪-૮-૩૦.

આશ્વાસન

(શિખરિણી સોનેટ)

નકામાં આંસુના પ્રબલજલધોધે દૃગ્ ભરે
 વિના હેતુ ત્હારા વદનકમલે તું હિમ પૂરે
 ઉઘાડાં છે દ્વારો ઉરકુટિરના સ્વાગત મિથે
 સદા, ત્હારા તોયે અપરિચિત ભાવો ક્યમ વહે?
 સ્મરે છે શું પેલી રજની મનમાં તું પ્રણયિની !
 ઢળી અંકે જ્યારે મમ, તરલિકે! તું સુતી હતી;
 નજીવી વાતોના વિવિધ રસના લ્હાવ લૂંટતા
 અબાણી કે રીતે ઉભય અણુધાર્યાં લડી પડ્યાં?
 યરન્તુ તે વીત્યા દિવસ સઘળા બાલવયના
 હતી જ્યારે છાયા વહિલ જનની શીતળ મહા;
 અલી! ન્હાના મ્હોટા મધુર કલહોતે દિવસના-
 નહીં શોભે આજે સ્મરણ કરીને દુઃખ ધરવા
 હતું છે ને રે'શે, સકલ મમ, ત્હાડું જીવનમાં
 છતાં આવા ભાવો અઘટિત વહે કેમ મનમાં?

૨૭-૮-૩૦

પ્રતીક

(ખરડ-શિખરિણી)

મૃદુ ત્હારા ગાલે
હઠીલી ઓ ખાલે !

ઠર્યું સાયકાલે, પ્રણય-રસલીના અધરનું-
અમી બિન્દુ, બાણે પ્રતીક અળક્યું પંચશરનું !

તદપિ અભિલાષો બિભરતા
અતલ નયનોમાં બિછળતા

સખી ! નેત્રો ત્હારાં તરલતર અતૃપ્ત દિસતાં !

દગે મસ્તી આ'વી
નહીં ખેલ્યાં ભાળી

વસન્તે સંભારી, મદનરતિનો શું રસિકતા !
હઠીલી ! કે' શાથી, નયન તવ ઘેને બિભરતાં !

૧૫-૬-૩૦.

પ્રણયમાં શિથિલતા

(ખરડ શિખરિણી)

ત્રુટી પાળો, જ્યારે
વદ્યા ઘોઘો, ત્યારે

તણાયાં તેવારે, અતિશય જવે તે અરણના
સખે ! કાં અત્યારે, પ્રબલ જલ વેગો શમી ગયા !

ભરતી કદી આદી આવે ક્યમ નહિં !-
શિથિલ ગતિ હાવાં ક્યમ થઈ !

નિહાળી શું આવે ઉદ્ધિ, સહુ મસ્તી વહી ગઈ !

હતી ખેલાં જેવી

ઉર-અન્ધિ તેવી-

નથી આવે; તહેની અચલ દેહતા શું સરી ગઈ !

સખે ! ખેલાંની તે અતુટ મમતા ક્યાં જતી રહી ?

૧૫-૯-૩૦.

છેલ્લી પળો

(શાદૂલચિહ્નિત)

ખંધુ ! બે વરસો અતિ ઝડપથી વીતી ગયા રાત્રિને
તાજા કિન્તુ બનાવ તે સમયના આવેચ લાગે મહેને;
“કાળા મેઘ ચઢ્યા હતા મગનમાં ત્યારે અતિ કારમા
તારા ચન્દ્ર ડૂબ્યા હતા ગહન તે આકાશ અન્ધારમાં.

તેનો દેહ ગૂંચ્યો હતો પ્રથમની કાન્તિ ગઈ સર્વથા
અંગે દુર્બળતા હતી, નયનમાં દેખાતી ઊંડી વ્યથા;
ત્યારે પાત્ર પથારીની નિકટમાં થોડાં ફવાના હતાં
બીજાં વાસણ અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિમાં છૂટા છવાયાં પડ્યાં.

ઝીણો દીપક હાલતાં પવનથી અસ્થિરતા ધારતો
વારંવાર સુકાયલા વદનમાં છાયાદ્યુતિ સારતો;
આખાં ઘર ને બહાર પ્રસરી શાન્તિ હતી મૃત્યુની
મહારા અન્તરમાં અચાનકે, સંમે તે, ફાળ ઊંડી પડી;

હૈયે હાથ પ્રસારી ને થથરતા, બોલે સ્વરે તુટતા
બહાલા ! છેલ્લી પળો દિસે મિલનની બે ! શીત આ આવતાં,
અર્પી કાંઈ શકી નથી જીવનમાં, -હા ! આટલું બોલતાં
શબ્દો ને ઉર કણ્ઠમાં વિરમતાં, આંસુ ધસ્યાં નેત્રમાં;

શ્વાસોર્ધ્વાસ પડ્યા ધીરા શિથિલતા વ્યાપી હતી નાડમાં
તહેનાં પ્રેમજન નેત્ર, ના તદપિએ નેત્રોથી મહારા ખસ્યાં;
એની એ સ્થિતિમાં આહા! રજનીના બાકી કલાકો વંદ્યા
પ્રાતઃકાલ તણા પરન્તુ સમયે નેત્રો બીડાઈ ગયાં ! !”

+ + + +

મીઠા તે સહવાસના સુખદ સૌ સ્વપ્નો બિડી હા! ગયાં
સંસારી સુખના બધા અનુભવો તેની સ્મૃતિમાં રહ્યાં,
બંધુ! એ વરસો ગયાં ઝડપથી-બીજા જતાં તો છતાં-
પ્રત્યેક ક્ષણ વીતતાં દિવસની, તાબાં દિસે તે થતાં.

૧૬-૬-૩૦

પરિતાપ

(દ્રુતવિલમ્બિત સોનેટ)

જતી વસન્ત ગુલાબ ખરી જતાં
પ્રણય ગ્રન્થ પવિત્ર બીડાય કાં?
ટુહૂરવો વળી કોકિલના રુડા
ક્યહીંથી આવી વળી ક્યહીં એ જતા!

કયમ વસન્ત બિડે ક્ષણમાં અહીં?
કયમ ગુલાબ કળી ખરતી વળી?
કયમ ટુહૂરવકોકિલના જતા?
ચિર વસન્ત ઋતુ કયમ ના અહા!

વિષમતા કયમ આવી અહીં દિસે!
જગતમાં કયમ અસ્થિરતા બધે!
બની નિયામકે આપણ વિશ્વના
કરશું શું ફર આ વિપરીતતા?—

જગત ને કરી છિન્ન સહસ્રધા
મન રુચી કરશું સખી ! યોજના !

૨૨-૯-૩૦.

કુખર લેખ

(કુલવિલમ્બિત)

ગહેન જંગલમાં તરુની નીચે
કુખર આરસની નજરે પડે;
કુસુમ ત્યાં વિખર્યાં કરમાયલાં
વળી ખર્યાં તરુપર્ણ સુકાયલાં:
ધવલ ચોરસ આરસ તખ્તીમાં
સરલ અક્ષર અંકિત આ હતા;-
“ શયન જંગલના ઉછરંગમાં
પ્રિયતમા કરતી ચિર-શાન્તિમાં.
જગત ને નિજ જીવન કાલમાં
મધુર હાસ્ય સુધા સમ અર્પિયાં;
તદપિ અન્તર તહેતું નિરન્તર
જગ પ્રપંચ થકી વસતું દૂર.
અગ્રણ્ય શાન્તિ હતી મન વાંચતી
તલસતી પ્રભુ પાસ જવા અતિ;
સફલ તેની થઈ મન-કામના
પુનિત દ્વાર ખુલ્લ્યાં પ્રભુ ધામનાં.
યવન પંખી ઉડું રવિ ચન્દ્રમા-
હરણ ને વનનાં સસલાં વિના-
કુખર પાસ ન ફેા' પણ આવશે
પ્રસરી શાન્તિ અગાધ ન ભાંગશે. ”

૨૨-૯-૩૦.

વહાલાંને વિનન્તિ

(ખરડ શિખરિણી)

અહા! પાણી સૌંચે

ન અંગારા ખૂંજે

ઉપાયો ના સૂઝે; અનલ ખમણા જોરથી વધે

મને જવાલા ચૂસે, જગત પ્રલયાગ્નિ જ્યમ ઝસે.

અવશ મમ હૈયું ઉકળતું

શિરીષ કુલડાં શું તપી રહ્યું

તપો તીણા તાપે કુસુમ કુમળું ભસ્મ ખનતું.

જનો વહાલાં! આવો

દયા હૈયે લાવો

સ્થિતિ મહારી ભાળો; સદય થઈ શું આમ કરશો?

મહુને એકાકીને તણ અમરપન્થે વિચરશો?

૨૪-૬-૩૦.

ગૃહિણી

(શાર્દૂલવિકીરિત સોનેટ)

તારાઓ ગગને અસંખ્ય ચમકી ભૂરા પ્રકાશે ઝગે
અન્ધારાં રજનીતણા તદ્દપિએ ફેડી કદી ના શકે;
તારા છે ન ઊગે; પરન્તુ પ્રકટે ઇન્દુકલા એકલી
અન્ધારાં અજવાળતી ગગન ને પૃથ્વી ભરે હાસ્યથી.

વર્ષે શીતલતા ભલે શિશિર ને હેમન્તમાં સૃષ્ટિમાં
તાપે છે રવિના ભયંકર, તપે પૃથ્વી ઋતુ ગ્રીષ્મમાં;
વર્ષામાં મૃદુ છે બની વિવિધતા ધારે શરતકાલમાં
વન્ધ્યા, મિષ્ટ વસન્તના વગર તે પાંચે ઋતુઓ છતાં.

ઝાડો છો ભિગતાં અસંખ્ય વનમાં છો હુંગરો શોભતા
 તોયે એક નદી વિના પ્રસરતી સર્વત્ર વેરાનતા;
 પંખીઓ ભરતાં મીઠા કલરવે સીમા અરણ્યો તણી
 કિન્તુ કોયલ ના ટુંકુરવ વિના હેલી અધૂરી ખરી.
 ખીલે ઇન્દુ-વસન્ત છો પ્રસરતી ફૂલે ભલે કોકિલા
 કિન્તુ જીવનમાં નહીં મધુરતા વ્યાપે ગૃહિણી વિના.

૨૪-૬-૩૦.

સમયપંખી

(દ્રુતવિલમ્બિત)

નિકટમાં ઊરની સખી ! આવ તું
 હૃદયનો ઉકળાટ શમાવ તું
 પ્રણય-અંકુર ભરમ બની જતું
 અધરના રસ સીંચી જવાડતું.

સમય-પંખી સખી ! ફરડાવતું
 ઝડપથી નિજ પાંખ નિહાળ તું
 દાણ દાણે નિજ પન્થ દૂંડાવતું
 બિડી જશે હમણાં; પ્રિય ! આલ તું.

વિપળ હા ! પણ માહોં-ગળી જતી
 પણ કલાક મહોં લય પામતી
 વળી કલાક મળે દિવસો મહોં
 દિવસ વર્ષ વિષે; જતો જીવંત !

દાણિક તન્ત્ર દિસે જગજીવનું અધું
 દાણ ફેરે દાણમાં અટકી જતું;
 જનમવું જીવવું વળી ખેલવું-
 પરણવું, સખી ! શું દાણમાં અધું !

વિપળમાં જીવવું જીવને રહ્યું
 મરણના મુખમાં ઘડીમાં જવું;
 પછી વિલમ્બ સખી! ક્યમ પાલવે
 પ્રણયિની! ક્યમ ધૈર્ય રહે હવે!
 રવિ સર્થો ન હજી નભમધ્યમાં
 લટકેતો ગગને હજી પૂર્વમાં;
 તદ્દપિ ના બહુવાર રહી હવે
 ઘડી પછી યુગશે રવિ સાગરે.

૭-૧૧-૩૦.

પ્રણયના પડઘા

(દ્રુતવિલગ્નિત સોનેટ)

હૃદય પર્વતની ગજવી ગુફા
 પ્રતિબૂલે અથડાઈ બીજે જતા—
 અકેળ ભાવ અકથ્ય જગાવતા
 પ્રણયના પડઘા પિગળી રહ્યા!
 પવન પર્વતના શિખરે નભે
 શમી જતા સ્વર અન્તિમ તે હવે—
 સુણી શકું; પણ રોકી નહિ શકું
 હૃદય કાં સ્વરસંગ નહિ જતું?
 વિચરશે કદી આભ ઊંડાણમાં—
 સ્વર, જશે કદી સૂર્ય પ્રદેશમાં;
 તદ્દપિ એ કદી ના પિગળી શકે
 જ્યહિં જશે ત્યહીં નૂતન એ હશે!
 હૃદય એકે તણ આપરે જશે
 સ્વર ચિરંતન કિન્તુ ન ડૂબશે.

૧૯-૧૧-૩૦

વિશ્વવ્યાપી-પ્રતિમા

(શિખરિણી-સોનેટ)

તીણાં શલ્યો ડંખે; શિથિલ ચરણોની ગતિ બને
તુટે સાંધે સાંધા; તિમિર સહુપાસે ફરી વળી;
પદાર્થોના ચિત્રો અહણુ નવ નેનો ફરી શકે
છિંડાણોમાં બાણે હૃદય મમ વેગે સરી પડે !

વિસામો ક્યાં શોધું ?-જગતભરમાં ના સ્થળ રહ્યું-
રુડું એકે એવું ચરણ ગળતા જ્યાં સ્થિર કરું;
શીળી મીઠી છાયા પ્રણયતરુ ફેરી છીડી ગઈ
તપી તાપે પૃથ્વી ધગધગ થતી હા ! બળી રહી !

નિસાસા ક્યાં મૂકું ?-જીવન પવને તે વહી રહ્યું !
કહાં આંસુ સારું ?-પ્રણયી નયનોનું જલ થયું !
પગો ક્યાં હું રાખું ?-ધરતી મહોં તહેનું વયુ મળ્યું !
કહાં હૈયું ખોલું ?-હૃદય ગળી તહેનું નલ થયું !

અરણ્યે કે ખોણે ગિરિવર શિરે કે સ્વર તટે-
પણું જ્યાં જ્યાં હું ત્યાં પ્રથમ છવિ તહેની જઈ ચડે.

૨૩-૧૧-૩૦

કરુણ દશા

(શાર્દૂલવિકીરિત સોનેટ)

અન્તઃસારવિહીન જીવનતણી કારુણ્ય ફેરી કથા-
બાણી ઉદ્ભવશે અસહ્ય ઉરમાં બન્ધુ ! તહેને વેદના;
જર્જે સાગર ઘોર ઘર્જર રવે રાત્રિદિવા ભેરમાં.
તેના આન્તરભેદ ના કળી શકે પાસે કિનારા છતાં;

મોળમો પછડાય પત્થરતણી હારોમહી વેગથી
 પ્રત્યાઘાત થતાં પ્રચણ્ડ ઉછળે પાષાણમાં વારિધિ;
 તોએ સાગરની વ્યથા નવકદી બાણી શકે કો'શિલા
 તો શાને રડવું નિખાલસપણે મર્યાદ મૂકી સખા ?
 અંશુ ભાસ્કરના હિમાલયતણા હેયે તપે ગ્રીષ્મમાં
 શૃંગે શૃંગ દ્રવી દ્રવી ઝરપતાં બહેતાં બધે સ્ત્રોતમાં
 હૈયાનો રસ ઠાલવે હિમગિરિ ગંગોત્રી ને સિન્ધુમાં
 સ્ત્રોતો ગૂઢ રસજતા હૃદયની પામી શકે, હેતુ આ;
 ગંગા સિન્ધુ સમીપમાં હિમગિરિ તેથીય ગ્રીષ્મે ઝરે
 તાપે અન્તરમાં પરન્તુ તપતાં બ્વાળાસુખી શું કરે?

૬-૧૨-૩૦

અશ્રુને આવાહન

(વસન્તવિવ્રાજ-સોનેટ)

આનન્દ જે અનુભવ્યો રુદ્ધને અપાર
 તે લુપ્ત કાં થઈ ગયો રુદ્ધ-પ્રભાવ ?
 ધારા રસાયન સમી હતી અશ્રુ કેરી
 સંજીવિની ઝરિણી કાં ગઈ ચક્ષુ છોડી ?
 વેશન ભૂમિ ઉરની કરતી રસાળ
 બહેતી સહસ્રઝરણે હતી અશ્રુધાર
 શાખા બધી ઝરણની પણ કાં સુકાઈ
 સર્વત્ર હા ! ભીષણ ઉન્નતતા તણાઈ !
 સન્તોષ અશ્રુ ગળતાં મળતો હતો જે
 બહેળો સમાધિ-સુખનો વહતો હતો જે
 શાન્તિ પ્રગાઢ વળતી ઉરમાં હતી જે
 સન્તોષ શાન્તિ-સુખ સર્વ કહાં ગયાં તે ?

ઓ અશ્રુઓ ! વિનવું હું ઉરના પ્રદેશે
પાછાં વહેા, પ્રબલતા ધરી પૂર્ણવેગે.

૮-૧૨-૩૦

ચિત્રકારને

(વસન્તતિલકા)

આલેખ ચિત્ર જગ-ચિત્ર-પટે-ચિતારા !
રંગો મહીં વિવિધભાવ ઊતારનારા !
આદેશ સાંભળ પરન્તુ રસરખાળા-
ખેલાં, પછી ચિતર અન્તર ગમ્ય ભાવ.
કે' દોરશે પ્રથમ શું ?-વન કે વિહંગ ?-
કે મત્ત ધોધ ગિરિથી જલના ધસન્ત ?
મેઢાન કે શિખર પર્વતના પ્રચ્છદ
કે દોરશે સરવરે રમતા તરંગ ?
છે રમ્ય-સુન્દર બધું ; પણ ચિત્રકાર !
સંપૂર્ણતા ન ધરશે કૃતિ કોઈ કાળ
ક્યાં છે કૃતિ મધુર ?-જેથી બને મધુરાં
દરયો બધાય, વળી પૂર્ણ બને, અધૂરાં ?
મેઢાન શૂંઝ જલધોધ વને રમે જે
જેના વિના જગત શુષ્ક બની રહે છે;
ક્યાં સર્વવ્યાપી પ્રતિમા ચિતરીશત્હેવી
ક્યાં છે વિશાળ તુજ પાટ અનન્ત એવી ?
પીછી કરી નયનનો વળી અશ્રુ-સ્નેહ
રંગો અનેકે રસના મધુરા મિલાવ;
ઓ ચિત્રકાર !-કરી અન્તર-ચિત્ર-પાટ-
ખેલાં; ઊતાર પછી વિશ્વ વિશાલ ભાવ !

૧૮-૧૨-૩૦

અન્ટરઆરસી

(વસન્તવિલકા)

પ્રત્યક્ષ ચેતનવતી છવિ ભાળી ત્હારી
તત્કાલ તે હૃદયમાં નયને ઊતારી;
ઊંડી પરન્તુ નવ આકૃતિ કોતરાઈ
પૂર્વેજ તે છવિ અનન્ત મહીં સમાઈ !

આંખો મીંચી હૃદયમાં ધરું ધ્યાન ત્યારે
ત્હારી અખણિત જણાય ન મૂર્તિ ત્યારે;
આભાસ માત્ર મૂળ આકૃતિનો જણાય
સર્વાંગ ત્હેનું પ્રતિબિમ્બ નહીં ઝીલાય;

છારી છવાઈ મમ અન્તર ચક્ષુમાં જે
દેખાવ મૂળ કૃતિનો અટકાવતી તે
એકે ન ગાત્ર દિસતું મુજને સુરેખ
વિસ્તારી એકે વળી બીજું દિસે વિરેખ.

ખાજ્યો પ્રગાઢ મલ અન્તર-આરસીએ
ઘોવાય અશ્રુજલથી નવ તે હૃદયે;
યત્નો કરું સતત નિષ્ફલ સર્વ જાય
હાથા અસંખ્ય હૃદય દર્પણમાં જણાય !

૩૧-૧૨-૩૦.

૩૨ ૥ ૭

પેલે પારથી

(વસન્તવિલકા-સોનેટ)

આળંગીને ક્ષિતિજના તટ પેલી પાર
ખેડાંચી અચાનક; તણ જગને અસાર;
પ્રેમાળ આજ પણ તે તુંજ નેત્ર ત્યાંથી
જાણે મહેનેજ નિરખે અતિ કૌતુકેથી!

પૃથ્વી અને ગગનના મળતા કિનારા
જ્યાં, ત્યાં સમુદ્ર જલ જો! પ્રસાર્યાં રૂપાળાં;
ઓળંગી તે જલસપાટી દરેક મોજે
ત્યાંથી વહે વચન તું, શ્રવણે પડે તે.

સ્પષ્ટાર્થ શો વચનનો? મુજને કહેને
વ્યંગ્યાર્થમાં પ્રણયિની! ક્યમ ઉચ્ચરે છે?
બોલાવવા તુજ કને મુજને ચહે છે?—
કે ભાવ અન્ય તુજ અન્તરમાં વહે છે?

જો હોય તે; નિકટ આતુરતાથી આવું—
તહારી સખી! પ્રતિપળે પથને ટૂંકાવું.

૩૧-૧૨-૩૦.

અંતરનું મૂલ્ય

(૫૬)

અંતર બે પ્રેમીઓ વચ્ચે બહેંત માત્રનું હોયે
ઉત્તર દક્ષિણ ધ્રુવના જેવું પ્રેમીઓને તહોયે
ઉદધિ તુલ્ય તે બન્ને દ્વાલે
દિવસ-રાત્રિ નિશ્વાસો મોજે-

—સતત સારતાં રોશે—

પુણ્ય અશ્રુના આશ્વાસનમાં શાન્તિનિકેતન બોશે.

અંતર બે હૈયાની વચ્ચે જ્વલણ જેટલું હોયે
આલ પૃથ્વીના અન્તર જેવું પ્રેમીઓને તહોયે
પ્રખર અગ્નિના ઉગ્ર પ્રકાશે
ઉભય અન્તરે પુષ્પ સમાં બે

પુષ્પ તુલ્ય કરમાશે

યુગ્યચિતામાં બળતાં તહેને શાન્તિ અલૌકિક થાશે.

અંતર યે હોઠોની વચ્ચે વાળમાત્રનું હોયે
 પ્રેમીઓની ગણનામાં તે અનન્ત જેવું તહોયે
 જલધિ વારિથી જુદાં પડશે
 ક્ષણજ મચ્છ કાંઠે તફડે તે
 પણ બીજી એ મરશે
 પુણ્ય મૃત્યુનો આશ્રમ ભાળી શાશ્વત વાસો કરશે.

૮-૧-૩૧.

પ્રણયરહસ્ય

(વસન્તતિલકા)

આ તાણુ શી અનુભવું હૃદયે અપૂર્વ-
 આકસ્મિક પ્રબલ ભાળી પ્રકુલ પુષ્પ ?
 શું પુષ્પમાં સ્મરણ કો' મધુરું છૂપાયું
 જેનાથી સૂત્ર ઊરનું ચહસા તણાયું ?

હા. તે પ્રસંગ હમણાં ગત યાદ આવે
 આજેય સાંભરી, જલે નયનો ભરાયે;
 આ વેલની નિકટમાં તરુછાંય નીચે
 ઊભાં હતાં ઉભય; તે અરુણાં પ્રભાતે;

કોદાળીને નિજકરે લઈ ભૂમિ ખોદી
 તેણે લતા કુમળી આ સ્થળમાંહી રોપી,
 વેલી તણાં કુસુમને નજરે જ જોવા
 ઈચ્છા હતી હૃદયમાં, કહી તેજ વેળા;

વાંચ્યા પરન્તુ મનની મનમાં વિરામી
 જોવા નં પુષ્પિત લતા કદી તેની પામી
 જોયાં ન અંકુર હજી; પણ એટલામાં-
 ચાલી ગઈ !-જીવન દોર-તુટી જતામાં.

વાપી અહિં અવનિએ ત્યમ તેવી હૈયે
રોપી લતા પ્રણયની મૃદુલ સ્વહસ્તે;
ફાલી ફેલી નિરખવા મન વાંચતી'તી
તેનેય કિન્તુ કદી ના શકી તે વિલોકી.

આકાશ વ્યાપી ઉરની થઈ પ્રેમવેલી
શાખા બધે પ્રસરી છે ફેલથી લગેલી
પુષ્પો તણી પરિમલ પ્રસરી રહેલી-
આકાશ સૂર્ય શશિ તારકમાં ભરેલી.

આ હુંગરે સરવરે-સરિતા જલે, ને-
જે જે પદાર્થ મુજ દષ્ટિ પરે પડે છે-
ત્યાં ત્યાં સુવાસ પ્રણયાંકુર-પુષ્પ ફેરી
મહેકી રહી; પ્રતિદિને વધતી અનેરી.

કે'વી રીતે નયનથી મુજ આંસુ સાફ?
છોડી મહેને ગઈ નથો મનમાં પ્રમાણું;
અન્યત્ર જો પરહરી મુજને ગઈ તે
તેને જ હું દસ દિશે ક્યમ આજ ભાળું?

ખીજસ્વરૂપ પ્રણયાંકુર વારસામાં-
આપી ગઈ; પરિણમ્યું પણ તે તરુમાં;
છાયા વિશાળ તરુની સહુ પાસ વ્યાપી
આરામ આપી જગને પ્રભુમાં સમાતી.

મહારા મુખે નવ કહું ગઈ એ અહિંથી
કદપે ભલે જગતના જન એવું કો'દિ;
મૃત્યુ કદી પ્રણયનું નવ મૃત્યુ લાવે
મૃત્યુ સદા પ્રણયનો મહિમા વધારે.

મૃત્યુ વિયોગ પ્રણયી જનથી કરાવે
 હેના પરન્તુ ઉરને વધુ પાસ લાવે;
 કાચો તુટે જીવનતન્તુ, પરન્તુ સાધે-
 સંયોગ પ્રેમ કહીનો દઢ તેની સાથે.

પ્રેમ સ્વરૂપ પ્રભુનું, પ્રભુનો જ અંશ
 આનન્દ સત્-ચિત્-તણો પ્રસર્યો તરંગ;
 ના. પ્રેમ એજ પ્રભુ છે, નહિ અન્યરૂપ
 આવર્ત બુદ્ધબુદ્ધ છતાં પણ પાણી એક.

૨૩-૧-૩૧.

પ્રણયનો પરિપાક

(વસન્તતિલકા)

નિર્દોષતાનું પ્રતિબિમ્બ સમાન બાળ
 નિમ્નચન્તતાથી બિંધતું નિજ માતપાસ;
 વાળો બિડે ફરકી લમ્મરની કમાને
 એકાદ દાંત, ઉધક્યા અધરો બતાવે.

માતા જુવે વદનને અનિમેષ નેને
 બીડાયલી કમળની કળી શું દીપે જે
 અન્તઃસ્થ કે અતિ વિલક્ષણ ભાવ પ્રેરી
 તત્કાલ ચુમી ભરતી શિશુને મધુરી.

ગોદે લઈ જનની બાળકને જગાડે
 ચૂંટી ખણી હળવી બહાલભરી, રડાવે;
 ગાલે શિરે અધર પાંપણ ને કપાલે
 પ્રેમાર્દ્ર ગાઢ કરી ચુમ્બનને રીઝાવે;

અકે લઈ પ્રણયથી પથ પીવરાવે
વાત્સલ્યનું ઝરણુ નિર્મલ વહેવરાવે;
ઊંચું નીચું કર અહીં શિશુને હલાવે
ધીરો વળી ગલપચી કરતી હસાવે.

વિશ્રામ અન્તિમ સુતે જનની જુવે છે
નિર્વાણ શાન્તિ ઝરતી તનુએ વિલોકે
પર્યાપ્ત થાય સુતમાં સુખકેરી સ્ત્રીમા
નિર્વાન્ય પ્રહસુખ થાય સમાપ્ત ત્હેમાં;

એવે પરન્તુ શિશુનો જનક પ્રવેશે
ઉદ્લાસથી જનની જ્યાં સુત સંગ ખેલે
તે દશ્ય દિવ્ય નિરખી બનતો કૃતાર્થ
અસ્પષ્ટતાથી ગગણે મનમાં જ શ્લોકઃ-

“ અન્તઃકરણ તત્ત્વસ્ય દંપત્યોઃ સ્નેહસંશ્રયાત્
આનન્દગ્રન્થિરેકોઽયમપત્યમિતિ વચ્યતે ॥ ”

૩-૨-૩૧

ના

(શિખરિણી)

હતી રાત્રિ; ચારે તરફ ગગને વૃન્દ ઉડુના-
રમન્તા સ્વચ્છન્દે અમર ગણના બાલક સમા;
ઊભાંતાં બારીએ ઉભય સમયે તે નયનને-
જડી ભૂરાં બોલે, ક્ષણ નિરખતાંતાં રમતને.

ઊભાં બન્ને શાન્ત ક્ષણભર; પરન્તુ ક્ષણ પછી-
કહે, આલી મ્હારી ચિબુક સહસા કોમળ કરે-

“ જુવે છે શું ત્યાં તું! કવન નિરખી શું-વદ-રચે
કરે વાર્તા સંગે તુજ, ઉડુગણે શું હૃદયની ?

ધરે કો'દી ના તું અરજ મુજ હા ! અન્તર તલે
ભલા ! રુડાં કાવ્યો, મમ થઈ, પરાથે ક્યમ રયે ?
નલે તારા બેને ! —અગણિત દિસે, એક મુજને
ન શું લાવી આપે ? —પ્રિય કવિ ! વિનંતી કરું તહેને. ”

સુણી મહેં શાન્તિથી અરજ પણ હું નીરવ રહ્યો
પળે કિન્તુ બીજી ઉર ઉમળકે તે કર અહ્યો ;
કહ્યું ધીરે તહેને, “ જઈશ ગગને હું પણ ફરી
નહિં પાછો આવું ગગનતટથી હું પ્રિય ! કહી.
કહે તું તો જાઉં અરજ તુજ મીઠી ! બહુ ગમી ”
સુણી આવું આંખે હૃદય મમ, ને મૂક બનતી.

૨-૭-૩૧.

ભેદસ્ફેટ

(શિખરિણી-સોનેટ)

દિનોથી હું ભાળું પ્રથમ દિવસોમાં નવ કદી
પ્રિયે ! વર્ષો વીત્યાં ત્રણ પરણવાને પણ દીઠી—
પ્રભા તારા ગાલે વદન નયનોથી નિતરતી
પ્રિયે ! ગંગા જાણે સુભગ કિરણોની અરપતી !
હતી આંખોમાં જે અતિ ચપળતા ક્યાં જતી રહી ?
દિનોથી ગાંભીર્યે અકલ કથની શું કથી રહી ?
ગતિ મસ્તી કેરી અરણ્યસમ ઉછૂંબલ શમી
દિનોથી વિસ્તારી જલધિસમ છાયા ક્યમ ધરી !
પ્રિયે ! આપાસે જો ! નિકટતર આવી બિભી રહે—
અરે ! લાજે શાને ! નયન પણ નીચાં ક્યમ નમે !
કહેવા શું ધારે ? —અધર ફરકે ને નવ વદે
કહે લે કાનોમાં—પ્રકટ વદવા જો નવ અહે.

x . . . x . . . x . . . x . . . x . . . x

હૃદયાં નીયાં નેનો હૃદય હરખે ને કંઈ કહે:-
 “ મટી જો હૈયાંઓ, પ્રણય મમ ! થાશું તણ હવે. ”

૧૦-૭-૩૧.

અત્રમે તૃષા

(સિખરિણી-સોનેટ)

અપેક્ષા ના રાખું ગગન અડતા ઘુમ્મટ તણી
 ન ઈચ્છા હું સેવું કુસુમ શણગારી કબરની;
 રચ્યાં રાજી જોવા કરુણ કવનો હું નવ પછો
 અહીં ના તોષી જો મધુર અભિલાષા પ્રણયની.

ગયા કેડે આખું ગગન નવ શું ઘુમ્મટ થશે ?
 મહેને સૃષ્ટિ કેરાં કુસુમ સઘળાં શું ન સજશે ?
 ગયા કેડે કાળ્યો જલધિ કરુણાં શું ન કવશે ?
 અધૂરી આશાને તદ્દપિ ઊરની કોણ પૂરશે ?

ન ઠારે હૈયાંને ધનવિપુલતા વેશ્રવણી*
 ન સત્તા એકાકી ઘપતિસમાં ચૌદે ભુવનની.
 પ્રશસ્તિની ગાથા ચર્હાપ રચશે બ્રહ્મતનયાઈ
 મટાડી કો'દોના તદ્દપિ મટશે અન્તર તૃષા.

+ + + +

ગયા કેડે આશા હૃદય ધરવી ઠાં પ્રણયની
 ન ભાળી પ્રત્યક્ષે ઉભય ઊરની જો પૂરવણી !

૨૩-૭-૩૧

ઠપકા

(શિખરિણી-સોનેઠ)

તહને ના ચાહે તે તદ્દપિ ઢળતું તું ક્યમ તહીં!
 તહને ના સત્કારે નમન કરતું ત્યાં ક્યમ જઈ!
 ભીંજાવ્યું ના ભીંજે નયન ગળતી તો ક્યમ ભરે!
 સ્વીકારે ના પૂજા તદ્દપિ કુસુમે અર્ચન કરે!

કહે હૈયું:- “છોને હૃદય ગણના તે નવ કરે
 તિરસ્કારે છોને; નજર પણ સીઠી નવ ભરે,
 ભલે ના ચાહે તે; વિમલ મમ ભાવો અવગણે
 પડ્યું પ્રેમસોતે અવશ; નિકળું હું ક્યમ હવે?”

ગળે લોઠાં જેવી કઠણ અતિ ધાતુ અનલમાં
 તવાશે શું કો'ઢી હૃદય અનલે ના પ્રણયના?
 ભીંજતાં પાણીએ સતત, પથરો કોમળ બને
 ન શું ત્યારે કો'ઢી પ્રણય જરણે તે મૃદુ થશે?”

× × × ×
 વિરુદ્ધ દ્વંદ્વોથી પર, વિમલ ધર્મો પ્રણયના
 કરોડે કો' કિન્તુ હૃદય સમજે એ ગહનતા!

૨૩-૭-૩૧.

આ પ્રેમ ?

(વસન્તતિલકા)

ઉચ્ચાર ના મમ સમીપ તું પ્રેમ વાત
 ઉદ્ગાર કાઢ નવ એકે તું; એ પ્રલાપ-
 ઉન્મત્તનો; બ્રમ મહાન મહા અસત્ય
 એ પ્રેમ શું? જગત આખું દિસે પ્રમત્ત.

એકાન્તમાં હૃદય એ પ્રણયી (!) મળે કે
વાતો અનેક વિધ પ્રેમતણી કરે છે,
ચુમ્બે પરસ્પર, ઉરોઉર ઐક્ય સાધે
એવુંજ મિષ્ટ સુખ શાશ્વત કાળ થાયે.

તેઓ કહે પ્રણય આ; પણ એ શું પ્રેમ?
હા! વાસના સહચરી ઉરમાં વસેલ;
સંયોગ કે હૃદય-લેદક વિપ્રયોગે-
દેખાય એ પ્રણયિને ભ્રમ પ્રેમ રૂપે.

મૂર્ખા અનેક કવિઓ કવનો કરે છે
કલ્પી સુરમ્ય મનથી લવનો રચે છે
ભૂલાવવા જગત વાસ્તવ એ મથે છે
ને અજ્ઞ માનવ સમૂહ ભ્રમે મરે છે.

મર્યાદિત પ્રણય હોય ન વ્યક્તિબદ્ધ;-
સંસારના સકલ બન્ધનથી વિમુક્ત;
મૂળે અનન્ત ક્યમ કલ્પી શકાય સાન્ત ?
આ પ્રેમ !-ના. પ્રબલ વૃત્તિ તણા તરંગ.

૫-૯-૩૧.

અન્તઃ ક્ષોભ

(શિખરિણી)

બળે હૈયું તોયે સતત, નવ તે ભસ્મ બનતું
દ્વિધા થાયે ક્ષોભે તદ્દપિ નવ તે ચૂણિત થતું
અબળણ્યા ઉદ્દેગે ટળવળ થતું ના પિગળતું
ન જીવ્યાની ઈચ્છા તદ્દપિ નવ ચૈતન્ય જીડતું.

કરું જે જે ચત્નો સકલ પળમાં નિષ્કુળ થતા
તરંગો ના થલે દસ દિશ વિષે તે પ્રસરતા;
શુભ્યા વેગે વીચી હૃદયજલના મત્ત અનતા
તુટે પાળો કાચી નયનપથવાટે વિચરતાં.

તરંગે ખેંચાવું-શ્લુભિત અનવું ને ટવળવું,
હશે ધર્મો ત્હારા હૃદય ! ઘસડા તું; નવ વહું;
વિધાત્રા એ ભાલે-અટલ યદિ નિર્માણ નિરમ્બુ
ન સત્તાની સ્હામે ચલન કંઈ; હા ! મૂક સહવું!

૧૩-૮-૩૧.

સમાધાન

(શાસિની-મન્દાકિન્તા)

બાણે શાચી કિન્તુ હૈયું દુભાયું
નેત્રે દોભે વારિ આછું છવાયું;
વાતો ધીરે ઉભય કરતાં શાન્ત રાત્રે નિરાંતે
તેવામાં કેં હઠ પકડતાં ભિતર્યાં બેઉ વાદે;

છેડો આવ્યો વાદ કેરો ન ક્યાંયે
મધ્ય બ્યોમે ચન્દ્ર આવ્યો જણાયે
અન્તે શબ્દો પરુષ સહસા નીસર્યાં, ધૈર્ય ખૂટયે-
મ્હારા મોંથી, હૃદય કુમળુ ભેદયું; ને અશ્રુ છુટે.

ખોટું લાગ્યું અન્તરે ખૂબ તહેને
હૈયું કીધું ખાલી તેણે પલંગે;
નિદ્રાં કેરા ગહન સુખમાં શ્લુબ્ધ નિઃશ્વાસ રૂબ્યા
બીડ્યાં નેનો તદ્દપિ નમણાં પોપચાં અશ્રુભીનાં;

+ + + +

ભાવો ભાલે લિપ્ત લિપ્ત સ્કુરે છે
 બાણે અબ્રો અન્દ્રબિમ્બે સરે છે
 દશ્યો સ્વપ્ન સ્કુરિત સરતાં દષ્ટિ સ્હામે પડે છે
 કિંચિત્તરોષે તદ્દપિ મધુશં વેણુ ભિલે વદે છે:

“ મહારે હૈયે ભાવ એવોના
તહેનો અર્થ આવોકાં ?

આવો કો'ઈ કલહજીવને થાય ના શું ?
 શિક્ષા.....કરવી ? ભૂલ થે માફ માશું. ”

ભિલે આવું જોલતાં અશ્રુ છુટ્યાં
 બાણે ગાલે મોતીના હાર તુલ્યા !
 બન્ને હાથો વેલ તુલ્ય પ્રસાર્યા-
 ચુમ્યાં આંસુ; હૈયું બાથે સમાતાં.

ભાલે ચુમી રસિક ઠરતાં પદ્મ શાં નેત્ર ખુલ્યાં
 મીઠા હાસ્યે અધર વિકસ્યા પુષ્પકેરી કળી શા.
 વધ્યાં કેડે કિરણ રવિના ચુમતાં પૃથ્વી ધારે-
 -શોભા તેવી, વદન નયને દીપતી પ્રિય-ભાલે.

૨૬-૮-૩૧.

અમાપઅન્તર

(ઉપજાતિ)

ઓ અન્દ્ર! આ સુન્દર બિમ્બ તહારું
 વધે ઘટે કાં ? -વરસોથી ભાળું;
 તરંગ આ શૈશવમાં બિલ્વો'તો
 ને તે સમે ઉત્તર કે' મળ્યો'તો.

પરન્તુ તે કાળ વહી જતામાં
ભમી રહ્યો ચિત્રમનોદશામાં
પુનઃ કરું પ્રશ્ન કહે હિમાંશુ
‘વધે ઘટે કાં તુજ બિમ્બ ચારું’!

“યુવાન! જો પશ્ચિમ આ દિશામાં,”
‘શું છે ત્યહાં?’-“જો જલવારિધિના”;
‘નાચે તરંગો’-“પણ એ નકામાં,”
‘કાં એમ?’ “હા અન્તર શું ન ભાળ્યા?”-

સુષ્પી નિસાસો સરતો ઉરેથી
ભાળી દિગન્તે મમ માતૃભૂમિ;
અમાપ તે અન્તરને ઉલ્લંઘી
શોકાતુર દષ્ટિ ત્યહાં પહોંચી.

૯-૯-૩૧.

પ્રકૃતિ અને પુરુષ

(હરિગીત સોનેટ)

“પૂર્ણેન્દુ બિમ્બિત આનને, સન્ધ્યા ઉપા તુજ ગાલમાં
વેણીકલાપે વાદળો, ને પુષ્પ તેમાં તારલા;
વિકસિત કમલ તુજ નેત્રમાં ભૂંગોની હાર કટાક્ષમાં
વાંકી નમી ભરમર મહીં ત્રિલસે ધતુષ્ય મનોજનાં;

પાતળા અધરોષ્ઠ માંહે વિશ્વવિજયી હાસ્યની-
રેખા રમે પ્રસરી નહે ને ચન્દ્રિકા ત્હેની બની;
ઝરતા નિરન્તર અન્તરે આ હિમાંગરિ વસતો દિસે
અત્યન્ત નિર્મળ ભાવનાઓ પરિણમી અરણ્ય વિધે.

ગંભીર નિર્મલ પ્રેમ જે નિસ્સીમ ઊછળે ઉર વિષે
 ને ક્રૂત એક તરંગ તહેનો વારિધિ જલ આ દિસે;
 પ્રકૃતિ પ્રતિબિમ્બિતા સર્વાંગ તુજ સૌન્દર્યમાં
 વ્યતિરિક્ત તુજથી અન્ય કેં લાળું ન હું આ વિશ્વમાં.”

વચનો વદે પ્રિય-‘ખખર નવશું પ્રિય! તહેને કે અન્તમાં
 પુરુષ સારુ* પ્રકૃતિ, વસતી સદા પરબ્રહ્મમાં.’

૧૬-૯-૩૧.

જાદૂઈ બન્ધન

(હરિગીત)

બન્ધન બધાં તોડી નલે સ્વચ્છન્દથી ચરવા ચહે-
 પ’ખી સમું હૈયું મનસ્વી વનવને સરવા ઢહે-
 હોત પિંજર દુન્યવી કો’ધાતુ કેરું તો પ્રિયે!
 સપડાત તહેમાં ના કેદી કિન્તુ અલેધજ આ દિસે;

ઝરણાં સમું ખળખળ કરી ગિરિ ગર્જરે ને ખીણમાં
 રમવા નિરંકુશ ચાહતું હૈયું સદા ઉલ્લાસમાં
 ભેતાં સમુદ્ર તરંગ કિન્તુ ઊછળતા તુજ હાઈમાં
 બહેતાં ઝડપથી સ્રોતનાં જલ, જલધિમાં લય પામતાં;

હરણ માફક જંગલે અતિ અપળતાથી દૂદવા
 ઐત્સુક્ય ઉરમાં પ્રકટતું ગિરિશંગને ઉલ્લંઘવા;
 કિન્તુ સુણ્યા અતિહરથી વીણા સમા રવ કણ્ઠના
 ને ચરણની ગળતાં ગતિ સ્તંભિત થયાં ગાત્રો બધાં.

૨૨-૯-૩૧.

અખણ્ડ યોગ

(જુલલના કાળ)

અવનિ આકાશના, દૂર અન્તર મળે
પાંડુ રંગી શશિ, હૃદય વિલસે—
અણુગણ્યા કાળનેા ઘટ્ટતા પામતાં—
પ્રેમ-રસ પરિણમ્યો ચન્દ્ર રૂપે !

જલધિ ગર્જન કરે વીચિત્રો ઊછળે—
તટતલે પુષ્પ શાં ક્ષીણ ઊડે;
રજત કિરણો રમે જલધિના ઉરપરે
ધવલતા સાગરે સ્મિતની પ્રસરે;

પ્રણયી કો' યુગલના પ્રેમને પેખતાં
જડ છતાં સાગરે તુષ્ટ થાયે;
હૃદય, કેવિ! માનવી તો પછી કેમ ના—
ગૂઢ એ ભાવથી ઊભરાયે ?

સુખદ પળ વિસ્તરી કલ્પમાં પરિણમે—
પ્રણયપૂર્વાં સહુ પ્રાણી કેરી;
વિરહવિરહિત રહો યોગ સૌ યુગલનો
પ્રાર્થુ પ્રભુ! એટલું હાથ ઝેડી.

પ્રકીર્ણ કાવ્યો

અને

શ્રવાણ વધ

જેમનો ગૂઢ અને નિર્હિંતુક પ્રેમ
મહારામાં 'શ્રવણ' ઉપજાવે છે તે—
પૂજ્ય માતા પિતાને—

અપાર્થિવ અનુભવ

(શાર્દૂલવિકીરિત)

જેને ધારણ વિશ્વ ના કરી શકે જે ધારતો વિશ્વને
જેમાં બ્યોમ સમાય, કિન્તુ નહિ તે જેને સમાવી શકે;
તારા ભાસ્કર ચન્દ્રમા વિજળીની બ્યોતિ નહિ જ્યાં ઝગે
જેના અન્તર ના અનુગ્રહવતી સૂર્યેન્દ્ર તારા તપે-

જેને નેત્ર નિહાળી ના કદી શકે, જેના વડે તે બુવે-
જેને કાન સુણી કદી નવ શકે, જેના વડે તે સુણે;
વાણી વર્ણવી ના શકે; મન કદી કદપી ન જેને શકે
તેને અન્તરમાં અહો! અનુભવું આનન્દ સત્થિત રૂપે,-

ને ત્યારે તરુવારિધિ ગિરિ નદી પાષાણ પંખી તથા-
પૃથ્વીને જલ વાયુ અમ્બર વળી તેજ; પ્રપંચો યથા,-
સર્વે ધુમ્મસ તુલ્ય-સૂર્ય-કિરણે ધીરે ધીરે ઓગળે
મોજા બુદ્ધબુદ્ધ ને વિવર્તવિધ એ ચિત્સાંગરે પિગળે;

૧૦-૧૧-૩૦

ઉન્નત ધ્યેય

(શાર્દૂલવિકીરિત)

મહારું ધ્યેય ઉંચે જડ્યું ગગનમાં, ઉંચે ઉડું વૃન્દથી
ઉંચું એ શશિલોકથી વળી ઉંચું ઉંચા રવિલોકથી;
દૃષ્ટિ જ્યાં ન સરી શકે મનુજની ના કે વળી દેવની
એવા કેક અલૌકિક સ્થળ વિષે એ ધ્યેય ચોંટ્યું જઈ.

આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિ જ્યાં નવ મળે ના શોક ઉદ્વિગ્નતા
કિન્તુ પૂર્ણ પ્રસન્નતા હૃદયની ને ચિત્તની સ્થિરતા;
અન્ધારું નવ સહેજ જ્યાં ફરકતું કિન્તુ પ્રકાશ પ્રભા
એવા કેક અલૌકિક સ્થળ વિષે એ ધ્યેય ચોંટ્યું સદા.

કર્ણો 'જ્યાં અધીરા સદૈવ મુણતાં રે' છે મૃદુગાનને
 ભેતાં નેન અપૂર્વ કૈંક સઘળે અતૃપ્ત રે' સર્વદા;
 જીવાત્મા પ્રસરી રહે અનિલ શો, એ ઉચ્ચ દેશે જતાં
 એવા કોક અલૌકિક સ્થળ વિષે એ ધ્યેય ચોંટ્યું સદા;
 આત્મા જ્યાં પળતાં હૂંબે સકલ આ સૃષ્ટિ અહો! આત્મમાં
 આત્મા મિશ્ર થતો દિસે જગતના જુદાં જુદાં તત્ત્વમાં;
 વૈવિધ્યે નિરખું જહાં જગતના આત્મા તણી એકતા
 તે ચીકચે વિલસે અધી વિવિધતા, ત્યાં ધ્યેય ચોંટ્યું સદા.

૨૫-૧-૩૦.

વીસમા વર્ષે

(શિખરિણી)

અદ્યો વીસ શૃંગો જીવનગિરિના શૃંગ શતમાં
 નિહાળ્યાં મેં ત્યાંથી વિવિધવરણાં દ્રશ્ય જગનાં;
 અને છે વિસ્તારો ક્ષિતિજ ક્રમથી ઉપર જતાં
 અદાણે વાઘે છે 'જગતવન' કેરી વિવિધતા;

કયા શૃંગે મહારી ગતિ વિરમશે નિશ્ચિતપણે-
 કહું કેવી રીતે ?-ઉર પણ ચહે અન્તિમ કને;
 ન જાણું કે છેલ્લાં ગિરિ શિખરથી હું જઈશ ક્યાં ?
 અદ્રશ્ય શૃંગોની સરણી તરતી વા ગગનમાં !!

૨૨-૨-૩૦.

હજી ઉચે

(મન્દકાન્તા)

ઉચે ઊડી હિમગિરિ તણા એકથી એક શૃંગે
ભાળે પંખી, “ક્ષિતિજ સરતી દૂરને દૂર” અન્તે-
સૌથી ઉંચા શિખર ઉપરે ઊડી તે પંખી આવે
તોયે ત્હેને “ક્ષિતિજ સરતી દૂરને દૂર” ભાસે.

૨૩-૨-૩૦.

એકવીસમા વર્ષે

(વસન્તતિલકા)

વર્ષો વહ્યાં ઝડપથી મુજ એકવીસ
બાણું નહિ ઝડપને ગણવાની રીત
શા માટ કાલ વહતો પળને કલાકે?-
એને ન કેમ પણ કેા અટકાવી રાખે!

એ કાલ શુ?—જગતને ક્યમ એ ઘસે છે?
કૌમારની વિમલતા ક્યમ એ હુરે છે?
શા માટ યૌવનતણે રસ ઝૂંટવે છે?
વાર્ધક્યથી જીવનને ક્યમ આવરે છે?

કે'વો અલૌકિક હતો મુજ ભૂતકાળ!
ભંડાર દિવ્ય મધુરી સ્મૃતિનો અગાધ!
કે'વો હતો રસિક તે મુજ સ્વપ્નકાલ!
આ વિશ્વ જે સમયમાં હતું ઇન્દ્રબળ!

હું ચક્રવર્તિ મનમાં મુજ એમ ધારી
મહારુજ શાસન જગે પ્રસર્યું વિચારી;
આજ્ઞા અનેકવિધ હું કરમાવતો'તો
તારા-શશિ સુરજનેય ચલાવતો'તો.

વેર્યાં બધે કુસુમ શા પ્રભુએ રૂપાળા-
 તારા હતા ગગનના સઘળાજ મ્હારા;
 મિત્રો ગણ્યા શિશુ વયે મુજ કલ્પનામાં
 આજે પરન્તુ નહિ તે મુજ મિત્રતામાં.
 તારાસમેત કરતો હું અનેક વાતો
 ને તેમની નિકટથી મળતા જવાઓ;
 એટલા અનેક કરું વાત ઉપાડવાને
 નારાજ આજ પણ તારકે સુણવાને.
 આ કાલ જાય વહતો નવ જાણ્યું કે'દી-
 શું શક્ય એ સહમજવું હતું કલ્પનાથી?
 માર્તણ્ડનો ઉદય અસ્ત અનેક વાર-
 ભાળ્યો છતાં નવ થયું 'વહી જાય કાલ'.
 કૌમાર શું વહી ગયું ક્યમ એ હું માનું!
 ભાળું હું યૌવન છતાં ક્યમ ખોટું ધારું!
 હું તેજ ખાલકે પરન્તુ હજીય લાગે
 કે'વું અનન્ત મુખ શૈશવના વિચારે!

૯-૨-૩૧

આન્તિ

(શિખરિણી)

અહા ! આન્તિ ! આશા ! મૃગજલસમી મૂઢ મનની
 સરે આઘે આઘે ક્ષિતિજસમ તોયે ન છુટતી !
 જુવે કાળામેઘે, સરસ રચના મેઘધનુની-
 ચહે તેને લેવા, તદપિ ક્ષણમાં તે વણસતી.

૨૩-૭-૩૧

બ્રાન્તા મનને

(ગઝલ -સોનેટ)

અહા ! નિર્દય ! સતાવે કાં ! હજી મુજને રીઝાવે કાં !
જીવનની પૂર્ણ સસ્તિના સુકાયાં નીર તોયે હા !
હતું જે જ્યાં નહિં તે ત્યાં નિહાળ્યું 'અસ્તિ' 'નાસ્તિ' માં-
જહાં જ્યોતિ ઝળકતી'તી તિમિર-દલ ગાઢ દીકું ત્યાં !

વિદોષી શાન્તિ વન્હિમાં 'અસત્' માં 'સત્ય' નો બ્રાન્તિ
વિરૂપતામાં નિહાળી હા ! સકલ સૌન્દર્યપર્યાપ્તિ !
જગતહિત સાધવા ચત્નો કર્યા નવ આત્મસુક્તિના-
અઘ્રદ્ધા કેળવી વિભુમાં ન ખોળ્યું શ્રેય છે શેમાં !

'જગતસેવાપ્રભુ સેવા' પુનિત એ શ્રેયનું સૂત્ર
હળીને ક્ષુદ્ર લોગોમાં વિસાર્યો લદ્દનો મંત્ર !
અહા ! અન્તે અનન્તે જો ! મળે આ સાન્તનો આરો
વહી એકાન્ત નિર્ઝરણું મળે જ્યમ વારિધિ ખારો !

હજી નિર્દય સતાવે કાં ! હવે જાણ્યું જીવન ઝળકે-
શરજજલગિન્દુ જ્યમ પકો, ક્ષણિક શોભી વળી વણસે !

૪-૧૧-૨૯.

કાળ-ચક્ર

(શિખરિણી-સોનેટ)

પહાડોની હારો ગિરિવરકરાડો વિકટ જ્યાં
અરણ્ય વૃક્ષોની લીધણ પ્રસરી જ્યાં સઘનતા;
ધસ્યા શેલે શેલે પ્રખલ જલધોધો પ્રથમ જ્યાં
મહારાશિ આજે જલધિ જલના ત્યાં ધ્રુવવતા:

સમુદ્રોનાં મોઝાં ગભીરવથી જ્યાં ગરજતા
રણો ત્યાં રેતીનાં પ્રખર રવિ તાપે તપી રહ્યાં;
હતાં જ્યાં રેતીનાં રણ; અરણુ તો ત્યાં વહી રહ્યાં,
વળી નાનાં મોટાં નગર ભવનો ત્યાં વિલસતાં.

આણુ ખડાડો થાયે; પરવત મટીને આણુ ખને
રણુ સ્રોતો થાયે; અરણુ વળી જોને ! રણુ ખને;
હતું જે જ્યાં ત્યાં ના, નવહતું જ્યાં જે તહીં થતું
અનન્ત પ્રહ્લાણુડ પ્રતિપળ નવા સાજ સજતું.
હતો હું ને છું શુ ! ક્ષણ પછી વળીએ થઈશ શુ-
પૂછું પ્રશ્નો કો'ને ? સકલ જગ છે જ્યાં મુજ સમું.

૧૩-૯-૩૦.

સંન્યાસી

(વસન્તલિલા અને અનુષ્ટુપ)

ઘોળી ઢળી ગગનમાં ગિરિશૃંગમાળ
લેદી ધસે શિખરને જલના પ્રપાત;
ચોપાસ જંગલ રહું પથરાઈ ગાઢ
નિઃશબ્દ શાન્તિ અરતી વનમાં અગાધ.

ટેકરીની તળેટીમાં ઉંચા કો' વૃક્ષની નીચે
મૂર્તિ ધ્યાનસ્થ સાધુની ભવ્ય કો નજરે પડે.

ઢોપીન માત્ર નિજ અંગ પરે ધર્મુ'તું
ભસ્મે શરીર સઘળું શુચિ આવર્ધુ'તું
લિક્ષાન્ન પાત્ર નિકટે વળી ત્યાં પડ્યું'તું
પાસેજ એક અણુ કૂદતું રહ્યું'તું.

પૂર્ણ વૈરાગ્યના તેજે લાલ તહેનું ઝગી રહ્યું
સૂર્યના કિરણે બાણે હિમશૃંગ તપી રહ્યું !

આંખો મીચી-અચલ ડોક-ટટાર છાતી
સંન્યાસીની શિવસખી પ્રતિમા સુહાતી;
આત્મા ઉઠે ગહન અંતરના પ્રદેશે
કૈવલ્ય જ્યાંહી જડ ચેતનનું વિલોકે.

હતું સંસારથી દૂર અરણ્ય અતિ તો છતાં
માયાના પાઠવ્યા દૂતો સાધુને પીડતા હતા;

તૃષ્ણા ક્વચિત્ ક્વચિત આશ અનેક આવી
લોભાવતી વિવિધ આકૃતિ-વેષધારો;
આસક્તિ, સિદ્ધિ જગની સઘળી બતાવી-
આકર્ષતી મધુર લોચનને નચાવી.

આસક્તિ, આશ, મદ, મત્સર, કામ ક્રોધ
દ્વંદ્વો અસંખ્ય, વળી લાલચ મોહ લોભ,-
આવી અડોઅડ વપુની પસાર થાય
સંન્યાસીને તદ્દપિના અડકી શકાય.

એવે પ્રભા ઝળકતી વદને અનેરી
બાણે કળા પ્રકટતી શુચિ ચન્દ્ર કેરી !
ખીડાયલા કમલશા અધરો ખુલે છે
શબ્દો પરાગ રવશા મધુરા ઉઠે છે:-

“ ઓ માત પ્રકૃતિ ! અસંખ્ય અનન્ત તારા
પાશો પડ્યા શિથિલ, અન્તર બાંધનારા;
‘હું’ ‘તું’ નથી; તદ્દપિ ‘તું’ મુજમાં વસે છે
“સોઝહમ” છતાં અપલતા ક્યમર્તુ ધરે છે? ”

અધૂરા વેદાન્તીને

(શિખરિણી-સોનેટ)

અધૂરા વેદાન્તી ! નવ કદિ વળોડીશ જગને
પદાર્થોને મિથ્યા કહી, કદિ ન નિંદીશ વિભુને;
ઉંઘા પહેરી ચશ્મો જગ તરફ જો તું નિરખશે-
પાછી ક્યાંથી તહેના અતિ ગહન સત્યો પરખશે ?
નથી શું આ વિશ્વે જીવન જીવવાની સરળતા ?
નથી શું વ્યાપેલી સ્થલ સકલ માંહે મધુરતા ?
વ્યવસ્થા શું રુડી અખિલ જગ કેરી નવ મળે ?
અસંતોષી જેથી સતત ફરિયાદો બહુ કરે.

અહીં શું ખોટું છે ? સરસ-મધુરું આ સકલ છે-
કહાં ખામી ભાળે ?-જગત વિભુ કેરુ પ્રતીક છે;
વિકારી દષ્ટિ આ નવકદિ વિકોકે વિમલતા-
જુવે દોષ દષ્ટિ શશિવદનમાંયે મલિનતા.

નિરાશી-વેદાન્તી ! અકલ ગતિને ના કળી શકો
ખસો આધે, કો'લી જીવન મધુરું ના જીવી શકો.

૧-૧૧-૩૦.

જેવું અને તેવું

(દ્રુતવિભગ્નિત)

જઈશ જ્યાં જનમ્યાં સહુએ જતાં
પરહરી જગપન્થ તહીં તદા-
બ્રમણ શું કરતું અટકી જશે ?
શિથિલ ચક્ર કદી જગતું થશે ?

ઝરણુ શું વહતાં વિરમી જશે ?
જલધિ ગર્જન ઘોર શું ત્યાગશે ?
તણ, તરુ-વન-કન્દર, ભવ્યતા
ઘડણુ શું કરશે કંદિ દીનતા ?

X X X

મુરખ ! વીચિ અસંખ્ય સમુદ્રમાં
લઘુ ગુરુ નિપણ લય પામતાં;
શતસહસ્ર નહે ઉડુઓ ઉગે
પળ પ્રકાશી વળી, પળમાં ફળે;

તદપિ વીચિ અસંખ્ય હજી ઉઠે
નિપજશે કંઈ કોટિ ભવિષ્યમાં;
મુરખ ! જો ! હજી આંખર તે તું તે
ખરી જતા પણ ના ગણના ઘટે !

૨૧-૨૧-૩૦.

મરણુ

(શાર્દૂલવિક્રિડીત-સોનેટ)

શસ્ત્રો છેદી શકે કદી નવ, વળી બાળી ન વન્હિ શકે
પાણી ના ભીંજવી શકે પ્રલયનો વાયુ ન શોષી શકે;
નિત્ય સ્થાણુ અનન્ત નિશ્ચલ, ભલે ગીતા ભણે આત્મને
તોયે અન્તરમાં સનાતન સૂરો ન સ્થિરતા એ ગ્રહે.

આત્મા શાશ્વત; તો પછી મરણુ શું ? ક્યાંથી પ્રવેશ્યું જગે
કોણે એ ઉપજાવ્યું ને સ્વરૂપ શું ? કેવી રીતે એ રહે !
મૃત્યુને નથી મૃત્યુ શું ? જગતને કો'ના નિયોગે ઘસે !
પહેલાં શું જગતમાં હતું મરણુની, એના પછી શું હશે ?

મૃત્યુને અધિકાર શો જગતના સૌન્દર્ય સંહારવા ?
 નિર્મી જે ન કંઈ શકે, કૃતિ કહાં તૈયાર તે ભાંગવા ?
 એની જો અનિવાર્યતા જગતમાં તો કાં અર્ધા જન્મતાં ?
 મૃત્યુ ના પરિહાર્ય તો જનમવું એથી શી મોટી પીડા !

કે જન્મ્યાંજ નથી ચરાચર અર્ધા તત્ત્વો દિસે જે જગે
 કદપી લે અનુમાનથી મરણને અધ્યાસના કારણે !

૨૨-૧૨-૩૦.

વિશ્વ અને વ્યક્તિ

(વસન્તતિલકા-સોનેટ)

ઉંચે નીચે સહુ દિશે પ્રસર્યું અપાર-
 આ શું અધું ? નિરખું જે મુજ આસપાસ;
 હું ક્યાં ઊભો ! મુજ નિવાસ કહાં પ્રમાણું
 શોપાસ વ્યક્ત સઘળું દિસતું અબણ્યું !
 આ ઝાઝ હુંગર અનન્ત અગાધ ઓમ
 તારા અસંખ્ય ઘનવાદળ સૂર્ય સોમ;
 સંબન્ધ શો સકલ સાથ હશે મહારો -
 અદૃશ્ય સૂત્ર મહોં સર્વ પરોવનારો !

કુંડાળું કાંકરી પડયે જલમાં તણાય
 કાંઠાલણી ક્ષણ ક્ષણે સરતું જણાય;
 “હું” શૂન્ય-સાગર-જલે પડતાં, શું પામ્યું-
 વિસ્તાર વિશ્વતણું વર્તુલ ?-કેમ જાણું ?

“હું” મધ્યખિન્દુ મટતાં, પ્રભવ્યો ‘હું’ થી જે
 આકાર વર્તુલતણો, મટી શું જશે તે ?

૨૬-૧૨-૩૦.

ભય નિવારણ

(વસન્તતિલકા)

આહુ સ્થિતિ પરિણમે અનિવાર્ય રીતે-
મૃત્યુ મહીં; મરણુ ચેતનમાં વિરામે;
ચેતન્યરૂપ વળી નૂતન કો'કે ધારે
એવો જગે કેમ અનાદિ અનન્ત ચાલે;

ચિન્તા રહે તદ્દપિ માનવ ને સદાયે
બહીતા દૂરે મરણુથી જગમાં બધાયે;
જીવે છતાં જીવન-મૂલ્ય નહિં પિછાને
જાણે જીવે મરણુના જીવને અભાવે.

ઓ માનવી ! મરણુ નો પડદો નમ્યો છે
જે અમૃતત્વતાણું દર્શન આવરે છે;
ખેંચી વિતાન શૂર દર્શન સાંપડે છે
ને પ્રાપ્ય પ્રાપ્ત કરી મૃત્યુ લાણી હસે છે.

છે મોત ડંખસમ કેવલ પાપીઓને
પુણ્યાંશીઓ મરણુ મુક્તિપ્રદ પ્રમાણે;
મૃત્યુ લય'કર દિસે જન કાયરોને
આનન્દદાયી સુખકારી અને વીરોને.

ત્રાસો નહિં મરણુથી નં મૂળે કદાપિ
છે મોત માનવતાણો હિતકારી સાથી;
આપો નિમન્ત્રણ સદા ઋણુ પ્રેમ ભાવે
ભદ્રાશિષો પ્રભુજી પ્રેરિત મૃત્યુ લાવે.

જો ! મૃત્યુ-કુંગર હજી ક્ષિતિજે દિસે છે
 મેદાન જીવનતાણું અતિ વિસ્તર્યું છે;
 ખડીશો નહિં મરણકુંગર ભાળી પાસે
 આનન્દથી ભરી છલંગ કૂદી જાતે તે.

૨૧-૧-૩૧

અભેદ દર્શન

(વસન્તતિલકા)

ઓ માનવી ! ક્ષણભરી ગગને નિહાળ
 વિસ્તાર તું અજાણ આ જાનો વિચાર;
 થૈ શાન્ત ચિત્ત, કંઠવા રચના અપાર
 તૈયાર થા; વિનયું; કેવલ એક વાર.

તારા અનન્ત સમયેથી ભમ્યા કરે છે
 આકાશમાં નિયત પન્થ મહીં રહે છે;
 દેહી વ્યવસ્થિતિ ઘડી નહિં એ અણે છે
 આદેશ ગૂઢ અતિ, પૂર્ણપણે કળે છે.

રાત્રિંદિવા અવિરત ભ્રમણે ચઢ્યા છે
 તોયે પરસ્પર કદી નથી આશ્રય્યા એ;
 જેનો ગતિપથ જહીં તહીં તે ફરે છે
 સ્વાતન્ત્ર્ય-સર્વે, સહુનું પણ જાળવે છે.

મહોટા અનેક વળી લાઘવતા અનેકે
 અન્યોન્ય તોય સમદષ્ટિવતી વિકોકે
 જે ભેદ માનવ સમાજ વિષે વસે છે
 તે સૃષ્ટિના વિવિધ તત્ત્વ વિષે ન દિસે:

અન્યાય ઘોર નહિં શું કૂર એ ગણાય
અજ્ઞાન ગાઢ નવ શું સહમજ્યે જણાય!
શા માટ ભેદ સ્વવા મનથી અનન્ત
જો એકતા વિલસતી મૂળમાં અખણડ!

ભાસે અનેકવિધતા સઘળી દિશાએ
એકાત્મતા પણ અલેધ મહીં જણાયે;
માળા અખણડ મણકાફા તત્ત્વ ઠેરી
કેા એક્ય-સૂત્ર-તતિ-અવ્યયમાં પડેલી.

આ ઉંઘતા સરવરે ઉડુઓ રમે છે
આ સ્તાબ્ધ ઝુંડ તરુની જલમાં તરે છે;
આ શાન્ત ડુંગર થકી ઝરણાં દડે છે
મૌને બધાંય પણ એકજ સૂચવે છે:-

“ આવો મળો જગતનાં સહુ તત્ત્વ સાથે
એકાત્મતા પ્રસરી તે નિરળો બધાંયે,
આત્મીયતા અનુભવો; સહુ ભેદ ભાંગો
કંકાસ-કલેશ-સ્ત માનવ સંગ ત્યાગો. ”

૮-૪-૩૧.

આગળ ધ્ય

(તોટક)

વચનો જન કાયર શાં વદ ના
ઉર દુર્બલતા કદી દાખવ ના;
બન ખિન્ન નહીં ન હતાશ તથા
થઈ નિર્ભય, પન્થ તું કાય સદા.

નવ કો'તુજને અટકાવી શકે
 ભય કો'તુજને ન પમાડી શકે
 નવ કંટક કો'તુજ પન્થ વિષે
 આયિ નિર્ભય માનવ! વેરી શકે.
 કપરો અતિ દુર્ગમ માર્ગ કદી
 નવ માનવ ધારીશ તું અહીં
 ધર હિંમત છાતી ટટાર કરી
 ધપ આગળ વિઘ્ન જશેજ ઊડી.

તરુ ધીમ ઉગ્યાં, વળી કુંગરના-
 શિખરો વિકટ ક્ષિતિજે ઉભર્યાં;
 મુખ ગર્જર ખીણ કરાલ ખુલ્યાં
 નવ ધાર ઉરે તવ ભીતિ છતાં..

અસિ-હિંમતની લઈ વૃક્ષઘટા
 દૃઢ નિશ્ચય સાથ તું કાપ તથા-
 ગિરિમાળ કરાડ કરાલ ગુફા-
 અસમાન જગા તું વટાવ સખા!

વિંટળાઈ સમુદ્ર પ્રવણ તહેને
 રજનિ દિન શક્તિ તણો ગરજે;
 પથ-સંગતિ કેરી જરૂર તહેને-
 નહિ એકલવીર! દિસે ગમને.

ક્યાંથી અને ક્યાં ?

(ઉપનતિ)

‘હતો’ હું પૂર્વક્ષણમાં, ન હું ‘હું’
‘હું’ તે ‘હતો’ એમ થઈ જવાનું
‘હઈશ’ શું કેમ કરી હું જાણું ?
‘હતો’ નહું ‘હું’ ન ‘હઈશ’ માનું !

ક્યારે અને કેવી રીતે હું આવ્યો !
ક્યાંથી અને ક્યાં અહિંથી જવાનો !
આરબ્ધ વા પન્થ નહિ થવાનો
પૂરો કહીએ અવધિ વિનાનો !

આકાશમાં વાદળ આ ભમે છે
આવી ક્યહીંથી ક્યહીં એ પળે છે;
પૂર્વે ક્ષણે તો ક્ષણ પાશ્વર્યમે તે
જ્યાં વાયુ વાયે ત્યહીં તે વહે છે-

વિચિત્ર રંગો વપુએ ધરે છે
સન્ધ્યા ઉષા અમ્બર ચિતરે જે;
ક્ષણે સુનેરી ક્ષણમાં રુપેરી
ફિક્કું ક્ષણે ને ક્ષણ છાય ઘેરી !

પરન્તુ એ વાદળ ક્યાંથી આવ્યું
ભમી નભે ક્યાં ક્ષણમાં વિરામ્યું ?
અન્નેય છેડા સરખા અગમ્ય
હા! શું ન આ જીવન અજતુલ્ય !

પાપ અને પુણ્ય

(પ્રભાતનો ઢાળ)

સૂર્ય મહાકલ વિષે પૃથ્વીના ભ્રમણથી—
રાત્રિ ને દિવસની ભિન્ન રચના
લાસતી તેવી હા ! માનવી ચિત્તને
પાપને પુણ્યની ભિન્ન ભ્રમણા !

પુણ્યને પાપ શું ? તેજ છાયા સમું ?
તિમિર કેણે કહે સિદ્ધ કીધું ?
એક સાફ અને અપર નરસું કહ્યું
ભિન્નતા ક્યાં વસી હું ન સમજું.

ઊડ તું માનવી ! ભૂમિકા પૃથ્વીની—
છોડીને ઉત્તર ઓમયનથે;
ભાળશે શૂન્યમાં પુનિત બ્યોતિ મહા—
સૂર્યની એકલી પૂર્ણ ખીલી.

૨-૨-૩૦.

મુક્તિ

શાને માટે માનવોનાં મન તલસતાં મૂઠ સ્વાતન્ત્ર્ય ઠાળે !
શાને માટે છુટવાની જગતતટથી વાંચના ઉર-રાળે !
ક્યાં છે મુક્તિ ! કે દિશાએ !—નજર ચઢતી ના કદી, સ્વયંબ્રાન્તિ—
જ્યાં જ્યાં ભાળે ચક્ષુએ ત્યાં અતુટ દિગતી બન્ધનોની પ્રસક્તિ.

છોડી સેવે જંગલો ને, જગતજનની મિત્રતા, તું કદાપિ,
ચારે પાસે તો છતાંયે નજર પડશે વૃક્ષની ગાઢ ઝાડી;
ત્યાગીને તે ને કદી તું અવનિ પરથી ઊડશે અન્તરિક્ષે
તોયે ત્હારો દેહ આખો વિંટાઈ જશે સૂર્યકેરા પ્રકાશે.

અન્તે એવા કોક ઉંચા સ્થળ પર જશે તું ન જ્યાં જાય દષ્ટિ
તહારે દેડો તો છતાંએ, ગગન પ્રસૂર્યું, છોડશે ના કદાપિ;
ક્યાં છે મુક્તિ ! વિશ્વ કેરા ગહનતલના અન્ધનાગારમાંથી
ઘેરા ગાઢા અન્ધકારે ભ્રમણ કરતાં આખરી મોક્ષ ક્યાંથી !
૧૭-૨-૩૨.

મહાત્મા

(શિખરિણી)

મહાત્માના વૃત્તો જલધિસમ ગંભીર દિસતાં
ન તીરો ન પ્રાન્તો ગગનસમ સીમા વગરના;
દિસે વૈવિધ્યે તે પ્રકૃતિસમ ચારે તરફથી
કળાએ ના તર્કે ગહન પ્રભુશાં સર્વ ગમથી.

છતાં જેવી રીતે અચલ ધ્રુવના તારકે ભણી
સમુદ્રે નૌધારી નજર કરી હાકે નિજ તરી;*
તથા પુણ્યાત્માના પુનિત ચરિતો ચિન્તવન કરી
તરંગો જાયે છે જગજલધિના માનવ તરી.

૨૭-૬-૩૧.

અનાદિ કીડા

(મન્દાકાન્તા)

ઉંડા ઉંડા ગગનકુહરે ભવ્ય કીડા અનાદિ
ન્હાના મહોટા ગ્રહગણતણી ચાલતી વેગશાળો;
ઉંચે નીચે દસ દિશ વિષે વિસ્તર્યું બ્યોમ જ્યાં જ્યાં
ગોળા ભારી, દિવસ રજનિ, ઉછળે કન્દુકે શા;

દેખાતી આ અતિશય ઉંચા કુંગરોથી ભરેલી
આગળદેલી, જલધિ ઝરણાં વૃક્ષને વલ્લરીથી-
શું આ પૃથ્વી રજકણ સમી ! તારલા તુલ્ય ઝીણી !
આવી મોટાટી અવની આણુ શી સૂક્ષ્મ ! શું બિન્દુ જેવી ?

વિસ્તારી આ અજબ ગગને પૃથ્વી ! ત્હારી સ્થિતિ ક્યાં ?
રે'તા ત્હારા ગહન ઉદરે માનવોની ગતિ ક્યાં ?
ચારે બાજુ અસીમ દિસતી તું જ ન્યારે આણુ શી-
ત્યારે વિશ્વે, સ્થિતિ અમ કહાં ! ક્ષુબ્ધ થાઉં વિચારી !

જે આકાશે નજર પડતું વ્યક્ત આ સૌ સમાતું
તેને કોણે પ્રથમ સરળયું ?-કેમ એને બનાવ્યું ?-
ક્યાંથી-શાથી, અવિરતપણે કન્દુકોને ઉછાળે ?-
ક્યારે પાછી રમત કરશે બંધ ! હા ! કોણ જાણે !

૨૬-૯-૩૧

જ્યોતિ શોધન

(સાદૃશ્યવિદ્ધિત-સોનેટ)

ક્યાં ખોળે ! નવ ખોળવા જવું પડે એ ક્યાં નથી તે કહે ?
આંખો બંધ કર્યા પછી બ્રમણ ક્યાં સર્વત્ર તું આહરે ?
આંખો ખોલ : ઉઘાડ અન્તરતણા દ્વારો અને જો પછી
તે વસ્તુ નવહર અન્તર થકી પાસેજ કિન્તુ વસી ;

પાપાણે ગિરિ ગર્જરે સરવરે વૃક્ષો તથા પલ્લવે
ભૂમિ બ્યોમ તથા ચરાચર જગે સર્વત્ર એ વિસ્તારે
ભાસે અન્તરમાં આણુ આણુથકી, મોટાટી વળી બ્યોમથી
જ્યાં જ્યાં અન્તર ચક્ષુઓ પરવરે ત્યાં ત્યાં દિસે એ વસી :

જ્યાંથી સ્થાવર જંગમ પ્રલવતાં જેમાં રહી જીવતાં
જેમાં અન્ત સમે વળી લય થતાં તેને કહ્યાં શોધવા ?
“તદૂરે તદુ અન્તિકે” ઋષિવરો ઉચ્ચ સ્વરે ભાખતા
પુત્રો અમૃતના ! સનાતન સુણો પુણ્ય ધ્વનિ શ્રેયના.
પ્રહ્લ જ્યોતિ સહસ્ર ભાસ્કરતણા તેજોથી એ ઉજ્જવળી
દીપે અન્તરમાં; ઉઘાડ ઉરના દ્વારો અને જો પછી.

૨૧-૧૨-૩૦

અધીરતા

(હરિશ્ચીત-સોનેટ)

મિત્ર હું એ મિત્ર તે ચે ભેદ કાં મન ઉદ્ભવ્યો
આવી અધીરતા આવડી! પ્રિયમૂર્ખાં ક્યમ તું સંચર્યો?
નહો'તું કહ્યું રોકાવવા મમ મન્દિરે વર્ષો સુધી
આશ્રહ હતો ના માસનો દિનમાત્રની વિનતી હતી.
તે એ સ્વીકારી ના શક્યો!-અન્ધુ! રહીશ હું તો રડી
કિન્તુ 'શીરીં ફરહાદ'માં આવી અધીરતા ના હતી.
તારુણ્ય અધીરાઈ, સદા સંલગ્ન જો કે મેં દીઠી
તોયે અધીરતા ના દીઠી અવહેલતી આંખો મીઠી;
ત્યારે અધિક મધુરી હશે આંખો મૃદુ ત્યાં તાહરી
તોયે સખા! મ્હારી હતી મમતા ભરી-વિનતી ભરી;
તહાડું રુચ્યું જો તેં કયું મ્હાડું રુચ્યું હું એ કરું
ઉર-પાત્ર ના વારિવતી મમ નેત્રની ગળતી ભરું.
વિનતી સ્વીકારી ના શક્યો!-વિનતી! કહેવા દે ફરી
અન્ધુ! 'શીરીં ફરહાદ'માં આવી અધીરતા ના હતી.

૨૭-૧૨-૨૯

લિખારી

(અનુષ્ટુપ)

ઊભી કાયા જરાછર્ણ શક્તિહીન લિખારીની-
મૂર્તિમન્ત ક્ષુધા જાણે, સમીપે ન્યાયમૂર્તિની;
(શાફલવિકીરિત)

કોટિ યત્ન કર્યા પ્રમાણિક પણે આજીવિકા ગાળવા
ખર્ચી શક્તિ અનન્ત યૌવનતણી તે અન્તને સાધવા;
કિન્તુ ક્ષીણ થઈ ગઈ શરીરની શક્તિ જરા લાઘતાં
ચોરી અત્તતણી કરો ઉદરની જવાબા શમાવા જતાં:
(અનુષ્ટુપ)

ન્યાયાધીશ કરે પ્રશ્ન ત્યારે વાળે જવાબ તે
“અલ્યા ! નિંદા કર્યું કર્મ ચોરીનું કુદ્ર કેમ તે ?”

“ધાન્ય મેળવવા કાળે કર્યો પ્રમાણિક શ્રમ
પરન્તુ ના મળ્યું ત્યારે સ્વીકાર્યું નિંદા (!) જીવન;
અમૂલ્ય જીવનો આજે કેટલાં ગૂરતાં હશે ?
અક્ષના કોળીઆ કાળે કેટલાં મરતાં હશે !
સાચા અન્તરથી યત્નો કર્યા શુદ્ધ પ્રમાણિક
તો છતાં ના મળ્યું જ્યારે, ખાવા, ત્યારે ફર્યું મનઃ
અસાધ્ય રોગથી જ્યારે પીડાતું મમ અન્તર
કહો લેખી શકું કેમ નિંદા હું ચોર-જીવન !
દેહાન્ત દંડની અર્પો સજા, વા કેદની મને
વિનવું આપને, જેથી-ચિન્તા જીવનની શમે. ”

આટલું ઘોલતાં તેના મેનથી આંસુઓ વહ્યાં
હશે ફૂટ્યાં દયાંકુરો અન્તરે જગ-તાતના !
ઘાલકો કેટલાં આવાં હશે અશ્રુ-વિસારતા
ઉછંગે મીઠડા ત્હારા જનની ! શસ્ય ક્યામલા ?

રક્ષા-અન્ધન

(શાર્દૂલવિકીરિત-સોનેટ)

ખેડેની! મસ્તકે ના નમ્યું ચરણુમા પિતૃ વિના કોઈના
ખેડેની અન્તર ના દ્રવ્યું પ્રભુ વિના કો' માનવી પાસમાં;
ઉલ્લાસે ઉર ઉછળ્યું નવ કદી શિવાય કે કાવ્યમાં
રક્ષા ભાગી નમ્યું-દ્રવ્યું-ઉર તર્યું આનન્દ સન્દોહમાં;

જન્મમાં ના ઉદરે, પીઠાં પય નહિ સામાન્ય માતા તણાં
સાથે ના ઉછર્યાં તથાપિ ભાગિની! આ શુદ્ધ સંયોગ કો?
હૈડેથી અરપી હિમાલયતણા કાલિન્દી ગંગોત્રીના-
સોતો, તેમ અનન્તના હૃદયથી શું આપણાં આ મળ્યાં ?

રક્ષા મોકલી!-ના. તરંગ પ્રસરી કલ્યાણ-વારિ તણું-
કલ્યાણી! જલધિસમા હૃદયથી તારા હશે વિસ્તર્યું;
રશ્મિ નિર્મળ સૂર્યની રજનિના અન્ધાર પ્રક્ષાલતી-
ખેડેની! તેમ ઉબળતી હૃદયના અન્ધાર આ રાખડી.

સંસારે કંઈ ખેડેન આન્ધવ હશે લેતાં અને અર્પતાં-
અર્પું શું? -કંઈએ નથી, -તદપિ આ લ્હાણા ધરું કાવ્યનાં.

૨૮-૮-૩૦

અનન્ત સફર

(શિખરિણી-સોનેટ)

મળી બે હોડીઓ સફર કરતાં એકેજ દિશે
વિસામો લેવાને ઘડીકે અટકી બંદર વિષે;
દિવાદાંડી શોધે, ઉભય રજનિમાં સતત તે
જલે જેથી ટાપુ અમર ભૂમિનો શા

કવચિત્ નહાણો આલે ત્વરિત ગતિથી વારિધિ જલે
 કવચિત્ ધીમાં ધીમાં ચરણુ ભરતાં અન્તર ગળે;
 કવચિત્ અંઝાવાતો-પ્રભલ વમલો ત્યાં અનુભવે
 કવચિત્ નહાના મ્હોટા ખડક નિરખીને ભય ધરે:
 કવચિત્ તેનાં, ખન્ને, ક્ષિતિજ ઉપરે દર્શન કરે
 અને ત્યારે નાવો ક્ષિગુણિત ખલે ઉત્સુકે ધસે;
 પરન્તુ ટાપુનાં નહિ નહિ હજી દર્શન થયાં
 હજી આવે;-વચ્ચે નિરવધિ જલોના પટ પડ્યા.
 છતાં હંકારે એ રજની દિન સાથે વિહરશે
 અને અન્તે પેલા મુખમય કિનારે વિરમશે.

૩૦-૮-૩૧

કિપેક્ષા

(કુતવિલમ્બિત-સોનેટ)

કુસુમ કોમળ જંગલમાં ખીલી-
 વણસતું નિજ સૌરભ પાથરી;
 કેદર કોણુ કહે કુલની કરે ?-
 ભ્રમર ના. પણ છે રજમાં મળે;

[પગળતા સૂર વાંસળીના વને
 શિખર ખીણુ અને તરુમાં ભમે;
 મધુરતા પણ ના જડ પારખે-
 સ્વરતાણી; પણ છે સૂર એ રૂબે.

કુસુમને દરકાર ન લુંગનો
 નવ કરે પરવા સૂર કોઈની
 ચરણમાં કરતાર તણા હળે
 મુખન અર્પણ જીવન ત્યાં કરે;

કદર હુંગરના શિખરો કરે-
સૂર તણી; યદિ ચેતન ના મળે.

૨૨-૧૧-૩૦

મિત્ર વિયોગ

(શાહુલખિકીડિત-સોનેટ)

બહાલા! બા; વસ દૂર-દૂર મમ જ્યાં નેત્રો ન આવી શકે
જ્યાંથી શબ્દતરંગ એકે પણ ના મહારા સુણી તું શકે;
જ્યાં સંકલ્પ વિકલ્પ ક્ષુબ્ધ મનના ના ખડોચતાં થંભશે
બા. ત્યાં બા. વસ દૂર; છોડ-મુજને-છોડી સુખી તું થશે.

રહેલું હા! કથવું; પરંતુ કરવું શું શક્ય છે તાહરે
શું તહારું ઉર એટલું કઠિન છે?—શું કૂર એવું થશે?
શ્રદ્ધા છે દેહ; બન્ધુ! અન્તર તલે છે બોલું હું તો છતાં-
આવું; તું પણ છોડશે નવ મહેને;—એ શું નથી સત્યતા?

બન્ધુ! ક્યાં છટકી જશે? નહિં નહિં કે' સ્થાન એવું હવે-
જ્યાં તહારા ચંરણો જતાં અનુસરે ના હૈયું મહારું જવે;*
ખંધાયું ઉર-એક્ય સુદેહ હવે; તોડયું નહિ તુટશે
જેંઘાતાં અતિદૂરથી દઢતમ અન્ધિ પરંતુ થશે.

લાખો યોજન દૂર તું વસ ભલે છટાં હવે ના રહે
હૈયાં જે વળગી રહ્યાં ક્ષિતિજ શાં છુટાં હવે ના પડે.

૨૪-૬-૩૧.

પ્રેરક મિત્રને

(વસન્તતિલકા-સોનેટ)

કો'ને હવે હૃદયનો પટ દાખવીશ ?
 કો'ની સમક્ષ મમ અન્તર ઠાલવીશ ?
 કો'ને વ્યથા હૃદય પીડતી હું કહીશ ?
 કો'ની કનેથી ઉરશાન્તિ હવે લહીશ ?

કો'ને સુણાવીશ હવે સુજ કાવ્યપ્રાસો !
 કો'ને કથીશ ગગનાર્જુણના પ્રવાસો !
 હા ! કાવ્ય નન્દન-વને સુજ પ્રેરનાર !-
 ક્યા તું હવે ! વિહંગ ! સાન્ત્વન અર્પનાર !

સન્ધ્યા ઉષા ગગન ચન્દ્ર રવિ ઉડુએ
 ઝાડો લતા જલધિ હુંગરમાં નદીએ
 ક્યાંયે નથી અચર કે ચરમાં હવે તે
 તહાશ મધુર ઉરમાં વસી પ્રેરણા જે.

આથે વસે પ્રિય ! લલે દૂરથી તથાપિ
 જોજે મહેને; કવિતને; ન થતો પ્રમાદી.

૨૪-૬-૩૧

જગત શાન્તિ

(વસન્તતિલકા)

રોગે કયા જગત, તાત ! હશે પીલાતું ?
 ભારે કયા અસહ હા ! કયડાતું આશુ' !
 ગૂઢ વ્યથા અણુદીઠાં ઉર-મર્મ કાપે
 ચોપાસથી કેકળતું કરુણાર્દ્ર સાદે.

એક પ્રજા રુધિર બીજી તણું ગહે છે
 સંહાર-મન્ત્ર દિનરાત ઉરે રટે છે;
 વાતો છતાં જગત-શાન્તિ તણી કરે છે
 સૌજન્યને પરહરી પશુતા ધરે છે.

યુદ્ધો કદી પ્રગતિપોષક નીવડે શું ?
 સંહાર સંસ્કૃતિ-સમન્વય સાધશે શું ?
 કાખ્યે ગળાં પ્રકટશે પ્રભુતા પ્રભાત !—
 કે લાવશે નિકટ માનવતા વિનાશ ?

રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ નવ જોઈ શકે ભવિષ્ય
 સ્વાર્થે ભરી અવગણે ઉમદા સુલક્ષ્ય;—
 ‘ઉર્ધ્વ’ પ્રયાણ કરવું સઘળી પ્રજાએ—
 સાથે, વિધાન વિભુનું વિસર્ગી બધાંયે:

ઓ માનવી ! સજકની ઉમદા તું સૃષ્ટિ
 તહારી કરી કૃતિ ધરે કરતાર તુષ્ટિ;
 અર્પી તહને સકલ સૃષ્ટિ વિરાટ રમ્ય
 તોયે અતૃપ્ય તુજ લોભ સદા અદમ્ય !

ક્યારે ‘પરસ્પર’ વિતા ! શમશે વિરોધ !
 ક્યારે સદંતર થશે પશુતા-નિરોધ !
 ક્યારે, ત્યજી અધમ-સ્વાર્થપણું મનુષ્ય
 સર્વે દિશા ગજવશે કરી પ્રેમ-ઘોષ ?

ખહેનને વિદાય

(માલિની)

વિજન વન ભૂમિમાં માલિની-સોત-તીરે
વનચર ગણુ મધ્યે કણ્વ રે'તા કુટિરે;
નવ હતી મુનિ ઉરે સે'જ આસક્તિ રેષા
હૃદય મહી હતી ના સે'જ સંસાર-લેખા.

તદપિ દીકરી કેતાં કણ્વ કેરું ધવાયું-
હૃદય વિરજ તેનું મીણુ જેવું તવાયું;
સરિત-જલ કિનારા છાંડી વર્ષાઋતુમાં
નિયત અવધિ ત્યાગી બહેતું સર્વે દિશામાં-

મુનિવર નયનેથી અશ્રુ તેવીજ રીતે
દીકરી વિરહ થાતાં નીસર્યાં ધોધ-વેગે;
મુનિવર હૃદયેથી વાણી કલ્યાણકારી-
અખિલ જગત કેરાં શ્રેયને સાધનારી-

-નિસરી, "શુરુબનોની સાધજે યે'ન! સેવા-
દીકરી મમ, વધૂ તું સાસરે, કિન્તુ યેટા!"
ભગિની તદપિ ખહેની! દીકરી તુલ્ય માતૃ
અધિક કથન કે'વું કણ્વથી શું? ન બાણું.

તદપિ શુભ પ્રસંગે આજના આટલું હું.
ઉચિત ગણી કેહું છું ધારજે અન્તરે તું:-

(હયખતિ)

“ ઉદ્યાન છે વિશ્વ તણું વિશાળ
જેમાં ઉઝ્યાં છે સુખ દુઃખ ગાઠ.
છાયા તરુની નર નારી સેવે
સદૈવ સાથે જગતે સ્હીને.

કાલિન્દી ગંગા ઝરતી ગિરિથી
 પ્રવાહ જુદા વહતા જ ખન્ને
 તોયે મળે પુણ્ય પ્રયાગ તીર્થે-
 અદ્વૈત સાધી નિધિમાં મળે છે:
 તેવી રીતે ભિન્ન પ્રવાહ પૂર્વ
 ંહેતા દિસે જીવનના જ વિશ્વે
 પ્રયાગ તીર્થે શુભ લગ્ન કેરા
 મળી; પછીથી વહતા અનન્તે.

(માલિની)

ગહન હૃદયકેરી ગર્જરોને પ્રલેદી-
 પ્રબલ ઝરણુ ંહેજો પ્રેમકેરાં ભગિની!
 જીવન-વન-વિષે જો દેશ વેરાન આવે
 પ્રણયજલવતી તે સીંચજો પ્રેમ ભાવે;
 નિકટ પથિક આવે શ્રાન્ત કો' સ્રોતતીરે
 સલિલ મધુર ઇચ્છે સ્નેહ કેરું પીવાને;
 ઉભય સદય ઉરે અર્પજો નીર તહેને
 પ્રથમ અતિથિસેવા ધર્મશાસ્ત્રો કહે છે.
 સકલ ગુરૂજનો ને સ્નેહી ને બાન્ધવોને
 વિમલ હૃદય ભાવે શુશ્રૂષા આદરી, ને
 સુશીલ ભગિની! સૌના ઠારજો અન્તરોને
 વિજય ભગિની! સાચો હાર્દિક સ્નેહમાં છે.

(શારૂલવિકીરિત)

અદ્વૈતામૃત આપજો સુખદુઃખે સંપૂર્ણ સુખી થજો
 પ્રેમસ્રોત અખણ્ડ શાન્ત વહજો અન્તે અનન્તે જજો;
 કીર્તિ-રશ્મિ દિગન્તમાં પ્રસરજો સત્સંતતિ પામજો
 રે'જો તત્પર શ્રેયમાં જગતના આત્મોન્નતિ સાધજો.

ત્હારો એક સહારો

(૫૬)

ધગ ધગ તાપે રેતી બાળે અન્તરને હા ! તાપ દગાડે
ચારે બાળુ મૃગજલના જલ મિથ્યા મોહ લગાડે
પ્રભુજી ! અન્તર તાપ ન ટાળે !

દારુણ તરસે કણ સુકાયે જલઝરણું નવ ક્યાંય જણાયે
પાર દિસે નવ રણનો ક્યાંયે ક્યારે એ પૂરું થાયે !
પ્રભુજી ! અન્તર ખૂબ રીખાયે !

દસદિશ ત્રાડો પાડી થાક્યો પણ નવ ફાઈ વ્હારે ધાયે
વાયુ મહીં રવ વિરમ્યા તોયે—ઉત્તર સહેજ ન આવ્યો
પ્રભુજી ! કણ અતીવ રુંધાયો !

જલ જલધિનું વીચી તોયે વીચીનો નવ જલધિ થાયે
જુદો છતાં યે તુજથી ત્હારો; પાર ત્વરાએ તારો
પ્રભુજી ! ત્હારો એક સહારો !

૨૦-૬-૩૧

અનન્તની ઝાંખી

(ગરબી)

અન્તરના અવકાશે જ્યોતિ જો ! ઝગે
કળજલ શા તમ-હુંગરને જે ઓસરે;
શત શત ધારે સન્તત વહતો પ્રેમનો—
સૃષ્ટિને નવરાવે નિર્મલ જો ! ઝરો. અન્તર૦

ઉગમદિશામાં ચરુણાં કર રવિના કુટે
હુંગરના જોયા શુંગે જો વિસ્તરે;
ધુમ્મસના ઘેરાં જળની વરસી ઝડી
ભૂરાં એ જલ-ઓઘે સૃષ્ટિ જો ! જુડી. અન્તર૦

પૃથ્વીએ અવતરતાં તે ધીરે ધીરે
 ધુમ્મસના પહોંને ખેંચી અમ્મરે
 પરમ્પરા સુન્દરતાની નજરે પડે
 કવિ અન્તરમાં પ્રતિમા પ્રભુની જો ! ઠરે. અન્તર૦

ઉજ્જવળ રશ્મિ આત્મ-રવિના કુટતાં
 અન્તરના અમ્મરમાં વિસ્તરતી પ્રભા;
 ધુમ્મસના દળ છિન્ન થતાં સૃષ્ટિ નવી
 અનન્ત સુન્દરતાની કવિ એ સાંપડી. અન્તર૦

૨૪-૮-૩૦.

જન્મ ભૂમિને

(તોઝ)

આયિ માતૃભૂમિ ! પદ-પદ્મ વિષે
 સ્મરણાંજલિ બાલક નમ્ર ધરે;
 મમ શૈશવના સ્મરણો ઉભરે
 જનનો ! તુજ દર્શન પુણ્ય ખરે !

સ્મરૂં રમ્ય સરિત્તટના તરુઓ
 વળી નિર્મળ વારિ તણાં વલયો;
 જહીં વૃન્દ વિહંગમ ના વિચરે
 કરતાં કલકૂળન કુંજ ભરે :

રમતો થઈ નિર્ભય રેતી વિષે
 વિવિધાકૃતિઓ ચિતરી ભૂંસતો;
 ક્ષણમાં સરિતા જલના સીકરે
 વપુ કોમલ મંજુલ ભીંજવતો.

જનની વહતી મમ આવી તદા
 ‘જલ સાથ કેરે ક્યમ ગેલ સદા
 ક્યમ નહાતું! જરા નવ સાંભળતો’-
 પણ હું ઉલટું વધુ ખીજવતો.

રમણીય મનોહર ઇન્દુ-કલા
 રસ-નિર્ઝરતી નલ નિસ્સીમમાં;
 વનકંઠર નિર્ભય શાન્ત મુતાં
 નયને નિરખ્યાં અનિમેષ અહા!

જનની! વન, વ્યોમ, શિલા, તરુમાં
 તવ મંગલ તત્ત્વ અનન્ત પૂર્યાં;
 તવ હેત અપાર અગાધ દિસે
 ઉપકાર શિશુ ક્યમ વિસરશે!

જનની ! મમ શ્રેશવના દિવસો
 જલ બહેણુ સમા સુધળાં વરસો-
 વહી હાય! ગયા અતિ પુણ્યદિનો
 મળશે ફરી ક્યાંય શું ધન્ય પળો!

તવ શેણુ થકી જનની! ઉપન્યો
 તુજ લાલન-પાલનમાં ઉછર્યો;
 પણ દૂર હવે-અતિ દૂર હવે
 છુટકો નહિ કિન્તુ વિયોગ સહે.

પણ અન્તિમ વિશ્વવિધાયકને
 મમ નમ્ર વિનન્તી વિનીત સૂરે:-

“ નિષ્ક્રયું વપુ લગુર જેહ રજે
 મળજો રજમાં ફરી મૃત્યુ સમે. ”

એક ધન્ય પાળે

(શિખરિણી)

ઘણી ભાળી ઝુંડો તરુવરતાણી ને વનલતા
વિદોહ્યાં મેં પુષ્પો મધુરતર ભૂમિ અપરના;
સુણી મેં સોતોની ખળ ખળ થતી સંગીત ઋચા
દીઠી સાયંકાલે વિવિધ વરણી અમ્બર છટા :

પરંતુ જે વૃક્ષો અસ્તિ નભ ને વન્ય લતિકા
નિહાળ્યાં મેં મ્હારી રાધુર જનની જન્મભૂમિના;
વશ્તુ તે તો બહાલાં-નિકટ વધુ લાગે હૃદયમાં
અહો ! તેની તોલે સકલ જગના તરવ અધૂરાં.

જહાં ને જે વેળા સ્મરણ ઉભરે જન્મભૂમિનું
તહાં ને તે વેળા હૃદય ઉછળે વારિધિ સમું;
પરંતુ ઇન્દુ ને જલધિજલનું અન્તર લહી
રહે સિન્ધુ ક્ષેત્રે હૃદય તુટતાં બાલકે બની.

૧-૧૨-૩૧

સ્વાતન્ત્ર્ય દીક્ષા

(વસન્તતિલકા)

તહારા અસહ્ય દુઃખના કરુણા વિલાપો
લેદી રહ્યા હૃદયગર્જનના વિલાગો;
ઉદ્ગાર દીન-અતિ દુર્બલ સત્વહીન
સુણી ગળે જનની ! અંતર જેમ મીઠું :

આકન્દ દેવ જનની ! નવ તું કરીશ
નેરાશ્યના ઉદ્ધિમાં નવ તું ડૂબીશ;
ઉદ્ધિગ્નતા હૃદયમાં નવ તું ધરીશ
શોકાનલે વધુ હવે નવ તું જળીશ :

માતા ! હવેથી નવ ખિન્ન બનીશ મેંજે
ઉદ્ધાર કાજ તુજ જગત ખાલ આ છે;
છેદીશ હું સકલ બન્ધન માત ! તહારાં
લેદીશ હું પ્રબલ અંકે જ શું ખલાના.

સ્વાતન્ત્ર્ય મન્ત્ર જનની ! સઘળી ધરામાં-
વિસ્તીર્ણ સાગર-તરુ-ગિરિને ઝરામાં-
કુંકીશ, માત ! નવજીવન-પ્રેરણાઓ-
રેડીશ, હું સીંચીશ નૂતન ચેતનાઓ.

રોકી શકે નવ કદી તવ ખાલ ને કો'
જેની નસે રુધિર આર્ય સદા વહે છે;
જેશે તહને જગત માત ! બધું સ્વતન્ત્ર
સ્વાત્માર્પણે કરીશ હું તુજને પ્રસન્ન.

વિસ્તીર્ણ ક્ષુબ્ધ જલધિ-જલને તરીને
દેશાન્તરે સમરઆંગણમાં ઢળીને
અર્પીશ દેહ બલિદાન પ્રકુલ ચિત્તે
કલ્યાણી માત ! પ્રણમી તુજને સ્મરીને.

ઉત્સાહ, પ્રેમ, ધૃતિ, શૌર્ય તણા પ્રસંગો-
હેમાલ્યરે ચિતરશે ઇતિહાસકારે;
વાત્સલ્યસ્રોત ઝરશે જનની ! તહારો-
તેમાં બધું જગત આ કરશે વિહારો.

આકન્ઠ દેવજનની ! નવ તું કરીશ
ઉદ્ધિગ્નતા હૃદયમાં નવ તું ધરીશ;
જેશે તને જગતમાત ! બધું સ્વતન્ત્ર
સ્વાત્માર્પણે કરીશ હું તુજને પ્રસન્ન.

અન્તિમ ઇચ્છા

(શાદૂલવિકીરિત)

પેલો ડુંગર ભવ્ય રમ્ય, ક્ષિતિજે વીંધ્યો જહીં ધુમ્મસે
પેલી મન્દ તરંગિણી સરિત જ્યાં બહેતી ઉમંગે દિસે;
પેલાં વૃક્ષ નવીન પલ્લવ તણા ભારે ઝુલી જ્યાં નમે
ત્યાં મહારા મૃતદેહને અનલમાં સંસ્કાર તું અર્પજે.

જ્યાં બાળે શવને તહાં કુસુમિત વૃક્ષાવલિ રોપજે
ને ત્યાં દેાતરજે શિલાતલ પરે, હું જે કહું તે સખે !
“ ઉત્સંગે જનનીતણા શિશિર આ વૃક્ષોતણી છાંયમાં
સીંચી પુણ્ય વિભૂતિ તે અમરની એકાન્ત આ સ્થાનમાં;
જેના ભૌતિક દેહને જનનીએ મીઠા ઉછંગે લઈ
પોબ્યો વત્સલતા ધરી ઉમળકે કોટિ પ્રયત્નો કરી;
જ્ઞોતો-ડુંગર-કન્દરો-તરુલતા-પંખી-કુરંગો સમાં
જેણે સુન્દર સાથીઓ શિશુવયે રીઝાવવા અર્પીઆં;
મીઠી તે જનની તણા હૃદયમાં એ બાલ તેનો સુતો
મોક્ષાર્થે નિજ માતના સમરમાં સ્વાતન્ત્ર્યયજ્ઞે પડ્યો;
ઇચ્છા અન્તિમ અન્તરે જનનીના બોળે સુવાની હતી
તે તેની થઈ પૂર્ણ ને અમરની શાન્તિ સુહાગી ધરી. ”

૨૮-૧-૩૦

ભારતને આશ્વાસન

(શાદૂલવિકીરિત)

બહાલી ભારતમાતા! ખિન્ન હૃદય-નિસ્તેજ કાં ભાસતી !
કાં તારા વદને હજી કરુણતા, ઉદ્વિગ્નતા લાગતી !
ધ્રુવકાં કાં વિરમે નહિ રુદનના ? નિશ્વાસ કાં ના રમે ?
કાંના લોચનમાં પ્રસન્ન સ્મિતની રેખા હજીએ રમે ?

પાયાં તેં પય માવડી! પ્રણયથી અકે લઈ કૃષ્ણને-
કૌંતેય, કૃપ, દ્રોણ, કર્ણ સીમને સૌભદ્ર, ગાંગેયને;
તહેના વંશજ-તહેમના રુધિરથી કાયા ખની જેમની
તેઓને હતવીર્ય ક્ષીણ નિરખી હૈયે નિરાશા ધરી ?

કિન્તુ વીર પ્રસૂતિની ! સિંહણના પુત્રો શું સિંહો મટે?
ભસ્મે પાવકેના જવલન્ત તણખા ઢાંક્યા શું થંડા પડે ?
વર્ષામાં ઘનઘોર વાદળવતી ચેરાય ભાનુ છતાં
શું તહેનાં કિરણો પુનઃ પ્રકટતાં ધારે કદી મન્દતા ?

તન્દ્રા તેત્રિશ કોટિની પરહરી જો ! દોઢસો વર્ષની
કાળી રાત્રિ કરાળ દીર્ઘ ઉડતી; ને પ્રેરણા સીંચતી-
ફૂટી છે ક્ષિતિજે પ્રવાલવરણી સૂર્યપ્રભા કોમળી
ખુલ્લ્યાં ખેતરમાં તથા નગરમાં જે એકધારે વહી.

૧૨-૧૨-૩૧

માતૃમિલન

(૫૬)

સાગર જલમાં સુરજ ડૂબે ક્ષિતિજે નાવ જણાય-
પર્વત શગે હું ઊભો ત્યાં અન્ધારુ આછું છવાય;
ધીરે ધીરે ઓમને તીરે તારાઓ ઉભરાય
ખીજના ચન્દ્રની કોર ફૂટી ને પુનઃ આથમી જાય;
થંડી મીઠી પવન લહેરે આંખો મ્હારી મીંચાય
જાણ્યું જોયું પૂર્વે નહિ તે સ્વપ્ને સર્વ જણાય;

“ મ્હારી મ્હામે ઓમને કાઠે પુણ્ય પ્રભા પથરાય
ભાગીરથી શા તેજ ઝરામાં જગત આખું ન્હાય;

સંકોચાઈ પ્રભા ધીરે નિશ્ચિત ધારે રૂપ
 આકાશ આરે થોડી વારે પ્રકટ્યું દેવી સ્વરૂપ;
 ધીરી ચાલે દેવી હાલે નિકટ મહારી આવે
 પાસે આવે ત્યમ ત્યમ તેની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાયે;
 સો દણ્ડ છેટે હવે રહી તે, પાસે હજીએ આવે
 આંખો મહારી આંજી નાખે સુધારીની પ્રભાએ;
 આવી અડોઅડ સહસ્રા દેવી ભાસે અન્ય સ્વરૂપ
 આઘેથી લાગી આનન્દ મૂર્તિ તે પાસેથી જોતાં વિરુદ્ધ;
 ઘેરી છાયા ઝાનિ કેરી મુખે દિસે યથાર્થ
 ધૂળે વીંટી કેા વેલી જાણે વન તણી કરમાઈ !
 પ્રત્યક્ષ જાણે શોકની મૂર્તિ ઊભી સહામે જણાય
 તો યે છતાં તે મધુરતાથી દિશા દસે ઉભરાય.
 આંખો ભાસે રાતી રાતી માંહેથી વરસે નીર
 આંસુના ણિન્દુ દૃષ્ટી ગાલે ભીંજવે તહેતું ચીર;
 હા ! હું ભૂદયો, ગણતાં હતાં તે નો'તાં અશ્રુનાં નીર
 સતત ધારે કિન્તુ તહેનાં નેત્રોથી વે'તાં રુધિર;
 ઉ'ના નિશ્વાસે વૃક્ષો સુકે બહેતાં બહેનાનાં પાણી
 વારિધિ-વારિની વરાળ થૈને વ્યોમ માંહે સમાણી;
 કારુણ્ય કેરી મૂર્તિ નિહાળી જીર્ણ કણ્ઠે સમાઈ
 ગદ ગદ કણ્ઠે રોતી લાળી મહારીએ આંખો ભરાઈ.
 થોડી ક્ષણ તો એમ ને એમ અવાક દેવી ઊભી
 જોતાં હજીએ મુજને સુતો ધીરજ તહેની ખૂટી.
 ધ્રુસ્કે ધ્રુસ્કે રોતી રોતી પાલવે આંખો લો'તી
 કંકણતાં અન્તર માંહેથી ગગળે સાદે બોલી:-

“ સુખે કયા હા ! નિદ્રા આવે આંખે તહને અઘોરી
 પત્થર પાડ્યો કાંનવ પાણી ! તહે કુખ મારી વગોવી;
 દાનવના દળ ગળું દબાવી પીડે છે દેવની જનની
 તેત્રિશ તેત્રિશ કોટિ સુતોએ આજે હું વન્ધ્યા નિવડી.
 આંચળ દોહી કામદુહાના કાઢે છે લોહીની ધાર
 દૂધ અવાડે નહીં મળે તો મારે છે મૂંગો મારઃ
 વત્સો ભૂખ્યાં ટળવળે ને માગી રહ્યાં આહાર
 ઉઠર પૂરતા ટુકડા કાળે રવડે છે મહારાં બાળ !
 છાસઠ કોટિ આંખો દેખે જંજીર જનની કેડે
 ટોટો પીસે દાનવ તોયે લોહી હણ ના ઉકળે !
 ઇક્ષ્વાકુ બઢવ કૌરવ વંશે પૃથ્વીએ ગૌરવશાળી
 પ્રતાપી રાણા પ્રતાપ કેરી બહાલસોઈ હું માડી !
 સિંહો ને સિંહણને આખ્યો જન્મ છતાંએ મહારી
 શીયાળ તુલ્ય પ્રપોત્રીએ લાજ છચોકે લુંટાવી.
 વૈકુંઠવાસી પુત્રો મહારા હશે ઓચરતા વાણી
 “ ધિક્કાર હળે એવા સુતોને માની કુંખ લગાણી ! ”
 આ'વું કે'તાં હૈયે તેને વેદના વાધી અતિ
 “ બેટા ક્યારે ”—એટલું વદતાં માતાને આવી ચકરી;
 “ બહાલો માતા ઓ !—અત્યારે ”—ત્રાડ પાડી મેં ગળકી—
 ચારે પાસે ઉઠી ભેયું તો રાત્રિ હણ છે અડધી. ”

પ્રાર્થના

ખાડું તૂડું રૂક્ષ લાગે તુજ વિરહમાં વિશ્વ શૂન્ય સ્મશાન
બહાલા ! કે'ને કે'મ કે'વું ! હૃદયદમતી વેદનાનું નિદાન;
કે'ને ક્યારે દૂરતા નો ઉરતપવતો ખ્યાલ હો ! દૂર જાશે ?
ક્યારે તહારી હાજરીનો અનુભવ સખા ! અન્તરે સ્પષ્ટ થાશે !

જેવી રીતે ધેનુ પાસે ત્વરિત ગતિથી વત્સ ઉત્કણ્ઠ દોડે
માળે થાક્યાં પંખીઓના ગણ, વિરમતાં સૂર્ય, જેમ પ્રવેશે;
જેવી રીતે તીવ્ર વેગે સરિત મળવા વારિધિને ધસે છે
તેવી રીતે લીન થાવા તુજ હૃદયમાં હૈયું મહારું મથે છે.

આથે આથે દોક એવા સ્થળ મહીં વસે જ્યાં ન દેહે જવાય
એવાં ભાજ્યાં સાધનોનાં લઈ જઈ શકે જે અહીંથી ત્યાંયાં;
“આથે આથે તો છતાંએ નિકટતમ તું સર્વથી ખૂબ લાગે
ચારે પાસે અંતરાલે રસધન અહો ! એક અદ્વૈત રાજે ”

આ'વું તે'વું કૈંક કે'તા ઋષિવર છતાં વેગળો કેમ થાય ?
શ્વાસે શ્વાસે ક્ષીણ થાયે જીવન. ઉર હો ! વિપ્રયોગે રુંધાય !

૧૫-૧-૩૨.

મધુરતમ કાવ્ય

(પ્રભાતનો ઢળ)

સ્નેહગિન્દુ જલે એક પડવા છતાં
વિવિધ વરણાં દુગે રંગ ચઢતા
કરુણુરસકેણુ જલે હૃદયના ટપકતાં-
રસ નવે તરત ઉરમાં પ્રકટતા;

જલધિમાંજ્યમ ભયુ' સકલ જલ મેઘનું
 શિશિર શશિકિરણમાં અમૃત ઝરણું;
 વિટપ પદલવ રહ્યાં વૃક્ષના મૂલમાં
 અન્ય રસ ત્યમ વહે કેરુણ તલમાં.

પિંગળવું, પ્રજળવું, ટવળવું, કંગરવું
 ક્ષણભરી આર્દ્ર ભવભૂતિ ખનવું
 રુદનથી દુઃખીનું કેકળતું ઠારવું—
 હૃદય, ને દુઃખ સહભાગી થાવું !

કેરુણ રસ સ્રોતમાં હૃદયનું વિહરવું
 જીવનના મૂળમાં ક્ષણ વિરમવું;
 અખિલ વૈવિધ્યમાં આન્તરિક્ષે ઐક્યનું
 સમ થઈ ક્ષણભરી દૃશ્ય જોવું !

કેરુણરસ નિતરતાં મધુરતમ કાવ્ય હાં
 જીવનની ધન્ય ક્ષણના ઉમંગકા;
 નિમિષમાં નિકટ જગ-ધંશ દર્શાવતાં
 વાણીવિસ્તારનો સાર ધરતાં.

૧૬-૧૧-૩૧.

કવિતાને

(શાદૂલવીકિતિવ)

જન્મોજન્મ તણી અતુટ મમતા તુટી ગઈ શું સખી!
 વારંવાર સ્મર્યા છતાં હૃદયમાં આરૂઢ કાં ના થતી !
 વર્ષાના ઘનઘોર વાદળમહીં વિદ્યુત સખી આવતી
 અન્ધારું ઉર આવડે તદપિ કાં ત્હારી છૂપાઈ છુતિ ?

જ્યારે કો' ગિરિરાજ લબ્ધ, ક્ષિતિજે હું દ્વરથી ભાળતો
છેલ્લાં હેમલય્યાં રવિકિરણને સ્નેહાળ પંખાળતો;
તે કાળે તુજ મૂર્તિ દિવ્ય, ગિરિના એકાન્ત શૃંગો થકી-
જન્મી, વાયુ ગતિ ધરી ઝડપથી આ ઉરને ભેટતી;

જ્યારે હાલરડાં પ્રસુપ્ત જગને ગંભીર શાન્તિલયા-
સૂરોમાં લલકારતી, ગગનથી, માતાસમી જ્યોત્સના
તે વેળા તુજ શુદ્ધ કેમળ સૂરો અજ્ઞાત કો' દેશથી
આવી, અન્તરની વીણા જગવતાં પ્રેમાળ સ્પર્શોવતી;

જ્યારે વિસ્તૃત મધ્યસાગર જલે જાગે તરંગાવલિ,
ત્યારે દર્શન ઊર્મિના શિખરથી તું નાચતાં અર્પતી;
તેના તેજ દિસે ગિરિ જલધિને રાત્રિ તથા આંદની
ક્યાં મૂર્તિ મધુરી રસાળ, કવિતા ! ત્હારી ગર્ભ માનિની !

૧૦-૧-૩૨

પ્રતભંભ

(અનુષ્ટુપ અને શાદ્ધલચિહ્નિત)

“ ‘નથી’ ની આશમાં ‘છે’ તે ગુમાવો ઋષિજી નહિં-

રાત્રિમાં ખસ્તા તારા જેવું, સૌન્દર્યને લહી. ”

શબ્દોના પડઘા અનેક યુગને ઓળંગીને આવતા
શૃંગે શૃંગ મહીં હિમાલયતણા લાગે હજી ધૂમતા;
પાનાંઓ ઇતિહાસના ઉઘડતાં, આંખો સરી ભૂતમાં-
ઝેઠેલાં નિરખ્યાં સરોવરતટે રાજર્ષિ ને મેનકા.

એકાન્ત સરના તીરે ધ્યાનમાં નયનો મીંચી
આદરે તપ રાજર્ષિ મૂર્તિમન્ત ઉમાપતિ !

આ શું ?-મેઘ ધસી ચઢે ગગનમાં, જો ! ચન્દ્રતારા ફૂળે
 અંઝાવાત ઉઠે પ્રથ્વડ, ક્ષણમાં ઝાડો તુટીને પડે;
 ગર્જે વાદળ, વાદળે ચમકતી ભૂરી વીજે પાતળી-
 વીજે આફલ જો ! થઈ ઉતરતી કેા વ્યોમથી સુન્દરી.

ખોલતાં નયનો ભાળે ઋષિજી દિવ્ય સુન્દરી
 પુનઃ પ્રકૃતિની એવે રૂઢ લીલણતા શમી;

રાત્રિ શાન્ત વહે વળી ઉડુગણો ધીરા પ્રકાશે અંગે
 ઝીણી કૌમુદી પારદર્શક અરે ઉંડા નભોમંડળે;
 ઘોળાં વાદળખણની તરવરે તસ્વીર ભૂરાં જલે
 વૃક્ષો ડુંગરને સરોવરતલે બદ્ધ શાન્તિ ઠરે:

સર્વ સૌન્દર્યનું બાણે નિતારો વિધિએ ઘડી-
 મોહકે પ્રતિમા તેવી મેનકાની દીપિ રહી;

અંગે અંગ થકી અરે મધુરતા સૌન્દર્યધારા સ્ત્રવે
 બાણે મૂર્તિમતી ઉભી તરુણતા સ્હામે વસન્તોત્સવે !
 ઘોળું વસ્ત્ર તરંગમાં ફરફરે વાયુ તણા પાતળું
 બાણે ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા લઈ પછી તે વસ્ત્ર તેનું વણ્યું !

એકાન્તે તરુણી ભાળી “કે” વિચારે ઋષિ મને
 કૃષ્ણ વાદળના વૃન્દે ચન્દ્ર એવે છૂપે નલે;

છાયા ડુંગરના શિરે અવતરે તે મેઘના વૃન્દની
 જ્યાં ઉભી સુરસુન્દરી વળી તહીં તે છાય આવો સરી;
 ઝાંખા અસ્ફુટ તેજમાં મધુરતા ત્હેની તરી આવતી
 સૌન્દર્યે થઈ વૃદ્ધિ હોય ત્યમ ત્યાં તે સુન્દરી ભાસતી;

અભિજાત ઋષિ આય “કે” અગમ્ય તણા બળે
 પ્રેરાઈ સુન્દરી નેને અયોગ્ય તો છતાં જુવે.

નીચું સુન્દરીનું નમ્યું શિર તથા દષ્ટિ ઢળી પૃથ્વીએ
 ઝીણા વાયુ તરંગથી કરચલી ઝીણો પડે અંગલે;
 સેથે અન્દ્રપ્રકાશમાં ચમકતું સિન્દૂર સોહામણું
 કાને કુંડલના સ્થળે લટકતું કેા વેલનું કુલકું.

મેનકા નયનો એવે રોપે મીઠાં ઋષિ દગે
 નેત્રમાં સામટા બાણે સહસ્ર દીપકો ઝગે.

એવે કોકિલ મુગ્ધ પંચમ સૂરે ટુહૂરવે વૃક્ષમાં
 ખીણે ખીણ મહીં ઉઠે પ્રતિધ્વનિ વ્યાપી રહે વ્યોમમાં;
 બાણે દૂતી વસન્તની મહનને મીઠા રવે નોતરે!
 બાણે યૌવન વિશ્વનું વિકસતું પ્રત્યેક તે ફૂળને!

સંજીવી ઔષધી બાણે અન્તરે ઋષિના ઢળે
 પૂર્વજીવનના પાછા સંસ્કારો મૃત ઉફલવે;

ભાવો અન્તરમાં અનેક ઉછળે-ધ્રુવ છા નહિ તો છતાં
 છોડી અન્તર નેત્રમાં પ્રકટતા-ને વિકૃતિ ધારતા;
 વૃત્તિ નિર્મલ શાન્ત ને કુદરતી ત્યાગી ઋષિને જતી
 તાલાવેલી મચી રહી હૃદયમાં; કિન્તુ ઉરે લાવતી;

નેત્રે સુન્દરી નેત્રોને અન્દ્રધારા સમાં જડે
 તપસ્વી યોગીનું હૈયું-અન્દ્રકાન્ત સસું દ્રવે!

લજ્જાની સંચમ લાવના વિનય ને દાક્ષિણ્યવૃત્તિ તથા-
 ઉંચી અન્તરની દશા, વિમલતા, પ્રજ્ઞા તણી સ્થિરતા.-
 છોડી તીર ન જ્યાં સુધી નયનના બ્રહ્મંગના આપથી,
 વીંધે અન્તર સુન્દરી પુરુષનું રે' સર્વ એ ત્યાં સુધી.

અંબયે ઋષિની આંખે લાલ રંગ અનંગનો
 પ્રભાવ પ્રસરે એવે ચારે પાસ વસન્તનો;

વાયુ જંગલમાં વહે; સરવરે ઝીણા તરંગો ઉઠે
કંપે પલ્લવ વૃક્ષમાં; કુસુમિની ડોલતી ધીરે જલે;
ઇન્દુ એકે મટી અનેકે બનતો ચુંબે પ્રિયાને, સરે
છાળો મત્ત વસન્તની ઉછળતી સર્વત્ર વ્યાપી રહે:

ચિત્ત રાજર્ષિને તાણે જોરથી મેનકા ઢને
અન્તરાત્મા છતાં રહેનો પન્થ અન્થત્ર દાખવે; ૧

નેનો સ્નિગ્ધ તથાપિ તે ઉર વિષે અન્ધારને પાથરે
અન્તર્નાદ તણા પવિત્ર પડધા જન્મી પુનઃ ઓસરે;
વાધે સો ગણી ચિત્તની પ્રબલતા અવ્યક્ત કેા કારણે
રાજર્ષિ નિજ સ્થાનને પરહરી જ્યાં મેનકા ત્યાં પળે

રાજર્ષિ નિકટે આવે છતાં સુન્દરી ના ખસે
અસ્ફુટ સ્મિતની રેખા લલના લોચને તરે.

આવી છેક નજીકમાં અટકતા રાજર્ષિ થોડી ક્ષણ,-
કિન્તુ ખીણ ક્ષણેજ સુન્દરીતણું ગાલે ઋષિ કંકણ;
સ્પર્શે શીતલ હસ્તના ગણગણી વીણા ઉઠે ઉરની
રોમે રોમ ખડાં થયાં પ્રસરતી કંપારી અંગે ઝીણી;

લજ્જાના બન્ધનો તોડી મૌનભંગ કરે ઋષિ
તથાપિ મેનકા એકે શબ્દ બોલે નહિં હજી!

ખોલી ના પણ હાવભાવ મધુરા નેનોમહીં દાખવે
રાજર્ષિ પરતન્ત્રતા અનુભવે પ્રત્યેક લાવે હવે;
હીલા દોર પડે પ્રમત્ત મનના અશ્વો હવે ઉછળે
એવે કોમલ સૂરમાં ઋષિજીને દેવાંગના ચેતવે;

“ નથી’ની આશમાં છિ’તે શુભાવો ઋષિજી! નહિ-

રાત્રિમાં ખરતા તારા જેવું, સૌન્દર્યને લહી. ”

કિન્તુ શબ્દ પૂરા થતાંજ, તરુણી ગાલે તરે લાલિમા
ને ઉંચી ગિરિમાળના ઉદરમાં. એવે ગળે ચન્દ્રિકા;

x x x x

શબ્દોના પડઘા અનેક યુગને ઓળંગીને આવતા
શંગે શંગ મહીં હિમાલય તણા લાગે હજી ધૂમતા.

૨૮-૧૧-૩૦.

વાલ્મીકિ

(અનુષ્ટુપ)

અરણ્યે ઝૂંપડી બાંધી વસે છે મુનિ વાલ્મીકિ
સાધતા આત્મનું શ્રેય અખણડાનન્દમાં ફૂળી;

(વસન્તતિલકા)

આધિ ન બાધતી અહિં જગની ઉપાધિ
ચિન્તા નહિ વળી નહિ જગના પ્રપંચો;
શાન્તિ અલૌકિકે નિસર્ગિકે રાજતી જ્યાં
વાલ્મીકિજી અનુભવે પરમાત્મને ત્યાં.

આકેન્દ મન્દ કરતું ઝરણું વહે છે
કે! સ્નેહીના સ્મરણથી રડતું હશે એ !
નીચી લળી લળી પૂછે વનની લતાઓ
તો એ ન અન્તરતાણી ઉચરે વ્યથાઓ !

બ્રાચી મહીં અમિત ગૌરવથી લસન્તી
લાવણ્યથી નિતરતું નિજ અંગ ભાળી-
ખાલા સમી સરકતી ગગને ઉપા આ
ચૂકી-સરી-ઉછળીને જલમાં ધૂજન્તી;

આવે સમે ઠર વિષે જલપાત્ર ઝાલી
સાડું શરીર વનવટકલથી વીંટાળી;
તેજેભર્યાં વદનથી પ્રતિભા પ્રસારી
“શ્રીરામ રામ” વદતા વિચરે મુનિજી.

(અનુષ્ટુપ)

હસ્તમાં દણ्ड ધારીને “શ્રીરામ” લલકારતા
સરિતારનાનને કાળે, મહાભાગ મુનિ જતા;

(વસન્તતિલકા)

કલ્લોલતાં વનવિહંગમ ને વિલોકી
વૃક્ષો લતા પવનથી નમતાં નિહાળી;
સૌન્દર્યથી ઉભરતી વનસૃષ્ટિ ભાળી
હૈયું નમે ઋષિતણું શુચિ ભાવશાળી;
એવે અરણ્ય મહી કૌતુક એક ભાળ્યું
ને ઝાનિથી ઋષિતણું ઉર તો છવાયું;
શોકાર્દ્ર હાર્દ ઋષિનું નયને તરે છે
ને શોક સ્લોકમહી અન્તરનો સ્તવે છે.

(અનુષ્ટુપ)

કૌંચનું યુગ્મ ત્યાં મહાલે હીંચતું તરુકુંજમાં
કૌંચી બહાલવતી ચુંખે, ચંચુથી નિજ કન્થને;

(વસન્તતિલકા)

આનન્દમાં ઉભય પંખી ડૂબી રહ્યાંતા
ઉલ્લાસથી કિલકિલાટ કરી રહ્યાંતાં;
શું સ્નેહમાં કદિ ન ઉલ્લવતી કુશંકા ?-
કે સ્નેહીઓ વિસરતા વિધિના પ્રપંચો.
કામી બની યુગલ કેલિ કરી રમે છે
અરુપ-સ્નિગ્ધ-અધુરું-મધુરું લવે છે;
કૈંચિ લીધી તરુણીને નિજ પાંખ માંહે
ને દીર્ઘ ચુમ્બન દીધું અતિ બહાલ સાથે;

(અનુષ્ટુપ)

પ્રેમની પો મદિરા ને ઘેલું કેણુ અન્યું નથી ?
પાનથી ના બને ઘેલું પ્રેમની મદિરા નહિ;
ગળ્યાં બન્ને ભૂલી ભાન વિશ્વનું આત્મનું તથા
સ્નેહના ઘેન મીઠામાં પંખીએ ફૂલતાં અહા !

(ઉપનતિ)

કૌંચી તથા કૌંચ તણી રતિની
કીડા નિહાળે મુનિ વાલ્મીકિજી;
પવિત્ર વાણી મુખથી ઝરે છે-
“ આયુષ્ય વાઘેા મુખી દંપતીનું. ”

(વસન્તતિલકા)

કલ્યાણ વેણુ વદતા મુનિજી શું બાણે !-
સૌભાગ્ય કૌંચી તણું હા ! હમણાં હણારો !
વ્યાપી અનન્ત દિક્કમાં ધરી કાળ-પાશ
હૈયાં હણે પ્રણયીનાં અતિકૂર કાળ;

(અનુષ્ટુપ)

પારધિ કેા ઉભો દૂર અઢાવી શર કામઠું
પંખીને ભાળતાં છાડ્યું તીરને નિજ હસ્તથી;

(મન્દાકિન્તા)

છુટ્યું તીજું સરસ સર્તું તીર તે પારધિનું
કીડાઘેલા દયિતપતિના મર્મને ભેદી ચાંટ્યું;
કૌંચી ભાળી રુધિર ગળતા નાથને ભૂમિશાયી,
ચીસો પાડી થરર ધ્રૂજતી આવી બેઠી બીચારી.

(અનુષ્ટુપ)

હાંફતો બેસથી કૌંચ નિહાળે નિજ કૌંચીને
પાડવે અશિષો ઉંડી આંખના દિવ્ય ભાવથી;
તીરનો ઘા ઉંડો લાગ્યો કૌંચના મર્મભાગમાં
રુંધાયો કણ્ઠ પંખીનો અશ્રુ ના વછૂટે અહા !

(ઉપજાતિ)

મથે તરુણી તીર કાઢવાને
 ચંચુવતી હા ! પતિના વપુથી
 પ્રત્યેક ચત્ને શર જે'ચવાના
 ઝીણું રુવે છે મૃદુ ચીસ નાંખી;
 કૌંચી નિહાળે કરુણાર્દ્ર ભાવે
 આંસુ વતી ઘા પતિનો ધ્રુવે છે;
 “ પ્રીતિ તણે પન્થ પવિત્ર ભાસે ”
 ચોગી વિલોકી મનમાં વિમાસે;

(અનુષ્ટુપ)

બહાલીની રહોડમાં મૃત્યુ મધુરું લાગતું હશે !
 બહાલીની રહોડમાં મૃત્યુ મોક્ષને અર્પતું હશે !
 કૌંચના પ્રાણ જંબળે ત્યાગી ચાલી ગયા અહા !
 વિલાપો દર્દી કૌંચીના આકાશે ગળતા રહ્યા !

(ઉપજાતિ)

વૈષમ્ય ભાળી જગમાં વિચિત્ર
 હૈયું અબોલું કંકણી ઉઠે છે;
 આંખો ઋષિની પક્ષણી દયાથી
 હિમાદ્રિનિઝ્યન્દ* સમી ઝરે છે :

(વસન્તતિલકા)

ઉદ્વેગથી હૃદય શાન્તિવિહીન થાય
 ત્યાગી છતાં ઋષિ તણું ઉર ઉભરાય;
 ને કૌંચના શરીરને લઈને ઉછળે
 પંખાળતા મૃદુ કરે ઉર સાથ દાળે.

(અનુષ્ટુપ)

પ્રેમનું તત્ત્વ પૂરું છે પ્રભુએ વિશ્વની મહી
 દિવ્ય એ તેજની માંહે પથરે પિંગળે દ્રવી !

(વસન્તતિલકા)

શોકાર્દ્ર હાર્દ ઋષિનું નયને તરે છે
ને શોક શ્લોક મહી હા ! ઋષિને સવે છે:-

“ માનિપાદ પ્રતિષ્ઠાં ત્વમગમઃ શાશ્વતીઃ સમાઃ ।
યત્કૌશ્લમિથુનાદેકમવધીઃ કામમોહિતમ્ ॥ ”

૨૪-૧૧-૨૮

કવિઓને

(શાદૂંઘવિકીડિત)

કાં ભાળેા કવિઓ ! તમેા મધુરતા કાં પ્રેક્ષતા રમ્યતા !
કાં લાવણ્ય સમર્પતા ? જગતમાં સૌન્દર્ય આરોપતા ?
જે જ્યાં ત્યાં ન ખતાવતા નવ જહાં જે ત્યાં સદા પેળતા
આકાશે જલ, વારિમાં રણુ; રણુ લીલોતરી વાવતા !

કલ્પેા પદ્મ વિશે રતિ બ્રમરની ને પદ્મની સૂર્યમાં
સાધેા સ્નેહ શશાંકનો કુમુદમાં ને અગ્નિનેા ચન્દ્રમાં
સન્ધ્યામાં પરખેા રતાશ તરતી મુગ્ધા મુખે ચુંબતાં
કાળા વાદળ વૃન્દમાં ફરકતી વેણી છુટી વાચુમાં.

રાત્રે ઝાકળ બિન્દુઓ ટપકતાં પૃથ્વીતલે ચારમાં
તેમાં અશ્રુ વિલોકતા વિરહમાં પ્રેમીજનો લાળતાં;
મોળમાં જલધિતણા ઉછળતો હૈયાતણી ભાવના
ખાકી શું ? મન ભાવતું પ્રકૃતિના તત્ત્વોવિશે શોધતા.

માતાના અતિઉચ્ચ, પ્રકૃતિ શિરે સંજોધનો ઢાળતા
કલ્પી ‘મા’ કંઈ લાડ ચિત્ર કરતા, દર્શાવતા ઘેલછા;
જે કે ‘મા’ નવ સાંભળે વચન એ ઘેલા કવિબાલના
આશ્ચર્યોની પરમ્પરા ! તદ્દપિ એ ના ‘માત’ને ત્યાગતા !

માનો શું ઉરમાં ખરેખર તમે જેવું મને કલ્પતા-
તેવું ?-શું નવ દંભ અન્તરતલે છૂપી રીતે પોષતા;
લોખી માનવબલને અણગણ્યા શુભો થકી દોરતા-
અન્ધારે; કેવિ ! મૂર્ખતા અટકશે આવી તમારી કદા ?

૨-૨-૩૨,

પ્રભુ પ્રાર્થના

(૫૬)

પાપાણોમાં પ્રભુને હૈયું નિર્મલ મ્હારું ભેટું
આજે ફાટે વલવલે ને પ્રભુ વિહોણું રોતું;
સાગર જલના ખળભળાટે હાજરી ત્હારી લાળી,
પંખી વૃન્દના કિલકિલાટે સાંભળી વાણી ત્હારી.
તરુવરકેરી ઘનઘટામાં પલ્લવે પુષ્પે લાળી
ઉજળુંડ રાને ને ભૂમિ વેરાને સુન્દર પ્રતિમા ઢાળી;
મર્મર સાહે તરુમાં નાચે પવનરૂપે જ્યારે
વીણા ત્યારે ઉરની વાગી ઝહેરી તે અત્યારે !
નિર્મલ ઝરણાં નીરે જ્યારે ભેતો લહરી ઝીણી
અન્તરમાં જે ઉછળી ત્યારે ભિમિ, કહાં તે વિરમી !
દરેક પગલે ક્ષિતિજ પાસે પળતાં, આવે ભાગે
વીંટી વળ્યોત્યમ વિશ્વચોપાસે છતાં મ્હારાથી નાસે ?
ભલેને સઘળે નહિ દેખાઓ કરો આન્તરવાસો
અન્તર માંહી વાસ હશે તો સઘળે આપ દેખાશે.

૬-૧-૩૧

શ્રવણ વધ

(અનુષ્ટુપ)

આંધળાં નિજ પિતૃની ઇચ્છાને વશ તો થઈ-
કાવડો લેરવી ખાંધે શ્રવણ પિતૃને લઈ-
કરાવા પૂજ્યને યાત્રા પૃથ્વીના પુણ્ય તીર્થની-
ભક્તિના ભાવથી પ્રેર્યો પ્રવાસે સુત સંચરી-

(વસન્તતિલકા)

સંસારના વિવિધ તીર્થ તણી કરાવી-
યાત્રા પિતા જનની ને શ્રવણ પ્રવાસી-
રાત્રિ વિષે વિજન કે વન માંહી આવે
વિશ્રાન્તિ કાજ નિજ કાવડને ઉતારે;

વાઘો વડ્ડ ભીષણ જંગલમાં ભમન્તાં
ત્રાડો ભયાનક કરી વનને ભરન્તાં
રાત્રિંચરો ગહન ભીતરમાં રડીને-
લેહી રહ્યાં નિરવ શાન્તિ તણ્યાં પડોને.

તારા ગણો અળકતા નભના ઉંડાણે
આંખો પ્રકાશ ભરતા તરુનાં નીચાણે
ભૂતાવલિસમ ભયંકર નાચતી'તી-
છાયા વિલોલ-અનિલે વનનાં તરુની;

(અનુષ્ટુપ)

પિતાને જનની સોહે બ્રહ્મને બ્રહ્મપત્ની શાં
વલકલે દેહને વીંઝ્યા, વર્ચસે વપુ રાજતાં;
જટા ને કૂચ ના વાળો લાંબા ખાંધ પડે ઉઠે
શ્વેત એ કેશ ના પુંજે તરંગો વાયુના રમે;

(વસન્તતિલકા)

ધટ્ઠશાસ્ત્રના સતત ચિન્તન કેરી રેવા
ઉંડી તથા સ્ફુટ તરે ઋષિના કપાલે;
આંખો નથી તદ્દપિ ગંભીરતાભર્યાં એ
વ્યક્તિત્વથી વનભૂમિ સહુ શાન્ત થાયે;

અત્યન્ત સૌમ્ય ઋષિની પ્રતિમા નિહાળી
સિંહો તથા મૃગ પરસ્પર જે વિરોધી-
ટોળે મળ્યાં વિસરો ને સહજ સ્વભાવ
દેા અન્ધ એ ઋષિમહીં અજળ પ્રભાવ !

(અનુષ્ટુપ)

પાથરી વટની નીચે પથારી પાંદડા તણી
શ્રદ્ધાથી વન્દી પિતૃને શ્રવણે વાણી ઓઘરી:-

“ પિતાજી ! વૃક્ષની નીચે શૈથ્યા આ મૃદુ પાથરી
સ્વીકારી પાનની શૈથ્યા લહો નિદ્રા સુખે ભરી. ”

સુણતાં વચનો આવાં પુત્રના ભાવથી ભર્યાં
અન્તરે આવતાં ઓછું માતા રોઈ રહી જરા:
જનની અન્તરે શોચે “ અન્ધ બન્ને હમો રહ્યાં-
તથાપિ નીતરા ભાવે પુત્ર સેવા કરે અહા !

વિશ્વ આખા મહીં કોઈ મહારા પુત્ર તણું નહિં
વધૂ એ ના મળે મહારે માતા હું છું અભાગિની. ”

(વસન્તતિલકા)

નેનોવતી નવ નિહાળી શકે કંઈયે-
માતા, છતાં અટકળે કર ફેરવે છે
પાસે ઉભા તનયના વપુ-સ્પર્શ થાતાં-
વાત્સલ્યથી ઉભરતાં હૃદયે વહે છે:-

“ બેટા! અતિ શ્રમિત તું થયલો પ્રવાસે
જ તું સુઈ, જતું વળી ઉગતા પ્રભાતે;
હું ને પિતા તવ અહિં વનની ભૂમિએ
માળા જપો હૃદયમાં સ્મરણું પ્રભુને:

આ મન્દ મન્દ તરુના વિટપે વહીને
વાયુ વહે રજનિ અર્ધ વિતી ગઈ છે;
નિદ્રા વિના શિથિલ ત્હારું શરીર થાશે
બેટા! મૃદુવદન આ કરમાઈ જાશે.

વૃક્ષો તણી ગહન ગર્જરમાં છૂપાયાં
પંખીગણો મધુર ઉંઘ મહીં લપાયાં
તે જગશે તરુતણા નિખિડે જ જ્યારે
ઊઠાડશે સ્વ કરી તુજને ય ત્યારે.”

માતા સદૈવ સુતના સુખને ચહે છે
માતા સદૈવ સુતના દુઃખમાં રહે છે;
આપત્તિ હોય અણુ; પર્વત તોય લેખે
પ્રેમાળ પ્રેમપૂરમાં પ્રભુને ઉવેખે.

હૈહું અહા! મધુર તે દુઃખમાં રહે છે
જાતે રહી જગતના દુઃખને ધ્રુવે છે;
પોતે સહી અપરને સુખ અર્પવાતું
માતા અહો! પ્રત અલૌકિકે છે તહારું.

પ્રેમાલ નિર્મલ ઉરે જનની ભલે તું
આશા અનેક નવલી હૃદયે કરે તું
લોખી નિખાલસ ભર્યું ઉર ન પ્રપંચે
તેથી જુવે જગતમાં નહિં વંચના બે;

ભાખ્યું પરન્તુ વિધિએ અવળું નસીએ
જે તું લહી નવ શકે કદિ કાળ કલ્પે;
જેને કહે “ જવું વળી ઉગતા પ્રસાતે,”
તે તો જશે હી નલે-પ્રભુના નિવાસે.

રાખ્યું ભવિષ્ય વિધિએ મનુથી અબાધ્યું
રાખ્યું હશે જનનીથી ક્યમ એ છૂપાવ્યું?
ક્યાંથી સહે મધુરમાત, વિધિ પ્રહારો?
માતા ખરે! નવ હશે કૂર એ વિધિને!

+ + +
એવે પિતા શ્રવણના સુતને કહે છે
“ બેટા! તૃપ્તા અતિ ગળે મુજને દમે છે
સેવાતણું ગહન જે વ્રત લીધું ભાઈ!
સંપૂર્ણ તે કર મહેને જલભિન્દુ પાઈ.
કો’ સન્નિધિ’ સરતણી વિપિને દિસે છે
આ શીત વાયુ લહરી સૂચવી રહી એ;
આવી પછી, જલભરી, સરકેડું સ્વચ્છ
બા તું સુઈ દિવસ રાત્રિતણે શ્રમિત ”
માતા પિતા વિમલ ભાવવતી વદે છે
અત્યન્ત દુષ્ટ વિધિના નખરાં ભૂલે છે;
ને પુત્રને મરણના મુખમાં ધકેલે
લદ્રાશિષો તદપિ પ્રેમલ ઉચ્ચરે છે:-

(અનુહ્રુપ)

“ રક્ષણે વનના દેવો સર્વત્ર અમ બાલને
વિધ્નો સર્વ કરી દૂર પાલણે અમ લાલને. ”
લાવવા જલને પુત્ર, હસ્તમાં કુંભને ધરી
સંચરે જંગલે ઘોર, પિતૃને ચરણે લગી.

(વચનવિલક્ષ)

ડાળો મહાન તરુની અતિ ભેરવાય
પન્થે જતા શ્રવણ-વલ્કલ કેરી માંહા
જાણી ગયાં કરુણ અન્ત શું પૂર્વથી, ને-
યત્નો કરે તરુણને અટકાવવાને !

આકાશમાં ગળકતો ઉડુનો સમૂહ
જોતો શિરે ઋષિતણા ભમતો જ કાળ
જાણ્યાં છતાં નિરખતાં થઈ સર્વ મુગ્ધ
મોઢાં સીંચ્યાં નવ કહે કંઈ હાથ ! સ્તબ્ધ !

ધૂ ધૂ કરી ધૂવડ ધૂધવતું તરુએ
ને કારમો સૂર પૂરે ગગને વને એ;
તત્વો બધાં વનતણાં સૂચવે વિનાશ
તોયે બને ઋષિ નહિં મનમાં હતાશ.

પન્થે પ્રસન્ન વદને ઋષિબાળ જાય
શંકા નહિં ઉર મહીં જરીએ જણાય;
ક્યાંથી અહા ! હૃદયમાં ઉપજે કુશંકા !
સેવા તણા પુનિત લાવ ઉરે વહન્તા.

રસ્તો વિચાર કરતો મુનિબાળ કાપે
'આજે સુયોગ મમ અન્તર ઠારવાને
કુંભે ભરી સર થકી જલ સ્વચ્છ આપું
માતાપિતાતરસને જલથી છીપાવું'

જેથું વિશાલ સર શાન્ત, સરોજ પૂર્ણ
જાગે તરંગ લહરી અતિ મન્દ મન્દ;
એવે ઉગે તરુતણા શિખરે શશાંક
ધીરે ધીરે ચરણ બોમ મહીં ભરન્ત.

ગરભીર ને અતિ ભયાનકે શાન્તિ વ્યાપે
જેવી અહા! મરણના વખતે વિરાળે;
કે' સારસી ઝુરતી'તી પ્રિયના વિયોગે
તેના કરુણ સૂર માત્ર જ શાન્તિ ભાંગે.

(અનુષ્ટુપ)

વૃક્ષના ગાઢ ઝુંડો ત્યાં ઉઝ્યાંતાં નમતાં જલે
લેદીને વૃક્ષની જાળો આવ્યો તે સરના તીરે;
થંડા ને સ્વચ્છ પાણીને વિલોકી હરખે ઉરે
'સન્તોષે જલને પીશે પિતાને જનની ખરે!

આપશે આશિષો ઉંડી દિવ્ય ઉન્નત ભાવથી
પ્રભાવે આશિષો ફેરા શ્રેય સાધીશ હું અહિં,
વિચારે સેવતો આવા શુભ અન્તરના તલે
કિનારે દણ્ડને મૂકી ઉતર્યો સરના જલે.

(વસન્તતિલકા)

વાંકો વળી શ્રવણ વલકલને ઉતારી
પેઠો જલે તરત કૌપીન માત્ર ધારી;
તહેના પ્રવેશ થકી વારિ વિકંપતાંતાં
વર્તુલ વીચી સરતાં વિરમે કિનારે;
આગાહી શું સરતણાં જલને થઈ, કે-
'આ બાલ કાલમુખમાં ચરણો ધરે છે?'
છોડાવવા પણ અશક્ત મુખેથી તહેને
તેથીજ શું નિરવ કેપતું મૌન સેવે!
લેદી શક્યો નવ પરન્તુ હજી ભવિષ્ય
જોઈ શક્યો નવ હજી નિકટે કૃતાન્ત*;
ઓ બાળા! થોભ, ઘણથોભ, વિચાર, ભાળા!
ઓ કાળા! થોભ ઘણ, કૂર! ખચાવ બાળા!

(માલિની)

બુઠ બુઠ બુઠ કુંભે નાદ ઘેરો તરે છે
શુઠ શુઠ શુઠ શબ્દો વારિમાં ઉફલવે છે;
સર સર સર વીચી આથડે છે કિનારે
રવ પ્રતિ રવ તીરે ઉફલવે ને વિરામે.

(મન્દાકીન્તા)

શબ્દો એવે સનન કરતા થાય છે વૃક્ષમાંહે
બુંડો લેહી શ્રવણ શ્રવણે નાદ તેનો પડે છે;
ભાળે ઉંચું શ્રવણ, જલથી કૌતુકે તે દિશામાં
કિન્તુ એવે તરત ઉછળી વારિ માંહે ઢળે છે.

“ઓ માતાહા!” શ્રવણ સુખથી માત્ર વેણો સરે છે
મૂર્છા પામી તનય ઋષિનો પાણી માંહી તરે છે;
રાતું પાણી હૃદય ઝરતી રક્તધારે બને છે
“ઓ માતા” એ કરુણ વચનો વૃક્ષવૃક્ષે ભમે છે.

ખીજ બાળુ તરુણ નર કો' ઝાડીથી નીસરે છે
ખાંધે ભાથો, ધનુષ કેરમાં, ચન્દ્રના ક્ષીણ તેજે;
“મેં માર્યું” છે હરણ કુમળું” શબ્દવેધી શરેથી
એવું બોલી ત્વરિત ગતિથી આવતો ત્યાં દિસે છે.

કિન્તુ સુણી વચન ગળતાં વૃક્ષના કુંજ કુંજે-
‘ઓ માતા’ એ તરુણ ભયથી સ્તબ્ધ થતાં ધૂળે છે.
મેં શું વીધ્યું અરર! સરમાં ભૂલથી માનવો કો
એવે ભાળે રુધિર ગળતો દેહ કો બાલ કેરો.

(અનુષ્ટુપ)

હરણું કે હશે પીતું પાણી આ સરના તીરે
વિચારી અન્તરે એવું છોડ્યું તું મુજ તીરનેઃ
ભૂલથી મેં વીધી નાંખ્યો નિર્દોષ પ્રહ્લખાલક
થઈ ક્ષત્રી કર્યો ઘાત કીર્તિએ લાગ્યું કાળપ !

(વસન્તતિલકા)

ચૈતન્ય કિન્તુ હજી ખાલકમાં દિસે છે
ચત્નો કરું જીવન સંભવ છે હજીએ.
એવું વિચારી મનમાં જલમાં પ્રવેશી
મૂકી ખલે શ્રવણનું વધુ ખહાર લાવી-

(અનુષ્ટુપ)

શખવત દેહને મૂકે સુવાળા તૃણની પરે
આણીને કુંભમાં નીર સીંચતો જલ આનને.

(વસન્તતિલકા)

અત્યન્ત તીક્ષ્ણ શર અન્તરમાં ખૂંચ્યું તું
તે ખેંચતાં મટુલ મર્મ તુટી રહ્યું તું
ખેંચે ધીરે શ્રવણથી નવ તે ખમાય
'ઓ મા' તીણી સહજ ચીસ પડાઈ જાય !

ને દુઃખ ખાલક તણું ન નિહાળ્યું જાય
ક્ષત્રી છતાંય નરથી ચ રહી પડાય;
આંસુ ઉંનાં શ્રવણ ઘા ઉપરે પડે છે
ઉંડા પડ્યા હૃદયના પ્રણ ને ધ્રુવે છે.

જે કુંભમાં શ્રવણ નીર ભરી જઈને
માતા તથા જનકની હણવા તૃષાને-
ખેચાર એ ક્ષણ પરે કરતો વિચાર
તે કુંભથી વદન તહેનું જ હા ! સીંચાય !

(અનુષ્ટુપ)

નીરના સીંચને સંજા* મેળવી બ્રહ્માબાલકે
ફીક્કાં લોચન ને ફાડી ચારે પાસ 'વળી જુવે;
ક્ષત્રીને જોઈને ખોલે અધૂરા તુટતા સૂરે-
“ કહે કોણ ભાઈ!-નેનો કાં અશ્રુથી ભરે. ”

(વસન્તતિલકા)

વાણી મુણી શ્રવણની નર તો વધારે
રોતો દિસે, હૃદય ના સ્વતું વિરામે;
અન્તે પરન્તુ અવસાન પળો સમીપે-
જોઈ વહે તરુણ ગદ્ગદ વેણ કણ્ઠે:-

(અનુષ્ટુપ)

“ ભલાઈ ના ઘટે આ'વી કૂર છું અપરાધી છું
દયા ના ઘટતી આ'વી દયાળુ ! ઘાતકી પરે.

(વસન્તતિલકા)

હું શું કહું ? હૃદય પાતકી આ કુંધાય
કે'તાં અહા ! હૃદય ભીતરમાં ચીરાય;
નિર્દોષ કોઈ ઋષિના શિશુને વીંધ્યો મેં
ધારી કુરંગ સરના પુલિને ચરે છે.

(અનુષ્ટુપ)

અયોધ્યાપુરીનો રાજા હું છું દશરથ નામનો
ખેલવા મૃગયા ત્યાગી પુરી; હા ! કાળ આપનો! ”

દીન એ વચનો રાજા વહી શાન્ત ત્યહીં બને
ક્ષીણ ને મન્દ સૂરોમાં શ્રવણ નૃપને કહે:-

“ શોક ના કર તું ભાઈ ! ક્ષમ્ય છે અપરાધ એ
લખેલા લેખ ભાવિના પ્રાણી શું ફેરવી શકે !
દેહીને દેહનો યોગ સરોજ સરના સમો
સદૈવ વસતાં સાથે નિર્લેપ તદપિ કહ્યો.

વૃથા તું કરતો શોક દેહ છે ક્ષણભંગુર
નિમિત્ત માત્ર છે સર્વ કર્તા કોકે અલૌકિક;

(શાદ્ધૃતવિક્ષીપિત)

આત્મા આ ક્ષણમાં મળી વળી જશે ચૈતન્ય વા શૂન્યમાં
જ્યાંથી એ ઉપન્યો તહાં પણ મહીં પાછો વિરામી જશે;
આ સૃષ્ટિ સઘળી ખરે ! ક્ષણજીવી આધીન છે મૃત્યુને
જન્મી જીવી જવું વળી પ્રલવવું જીવી પુનઃ ચાલવું.

ભૂલોથીજ ભયું અહા ! જીવન છે ભૂલે ભયું માનવી
ભૂલોથી ભમતાં દિસે નલ વિષે આ તારલાને શશિ;
આ સૃષ્ટિ તણી શું કૃતિ ભૂલ નથી પ્રજ્ઞા તણી પૂર્વથી?
ને પ્રજ્ઞા તણી શું કૃતિ ભૂલ નથી કે આદિકર્તારની?

ઉંડા ઘા મહીંથી વહે રુધિર ના એ બંધ થાતું જરી
આ છેલ્લી ક્ષણ તો દિસે જીવનની ને પૃથ્વીના વાસની;
ચિત્તે કોતરી આ ઘડી વચન જે હું તે વહું રાખજે
ને વર્તી વચનાનુસાર મુજને શાન્તિ શુચિ અર્પજે;

‘આ કુંભે જલને ભરી વનમહીં જા તું ત્વરાથી ત્યહીં
માતા ને મમ તાત અન્ધ, તરુની સેવે જહાં છાંયડી;
પીડાતાં તરસે હશે અતિ, ભલા ! કંઈકો સુકાતા હશે !
પાણી પાઈ તૃષાર્તને ઉભયના તું અન્તરો ઠારને.

માતાને ઘટના જઈ મરણની જેતો નહિં તું જરી
આ વૃતાન્ત સુણી જરુર મરશે હા ! આંધળી માવડી;
માતાને ફલવીશ ના, પ્રથમ તું આશ્વાસને તેણીને
છે હા ! કોમળ માવડી મુજ ભલી કે દિવ્ય પ્રેમે ભરી !

મેં લીધું' ત્રત પુણ્ય આત્મપિતૃને યાત્રા કરાવા તણું
તે આજે અધૂરું મૂકું જીવનમાં જો ! મૃત્યુ આમન્ત્રતું !
ખાંધે ભેરવી કાવડો જગતના બાકી રહ્યાં તીર્થની
યાત્રાએ લઇને જજે જનનીને ને તાતને પૃથ્વીની.

કાષ્ઠોની ખડકી ચિતા અનલમાં આજ્ઞા લઈ પિતૃની
શ્રદ્ધાથી મમ દેહને વિપિનમાં સંસ્કાર બાતે કઈ-
સેવા આદરજે પવિત્ર મનથી માતા અને તાતની
યાત્રું હું તુજ પાસ આટલું ભલા ! માનીશ શ્રાધ્ધાંજલિ.

આનન્દે શરણે પશું મરણના સન્તોષથી હું મરું
આવું મૃત્યુ વિભો ! ભવોભવ જગે જન્મી સદા હું અહું;
ઓ માતા ! અહહા ! પિતા ! જગતથી હું બહિં છું સ્વર્ગમાં
પારાવાર અનન્તના અપર એ તીરે મળીશું બધા. '

આત્મા પંખી ગયું ઉડી, પિંગળતું આકાશ વિસ્તારમાં
છેડી મૃણ્મયપિંજરું વિપિનમાં એ બાળતું વિપ્રના;
ઈન્દુ વ્યોમમહીં રુવે કરુણતા અંત્રિક્ષમાં વ્યાપતી-
રાજ સ્તબ્ધ બની જુવે શ્રવણની નિર્દોષ મૂર્તિ ઠરી.

(વસન્તતિલકા)

હા ! કાળ ! કાળ ! નવ શું તવ વૃત્તિ થાપી
સંહારની જગતમાં હજી એ વિરામી;
બહાલાં અસંખ્ય ઉરને ઉરથી વિખેરી
મંડાણથી જગતના વિંખતો રડાવી.

માતાતણા હૃદયથી સુતને ખુંચાવ્યા
પ્રેમી તણા ઉર થકી પ્રણયી છીનાવ્યાં;
એવાં અસંખ્ય ઉરને કરી ઘા વિદાર્યા
તહારા અસીમ ઉરના દરિયે શમાવ્યાં.

તોયે ક્રુધા નવ મટી હજીએ તહારી !
ઓ કૂર ! તહારી કૂરતા હજી ના શમાવી ?
છોડી શકે યદિ ન નિષ્કુરતા તહારી
નિષ્કુર કાળ ! સુણજે વિનતી મહારી-

“ બહાલાં તણા પથ પરે કદિ આવતો ના
બહાલાં ઉરે તવ પ્રહાર ઉગામતો ના;
બહાલાં પરસ્પર કરે જ વિનોદ જ્યારે
વિશ્લેષ તું કરીશ ના ચમરાજ ! ત્યારે.

સંહાર એ પ્રકૃતિ જો ચમરાજ ! તહારી
બહાલાંતણી ધૃતિ અલૌકિક દેવી ન્યારી;
જો મારશે સહન તે કરશે અબોલાં
‘તું ક્ષમ્ય છે’ કહી ક્ષમા કરશેજ, લોળાં. ”

(શાર્દૂલવિકીરિત)

રાજા એક ખસે લઈ શ્રવણના વિંધાયલા દેહને
ખીજે સ્વરછ જલેલયાં ઝરપતા તે મૃત્તિકા કુંભને
પસ્તાવો કરતો ઉંઠો મન મહીં, આંસુ લયાં લોચને
ચાલ્યો જ્યાં જનની અને જનક તે જોતાં હતાં વાટને;

+ + + +

જ્યારે જંગલમાં કહે શ્રવણ તે અન્તિમ સન્દેશને
ત્યારે વૃક્ષતલે પિતાજનનીને સન્દેહ ઉરે ઉઠે;
આવ્યો પુત્ર હજી નહિં જલભરી કણ્ઠે પડે શોષ, ને-
કાં એ જંગલમાં વિલંબ કરતો ? શું માર્ગ ભૂલ્યો હશે ?

કીડાસકત સ્વભાવ છે શ્રવણનો કાં આપણે ભૂલીયે ?
 બેયાં જંગલમાં હશે હરણના બાલો પીતાં પાણી, ને-
 તેઓને ડચકારતાં કુદરતી ભૂલ્યો હશે કામને
 ધીરથી જલને ભરી સરથકી એ આવશે આ ઘડી.

તોયે અન્તરમાં ઉઘ્યો જનનીને સન્દેહ તે ના ઠરે
 મૂકી જર્જર હસ્ત અન્તરતલે તર્કોવિતર્કો કરે;
 કીડાસકત ભલે સ્વભાવ સુતનો તોએ અતિ ઠાવકો-
 કે શું વિદ્ય નહ્યું ? જરુર નહિ તો આવ્યો ન કાં બાપડો ?

+ + + +

એવે પર્ણખર્ચાંતરુતલપરે ધીમો ધ્વનિ થાય છે
 માતા નાદ સુણી અધીર બનતી કર્ણે મૂકે હાથને
 આવ્યો છે મુજ બાલ અન્તર મહીં એવું, વહે, ધારીને
 “ કાં ખેટા ! હજીએ વિલંબ કરતો ? બહેલો જરા ચાલને. ”

રાજા રોઈ પડ્યો મધુર સુણતાં વાણી મૃદુ માતની
 થંભી વૃક્ષતલે ગયો કુદરતો, સહેજે ન ચાલી ગતિ;
 માતા ને વળી તાત તે રુદનના તારસ્વરો સાંભળી
 શંકાશીલ થતાં પરસ્પર પૂછે આ સાદ કો'નો અહિં ?

મહારા પુત્ર તણો ન સાદ દિસતો છે કોઈ બીજા તણો
 ગંભીર ધ્વનિ આ ખરે ! શ્રવણનો તો કામળો કણ્ઠ'તો;
 બન્ને અન્ધ અપંગ તેથી નબળાં તેથી પૂછે વિદ્વજાં
 “ ભાઈ ! કેાણુ રુવે તું આ વન મહીં શું દુઃખ છે આવડાં ? ”

આંસુના સતત પ્રવાહબલથી રાજા તણો કણ્ઠ હા !-
 રુંધાયો કરતો પ્રયાસ તદ્દપિ બોલી શક્યો ના જરા;
 અન્તે અશ્રુનદી લુંછી નયનથી રાજા વહે ધ્રુજતો
 “ માતા હું અપરાધી છું શ્રવણને તીરે વને મેં વિધ્યો.

પાણી એ ભરતો હતો સરવિષે, હું દૂર વૃક્ષો મહીં
છૂપાયો તરુઓથમાં લઈ ધનુ ને તીરને હસ્તથી
કે! આંખું મૃગલું હશે જલ પીવા, એવું ઉરે ધારીને
મેં છોડ્યું તું અભણતાં શર અહા! વિધ્યો હૃદયે બાળને. ”

(મન્દાકિન્તા)

ને પિતૃને શ્રવણ પડતાં શબ્દ આ વજ્ર જેવા
ધ્રુજ ઉઠ્યાં-હૃદય તુટતાં-આંસુના ઘોધ બહેતા
નેત્રો કુઠ્યાં-તદપિ ઝરતાં અશ્રુથી વસ્ર લીંબ્યાં
સંજ્ઞા ભૂલી-ધરણી ઢળતાં-પિતૃઓ હા! બિચારાં!

રાજા સીંચે જનનીવદને પાણી શીળું ઘટેથી
શીળો નાંખે પવન મળતી ચેતના રહેજ બેથી;
“હા! હા! બેટા! શ્રવણ!” વદતાં માડી પાછી રુંધાય
ને રુંધાતાં હૃદય ફરોથી આંસુઓ હા! સુકાય:

(ઉપભ્રમ)

રડી શકી ના વિલપી શકી ના
ખોલી શકી ના જનની બીચારી
ચત્નો કરે નિષ્ફળતા મળે છે
પુનઃ બીચારી ધરણી ઢળે છે.

ધ્યાંથી રહે અન્તરભાન ભૂલી
સાધી સહી અન્તિમ તે સમાધિ;
સહી શકે કાં' કદલી કુમાર
હા! વજ્રનો નિર્દય શું પ્રહાર!

વિયોગ માતા! સહી ના શકે શું-
તું પુત્ર કેરો ક્ષણએકવાર?
યાતાં વિખૂટી જલથી જ મીન
ડ્યાંથી જીવે! હા! ત્યજતીજ પ્રાણ;

(શાર્દૂલવિક્રીડિત)

માતા અન્તિમ યત્ન હા ! કરી રહી છે જોડવા ને પ્રતિ-
“હા ! બેટા !” મુખમાંથી માત્ર વચનો જોડી શકી માવડી;
પૃથ્વીના ઉરપે દળો શરણુ તે ભૂમિતણું સેવતો
પાછી જાગી શકી કદિ નહિ અહા ! તે શાન્ત નિદ્રાથકી.

આશા અન્તરમાં હતી જનનીને તે અન્તરે હા ! ઠરો
ભિમિઓ ઉરથી સર્વો ઉર મહીં પાછી વહીને મળી;
મૃત્યુ-વારિધિના તરંગ ગણતો અદૃશ્ય માતા થઈ
પેલે પાર ગયા શું એ તનુજને જોવા અધીરી બની ?

શંકા અન્તર સેવતી નવ હશે ત્યારે જનેતા ખરે !-
કે આ કાલે કરાલ છે અંજુમતો ત્હારા શિશુના શિરે
જેના લાલનમાં નિમગ્ન બનતાં-તું લાનને ભૂલતી
તેને નિષ્કુર કાલ આ હરી જશે ત્હારી મીઠી ગોદથી.

કે'વાં ચુમ્બન તેં લીધાં શિશુતણા ગાલે હશે માવડી !
કે'વી આંતરડી ઠરી તનયની લાળી કુંળી આંખડી ?
કાલી વાણી સુણી મધુર સુતની કે'વાં ઉરે ઉછળ્યાં ?
કે'વા મિષ્ટ ઝર્યાં હશે પથતણા માડી ! કુવારા અહા !

માતા હા ! ઉર શુદ્ધ છે વિમલ છે ત્હારી શુચિભાવના
નિસ્વાર્થી તવ પ્રેમ નિર્ઝરસમો મીઠાશનો પાર ના;
ગંગા પાવની છે ખરે અરપતી ધોળાં હિમશંગથી
ત્હારા પ્રેમતણી પવિત્રજનની ! ગંગા જગદ્દેવપાવની.

+ + + +

એવે ચેતન મેળવે જનકે ત્યાં ધીરે ધીરે દેહમાં
મૂર્છા પૂર્ણ વળી જતાં, જનનીના દેહે કર સ્પર્શતાં
થંડું હિમ સમું શરીર અડતાં થાયે પ્રતીતિ ઉરે
કે પત્ની પ્રિય પુત્રને અનુસરે; ખારી હવે જીંદગી;

જે કે પૌરુષ હાર્દ છે ઋષિતણું તોયે હવે પિંગળે
જે કે શાની હતા છતાં મુનિ હવે શાન્તિ પ્રયત્ને ધરે;
જે જે આદ્ય મનુષ્યના હૃદયમાં છે ભાવનાઓ ભરી
સર્વે ને વશ થાય છે કુદરતી ત્યાગી વિરાગી મુનિ.

મ્હારી હા ! મમતા હતી તમપરે ત્યાગી તમો તો ગયાં
પત્ની પુત્ર ! વિતાડવાં જીવનનાં ક્યાં વર્ષ કે' એકલા !
આત્મા જો ઉરથી પળે શરીરની શું કે રહે કામના !
ચેતન્યે મળું હું આ ક્ષણ મહીં જાઉં ગયાં જ્યાં ત્યાં :

કિન્તુ સાંભળજે અયે નૃપતિ ! તું તેં છે હણ્યો પુત્રને
ધારું જો કરું ભસ્મ હું તુજ ઉભા આ સહેજમાં દેહને;
આપી કિન્તુ ક્ષમા ત્હને મમ સુતે, ના યોગ્ય એ છે મ્હને
તો યે અન્તર શોક જે તપવતો ઝાલાવતો તે હવે:-

“ આજ્ઞાધારી થશે ત્હને શ્રવણના જેવો શુચિ પુત્ર, ને-
મ્હારા પુત્ર સમી દિગન્ત ભરમાં કીર્તિ પ્રસારી, અને-
આજ્ઞા ત્હારી સુણી જશે વિપિનમાં તું શોચશે ત્યાહરે
શોકે પુત્રતણા વિયોગ-અનલે તું પ્રાણને હોમશે. ”

વાણી એ ઉચરી ઋષિ તપજળે ઝેઠા સમાધિ મહીં
પ્રાણાયામવતી નિરોધ કરતા રન્ધ્રપ્રદેશે ગતિ;
આભા કે પ્રસરો રહી વન વને આકાશમાં વ્યાપતી
ને ખીજી ક્ષણમાં અનન્ત વલમાં દ્યુતિ મળી તે ગઈ.

શાન્તિ-ભીતિ-ગભીરતા-કરુણતા વ્યાપી રહી જંગલે
કોઈ ના ઉચરી શકે વન મહીં વાણી હીણાં સૌ બને;
સુતેલી ચિર શાન્તિમાં ત્રિપુટીની શાન્તિ રખે ભાંગશે
એવો શું કરતાં વિચાર મનમાં ધાર્યું હશે મોનને !

રાજા જંગલમાં જઈ વન થકી લાવ્યો વીણી કાળ, ને-
હારે એક રચી ચિતા શબ મૂક્યાં ત્રણે તણાં ભાવથી;
અર્પી અંજલિ હસ્તમાં જલસરી ત્રણે પવિત્રાત્મને
કાળોમાં પ્રકટાવીને અનલ ત્યાં શોકાર્દ્ર ઉભો મને.

+ + + +
અશિના તણુખા ઉડે ગગનમાં જવાલા ચુસે દેહને
વાયુ વેગ વતી વહી અનલની જવાલા પ્રસારે વને;
સદ્મીભૂત થયા-ગળ્યા-પણમહીં ત્રણે તણા દેહ એ
ને ઉડે વિભૂતિ વળી તરુતણા પર્ણે અને પાંદડે.

+ + + +
થોડી વાર પરે જહાં જનકે ને માતા અને પુત્ર તે
એકાંતા વિધિ નિસરી અવનવી સેવન્ત આશા ઉરે;
કેતાંતા કરવા પ્રયાણ વનમાં ઉગ્યા ઉષઃકાલમાં
પ્રાતઃકાલ થતાં પરન્તુ વનથી ખોવાયાં વિભુધામમાં

+ + + +
તારો કોક ખરે અનન્ત નભમાં ઇન્દુ ધૂપે વાદળે
ને સુતાં ગિરિશૃંગના તલપરે છાયા ઉઠાસી પડે;
વાયુ મન્દ વહે વિલાપ કરતો વૃક્ષો અને કુંજમાં
ટીપાં અશ્રુતણાં સરે અળકતાં પર્ણો અને ઝુંડમાં.

અનાર

(એક ખણ્ડ કાવ્ય)

સાહિત્યના ઉપવને મુજ પ્રેરનાર!
તહારુંજ સર્વ. યણ હું કૃપણ પ્રમાણ;
આયુ, છતાં, 'રમણ'* દીર્ઘગણું; ઉદાર!
તત્કાલ તો ગ્રહણ આ કરજે 'અનાર'.

* શ્રી. રમણલાલ નરહરિલાલ વડીલ.

અનાર

ખણ્ડ ૧ લો

(ભુજંગો-છન્દ)

અયિ સુસ્તની ! મસ્તકે મૂકી હસ્ત
કટિ પાતળી ડોલતી કૈંક મસ્ત;
અહા ! કુંભમાં ચિત્ત ચૈતન્ય હારી
કુરંગાક્ષી સૃષ્ટિ બધી કેરં ચાલો.

(સાખી)

વિદ્યુત્ અમકી બ્યોમમાં પુનઃ સમાણી ત્યાંય,
યુવાન ઉરથી નિસરે વદતાં આવું 'હાય'.

x x x x x

(મન્દાકાન્તા)

પ્રાતઃકાલે તરુવરશિરે સૂર્યઅંશુ સરે છે
શુભ્રાકાશે વિવિધ વરણા રંગ ચારુ પૂરે છે;
કાલિન્દીના વિમલજલમાં મન્દ વીચી સ્ફુરે છે
ધીમી ધીમી અનિલ લહરી નીર સંગે રમે છે.

જાગ્યાં પંખી કલરવ કરી ગાન ગાતાં ઉડે છે
વૃક્ષો પર્ણો સરિત નીર એ સૂર સ્નેહે ઝીલે છે;
આલે લીલા સ્તાવન કરતા ઉન્મુખે શાન્ત કણ્ઠે-
અદ્રિશંગો, કિરણ-ઝરણે આર્દ્ર થાતાં, પ્રભુનું;

(માલિની)

પુનિત સમય તેવે નિર્ઝરિણી કિનારે
લલિત વનલતાઓ ખીલી ગન્ધ પ્રસારે;
તરુવસ્તણી શીળી છાંયમાં તૃણછાયી
ગરીબ જન તણી કેા પર્ણબન્ધી છૂપાઈ.

(અનુક્રમ)

સ્વચ્છ તે પર્ણખંધીના આંગણે વૃક્ષની નીચે
 માતા કો' વૃદ્ધ તાપે છે ખંખેરે વળી અગ્નિને;
 ભીલી'તી દૂર માતાથી વેલીના યુગ્મ લૂંટતી
 ચૌવને હોંચતી બાલા પ્રસન્ન વદને હસી;
 મહાં માતની પાસે બાળા બોલતી આવોને
 “ પાણી મા! લાવવાં મ્હારે, બાઉ છું હું નદી તટે. ”

(વસન્તવિલાસ)

એવું કહી કુટિરથી લઈ વારિપાત્ર-
 મૂકી શિરે, નદી તટે રમણી સુગાત્ર;
 કો' પંખિણી જ્યમ છુટે પૂરી પિંજરેથી
 તેવી રીતે વિહરતી રમતી પળે છે;
 માર્ગે ઉગ્યાં તરુથડે વળગી લતાના
 પુષ્પો પ્રકુલ વિણતી ભરતી ઘડામાં;
 વૃક્ષો તણા તરુણ પલ્લવને સુંદન્તી
 દન્તો વતી કરડતી-ચરણે છુંદન્તી.
 એવે 'દુહૂ' મધુર કુંજ મહોં સુણે, ને-
 સ્હામો 'દુહૂરવ' કરી તરુમાં જુવે છે;
 લે કાંકરી નિરખતાં ત્યહોં કોકિલાને
 ફેકે ધીરે ઝુલતી કોકિલને ઉરાડે:
 એવે પડે દગ પરે સરિતા સલિલ
 કે મન્દ મન્દ હસતું સુમતું પુલિન*;
 બાલાર્કની કિરણબલ વણે તરંગ
 કાંઠે સુતી વિપુલ કૃષ્ણ શિલા અસંખ્ય.

(અનુષ્ટુપ)

વટાવી માર્ગને બાલા આવી તે યમુના તીરે
શિલા એક પરે મૂકી કુંભને જલમાં ઝુલે;

(માલિની)

અસિત* લસિતાં કેશ સ્નિગ્ધ નાચે નદીએ
વિપુલ તરલ નેનો મીન જેવાં સરે છે;
સ્તન મનહર નીરે મિષ્ટ ગોળી કરે છે
તરતી છવિ વિલોકી હાસ્ય ઓળે સ્ફુરે છે;

(વસન્તતિલકા)

લાવણ્યસ્રોત ઝરતો પ્રતિઅંગમાંથી
બાલા જુવે ચક્રિત લોચનને વિકાસી;
સંકેત કૈંકે ઉભરે મનમાં અપૂર્વ
લાલી ઉષા સમયશી વિલસે કપોલ.
આશ્ચર્યમાં પિગળતાં પળવાર વેલી
તાકી રહી પ્રતિકૃતિ લણી જ્ઞાન ભૂલી;
જોઈ શું જીવન મહીં નિજ જાત તેણે-
પહેલી જ વાર વિલુના શુચિ દર્પણે તે?
મોહી પડી નિરખતાં કૃશ આત્મ છાયા
નેનો લગ્યાં રસભર્યાં શરમે છવાયાં;
ભાળી શકો પણ નહિં વધુવાર બાળા
પાણી હલાવી ધ્રુજતી કરો મૂકી છાયા.
કિન્તુ નહીં ખબર તે રમણીલતાને
ચાળા વિચિત્ર કરતી શિશુના સમા જે
લાવણ્ય દેવીતણું પાન કરી રહેલાં
કો' સહેજ દૂર તરુમાં નયનો પિપાસુ;

x

x

x

x

* કાળા. † ચળકતા.

(સાખી)

ચમુનાના જલને ભરી માથે મૂકવા જાય
કાયા કિન્તુ કોમળી કુંભ શિરે ન મૂકાય.
ચત્નો ખૂબ કરે છતાં નિષ્ફલ સર્વે થાય
લાલે બિન્દુ ખાજતાં વસન ઉડી સરી જાય.
ચારે બાજુ સુન્દરી લાળે કોકની સ્હાય
એવે તરુવરઓથથી યુવાન આવે ખહાર.
તરુણ જોતાં સુન્દરી લાળે કૈકે ભરાય
અકિત તે લલનાતણા લોચન તો નમી જાય.
લાવો સર્વ વહી ગયા ક્ષણમાં ખાલ સમાન
રમણી ઉપર મેળવે વિજય પ્રકૃતિ અબાણ.

(વસન્તતિલકા)

માધુર્ય તે નયનનું મુખનું યુવાન-
લાળી ઘડીભર બને મનમાં અલાન;
નેનો ખસે નયનથી નવ ચત્ન કીધે
વિદ્યુતપ્રવાહ વહતો ઉરમાં દિસે છે.

લાળી યુવાન રમણી મુખને તમાવે
ખેડેલી જ વાર જીવને કંઈ લાન આવે;
લાવો અગમ્ય વહતા પ્રબલ પ્રવાહે
ખેડેલી જ વાર હૃદયે કંઈ આવું થાયે.

(અનુષ્ટુપ)

દષ્ટોદષ્ટ મળી તેમાં ચૈતન્ય સ્ફુરતું દિસે
ચોરાયાં ચિત્ત બન્નેનાં લાલિમા તરતી મુખે.
ઉલટ્યાં સ્નેહના નીરે તૂણ શી પાળ લાજની
તુટતાં પાળ એ કાચી યુવાને વાણી ઓચરી:-

(સાખી)

“ જોડુલભૂલીભાગિની ! ‘ધયુ’ ઉરે શું નામ ?— જલ જમનાલઈ ક્યાં જવું ?—ક્યાં છે તહારું ધામ ? ”

લજવાતાં મન જોલતી “અનાર મહારું નામ
આવે એ તરુકુંજમાં કુટિર મહારું ધામ. ”

એવું જોલી અનાર, તે યુવાનની લઈ સ્હાય
માથે મૂકી કુંભને ત્યાંથી ચાલી જાય.

પળતાં કિન્તુ માર્ગમાં કવચિત્ ફરીને જોય
આલો થૈ યમુના તટે તરુણ હૈયું જોય :—

(ભુજંગ)

“ આહા ! સુસ્તની મસ્તકે મૂકી હસ્ત
કટિ પાતળી ડોલતી કૈંક મસ્ત
ભયો કુંભમાં ચિત્ત ચૈતન્ય હારી
કુરંગાક્ષી સૃષ્ટિ બધી કેરું ચાલી. ”

(સાખી)

આવું કૈંક લવી મુખે યુવાન ત્યાંથી જાય
સાચકાળ થતાં પુનઃ કિન્તુ કુટિર ધાય.

સ્વાગત ભાવભયું કરે નેનોના પલકાર
‘ આવો ’ મુખથી નિસરે ઝરે શું રસની ધાર !

મેના શી મધુરી વદે વાણી લલિત અનાર
પૂછે પરિચય ત્યાહરે આપે ‘ રાજકુમાર ’

“ દિલ્હીના નૃપતિતણે ‘સલીમ’ હું ‘યુવરાજ’,
ચોરાયું મન માહરું શોધું તહારે દ્વાર ”.

અનાર સમજી ભાવને કપોલ જનતાં લાલ
કિન્તુ મનમાં ભાવતું હૃદય અતીવ રસાળ.

કીકીઓ નાચી રહી હૃદય ઉડું ઉડું થાય
બનતું આવ્યું બની ગયું—હસે ‘સલીમ અનાર’.

+ + + +
દિને કૈંક વહી ગયા બન્ધાયા ને પ્રીત
પ્રેમી દિલડાં શું લહે અહા ! વિધિની રીત.

* * * *

ખણ ૨ બે

(અનુષ્ટુપ)

નિસર્યો એકદા સહાંજે શાણો અકળર રાજવી
ભાળવા રાજ્યની ચર્ચા ગુપ્ત વેશ વળી લઈ;

(વસન્તતિલકા)

બેતો તરંગ ગગને સમીસહાંજના તે
સંકેદ્ય તર્ક કરતો મનમાં ઘણાકે;
આવ્યો અનાર કુટિરે વીંટી વલ્લરીએ*
ઈચ્છા થતાં જલપીવા તણી રાજવીને.
બેતાં પરન્તુ કુટિરે નૃપ સ્તબ્ધ થાય
શંકા અનેકે ઉઠતાં મનમાં દુભાય
“ ક્યાંથી સલીમ અહિં આવળી કે’ની સાથે
બાલા વિશાલનયના વળી કોણ આછે? ”

(અનુષ્ટુપ)

પંખીડાં પ્રેમી તે વારે વાતો કૈં કરતાં હતાં
સ્નેહના વેણુ રાજના શ્રોત્રમાં પડતાં હતાં:—

(વસન્તતિલકા)

“ આશાભરી જીવન બહાલી ! ચક્રોર ધારે
આખીય રાત્રિ વનમાં ઝુરતાં વિતાડે;
આશા દિસે પ્રકૃતિમાં જીવને જડી એ
આશા મધુર તદ્દપિ દમતી બધાંને. ”

(અનુષ્ટુપ)

એટા તે પ્રેમવાણીની રાજ્ય સર્વ કળી ગયો
તોયે ના બોલતો ત્યાંથી પન્થે રાજવી સંચર્યો.
ધુદ્ર કો' કન્યકા સંગે એકાન્તે પુત્ર જોઈને
સેવતો કદપના કોટિ પહોંચતાં હાનિ ગૌરવે:

(વસન્તતિલકા)

“ લાવણ્યથી ઉભરતાં, શું તથાપિ ચ્હાશે
ઈન્દુ, શુભાષ કુલને ઝરતાં સુવાસે ?
કાં રાજપુત્ર ! વળી કાં અતિશુદ્ધ બાલા !
કાં સૂર્ય ! કાં રજનિમાં અળકંત તારા !

ના, ના, સહીમ નવ તું તવ હાર્દ માંગે
અર્પી શકે અનધિકારી અયોગ્ય પાત્રે;
તું રાજપુત્ર તવ પ્રેમ કદી ન શોભે
ઊતારવો રઝળતી યુવતી પરે કો' ”

x x x x

આવ્યો વિચાર નવ શું નૃપતિ મને, જે-
આવ્યો હશે તદ્દપિ ના રુચતો ઉરે તે,-
કે પ્રેમમાં નવ રહે-રહી ના શકે કો-
ઉંચા નીચા ગરીબ વા ધનવાન ભેદ ?

છે સ્નેહ દિવ્ય અરણ્યું અરતું સ્વયંભૂ
સ્વાતાંત્ર્યથી હૃદયશૃંગ થકી વહેતું;
રોકી થકે નવ કદી ગતિ સ્રોતની એ
જ્યાં ત્યાં મનસ્વી અરણ્યું વહતું ફરે છે.

કીધો કહાણિ કંઈ પ્રેમ કરી શકાય ?-
યત્નો બધાય મળશે ધૂળમાં સહાય;
છે હાર્દનો વિષય એ, નહિ બુધ્ધિ કેરો
ના વિત્તનો વળી નહિ શ્રુતિ જ્ઞાનનોયે.

x x x x

ખણકે ૩ બે

(અનુક્રમ)

નીતિજ વૃદ્ધ ને શાણો હતો અકબર રાજવી
પ્રેમવા પુત્રને દૂર દિલ્હીથી કરતો મતિ;
બહેતાં કાળ ભૂલી જાશે સલીમ સ્નેહપાઠને
ન દેખી ચન્દ્ર ને વ્યોમે સમુદ્રે ઓટ આવશે.
સમીપે પુત્ર બોલાવી રાજવી ખિત્ર થૈ વદે
“ શત્રુના ઘોર ઘેરાયાં વાદળો દિશ દક્ષિણે; ”

(વસન્તવિલાસ)

શત્રુ વિનાશ કરતા દળદ્રૂપ હોતો
રીઆવતા ગરીબ શાન્ત પ્રજાજનોને;
સેના લઈ સમરમાં બનતી ત્વરાએ
તહારે સલીમ ! પડશે જપું તે દિશાએ. ”

એવાં સુણી વચન અન્તરમાં વિચારે
 ‘ બહાલી અનાર અળગી ક્યમ હા ! કરાયે ?
 તોયે વિપત્તિ નિરખી દમતી પ્રબલે
 કર્તવ્ય ખ્યાલ કરતાં ક્યમ ના પડાયે ? ’

(અનુષ્ટુપ)

‘ સમરે હું પળું કાલે પ્રાતઃકાલ થતાં પિતા ! ’
 કહી એવું જતો ત્યાંથી;—વિચારો કુટિરે હતા;

(માલિની)

ધડક ધડક હૈયું ઉછળે ખૂબ તહેનું
 સલીમ ઉર ખને છે કૈંક ઢીલું અધીરું;
 ચરણ પથ પરે ના ભિપડે મન્દ થાય
 નિકટ કુટિર આવે તેમ ધીરું ચલાય.

‘ કહીશ ક્યમ કરી હું વાત તહેને લગાર
 હૃદય તરત તહેનું વીંધશે ચૈ કટાર
 કેમલવદન તહેનું અશ્રુ ભીંજ્યું દુભાશે
 રંકુરિત વિમલ તહેનું હાસ્ય શોકે સુકાશે. ’

(અનુષ્ટુપ)

ઉદાસી હૃદયે આવે સલીમ કુટિરાંગણે;
 પ્રવેશે કુટિરે તેવે નિશ્વાસ અધરે સરે.

(વસન્તતિલકા)

“ આજે ન હાસ્ય તરતું વદને સલીમ !
 ચિન્તા ઉંડી હૃદયમાં ખળતી સલીમ !
 આ નેન વિર્વિજ સમાં કરતાં કરન્તા
 બહાલા ! વદે ક્યમ નહિં ઉભરે કુશંકા ? ”

“ બહાલી અનાર ! સમરે અરિ મારવાને
કાલે ઉષ્ઃસમયમાં જલું છે મહારે;
દીર્ઘ પ્રવાસ અહીંથી કરતાં જ પૂર્વે
આવ્યો વિદાય મુખથી તુજ ચાચવાને. ”

થોંકી સુણી સલીમના ગમગીન વેણે
વિશ્વાસ લાવી શકી ના પ્રથમે લગાર
નેનો મહીં તદ્દપિ નિશ્ચય એક ભાળી
ગાત્રો ગળે અપલતા મનમાં સમાણી:

“ બહાલા ! ન વાત કરશો અળગા થવાની
દેમે કરી સહી શકું નવ હું વિયોગ;
બીજ્યું સરોજ વિકસે ક્યમ વિપ્રયોગે—
ખાલાકેના ?—હિમ પડે વણસી જશે તે.

(ઇન્દ્રવજ્ર)

છાયા શું કાયા થકી લિજ્ઞ થાય ?
જ્યોત્સ્ના શું ઇન્દુથી પૃથક્ કરાય ?
સૌગન્ધ પુષ્પો થકી દૂર થાય ?
શું મીનથી નીર વિના જીવાય ? ”

(અનુક્રુપ)

પૂર્ણ આવેગથી પૂર્યાં સાંભળી વચ્ચેનો તદ્દા
દિલાસો આપવા ચત્નો આદરે સ્વધળા વૃથા.

(વસન્તતિલકા)

“ ગાંઠી અનાર ! રિપુના દલને વિદારી
આવીશ હું સમરથી અતિશે ત્વરાથી;
રે ! કાં રુવે ભીરુ મહને રહી કાં બતાવે ?
આ અશ્રુખિન્દુ નયને, મુજને વલોવે;

નિશ્વાસથી અરુણ આ અધરો ળને છે-
 ઘોળા તુષાર કણશા;-નયનો અરુણાં;
 બહાલી અનાર! વદ માત્ર તું એકવાર
 હા! રો નહિં. નયન લોહી વિદાય આપ. ”

(મન્દાકાન્તા)

અન્તે જાણી દુઃખદ પળને મન્દ સૂરે અનાર
 બોલે તોયે હૃદય તુટતું ધૈર્ય રે' ના લગાર
 “ બહાલા જાણે હૃદય કથતું અન્તનો આ મિલાપ
 જાને બહાલા! સ્મરણ કરજે કે દિને તું અનાર ”

(વસન્તતિલકા)

આવી ઉભાં ઉભય એક ખીજની પાસ
 બોલાય ના તદ્દપિ ચક્ષુ કરન્ત વાત;
 લેટ્યાં અને પ્રથમ ચુમ્બન દાન લીધું
 આંસુ વતી સલીમ અન્તરવસ્ત્ર લીંબ્યું;

આવુંજ કેંકે બનતું જગમાં દિસે છે
 સ્નેહી મળે તદ્દપિ જુદું થવું પડે છે;
 સંયોગમાં પ્રણય શુભપણે વસે છે
 વિયોગમાં પ્રબલ સ્રોત મહીં વહે છે;

છે અશ્રુ એ પ્રણયનું ગહરું સહસ્ય
 પ્રેમીજ માત્ર સહમજે અકલ સ્વરૂપ;
 અશ્રુ મહીં પ્રણયની પ્રભુતા વસે છે
 એ અશ્રુથી પ્રણયનો મહિમા વધે છે.

આલ્સો સલીમ તરુજુંડ મહીં ડૂબે છે
 પાછો ફરી ફરી જુવે ઉરમાં રહે છે;
 પાપાણુ મૂર્તિ સમ સ્થિર ઉભી ટટાર-
 નેતી અહા! ગળી જતા પ્રિયને અનાર.

“અન્તે ગયો !” અધર એવું રહ્યા લવીને
 નિશ્વાસ એક નિસરે હૃદય દ્રવીને;
 માથું ફરે ...તિમિર અન્તર ઉતરે છે
 સંજા ભૂલી અવનિએ તરુણી ઢળે છે.

* * * *

ખણ ૪ થો

(શાદૂલવિકીરિત)

“કારાવાસ તણી દિવાલ ઉરને ખાંધી કદી ના શકે
 ઓછો છે અવકાશ અમ્મર તણો હા ! ખાંધવા આત્મને;
 રાજા ! તું મુજને કહે સક્ષીમના વિચારને ત્યાગવા
 જ્યોત્સ્ના શું શશિને કદી પરહરી વ્યાપી રહે આભમાં ?

(વસન્તતિલકા)

રાજા દિસે જગતમાં અપરાધ સ્નેહ-
 તો તું ભલે સજીવ આ દેહનાવ દેહ;
 બહાલાતણા વિરહમાં નથી વાંચના એ-
 પ્રીતિ તણી જીવનમાં મુજને જરીકે.

તહેના અસહ્ય વિરહે જીવને અધૂરું
 તેના મધુર સ્મરણે મરણે મધુરું;
 ઈન્દુ પ્રભા વગર જીવન ચાતકીતું
 ના શક્ય છે રટણ તોય મધુર તહેતું.

આ વિશ્વ વારિધિ જલે ક્ષણમાં સ્ફુરે છે
 હા ! દેહ ખુદખુદ સમો ક્ષણમાં ફુટે છે;
 બે મૃત્યુ એ જીવનનો જરૂરીજ અન્ત
 આસક્તિ કાં ધરવી જીવનમાં અનન્ત ?

સૌદામિની કરી શકે તરુવેલી છન્ન
લેદી શકે તદ્દપિ શું કદી વાયુ ઓમ?
પ્રેમીતણા શરીર મૃત્યુ જરૂર લેદે
આત્માતણા મિલન તે શું તથાપિ છેદે?

મૃત્યુ પછી જીવનની શરુઆત થાય
જે જીવને મરણ ના કદી સંભળાય;
એ અમૃતત્વ મળતાં અમ સ્નેહઅન્ધિ
થાશે વધુ દૃઢ તુટે નહિ આત્મ-સન્ધિ:

જોઈ' શરીર નૃપતિ! સ્થુલ તે અધુના
ભાળીશ હું હૃદય સૂક્ષ્મ અહો! પછીના;
વ્યાપીશ હું હૃદયમાં અણુએ અણુએ
ચાહીશ હું સલિમને દ્વિગુણિત સ્નેહે. ”

(અનુષ્ટુપ)

ખોલતાં વચનો આવાં કણ્ઠમાં રસના ગળે
છટા કો' દિવ્ય, બાલાના લોચને, તેજની તરે;
અપૂર્વ તેજના સોતે આંખો તો નૃપતિ પડે
પ્રગલ્ભ ધૈર્યને ભાળી આશ્ચર્યે રાજવી ગળે;

(મન્દાકાન્તા)

દંડ્યા જેણે અયુતબલને શત્રુના યુધ્ધક્ષેત્રે
જેની ખૂટે ધૃતિ નવ કદી કારમા કો' પ્રસંગે;
કારણે ના હૃદય પિગળે દીન કો દશ્ય જોતાં
તે'નું કમ્પ્યું હૃદય, યુવતી-પદ્મને દણ્ડ દેતાં.

(વસન્તતિલકા)

જોયા અને અનુભવ્યા નિજ ચૌવને જે-
પ્રેમ પ્રસંગ નૃપતિ સ્મરણે તરે છે;
કિન્તુ વિચાર સ્ફુરતાં નિજ ઉચ્ચતાનો
રાજા ડગી નવ શક્યો દેહ નિશ્ચયેથી.

(અનુષ્ટુપ)

સત્તા પૂર્ણ સૂરે રાજા ત્યાંથી આવું ગયો વહી
“ મૃત્યુને લેટશે સહાંજે તહારા તું અવિવેકથી. ”
વિચારે ખુલતી તહેનો સર્વ કાલ વહી ગયો
હૃયો વ્યોમે રવિ રક્ત-સાયંકાલ થઈ ગયો !

(મન્દાકાન્તા)

ખારીમાંથી સુરજકિરણો અસ્ત થાતાં પ્રવેશે
અંશુ અર્પે રમણી ચરણે સ્નિગ્ધ તેજાંજલિને;
ખાલા ઊભી નમન કરતી સૂર્યને તાપસી શી,
એવે ખુલે, સુવતિ અમકે, ખંડારથી દ્વાર જાળી.

(અનુષ્ટુપ)

નિહાળી રાજ્ય ભૂત્યોને ખાલા સજ્જ થઈ ગઈ
વિના સંકોચથી ચાલી લેટવા મૃત્યુ-વીરશી !
દુર્ગની ખંડાર મારાઓ જંગલે રમણી ગ્રહી-
આલ્યાને ઘોર અન્ધારું વ્યોમ માંહે રહું સરી.

(શાર્દૂલવિંક્લિત)

કાળાં કૃત્ય વિલોકતાં મનુજના મૂળ ઉઠે પ્રકૃતિ
તેથી તત્ત્વ પરમ્પરા ઉપર શું કાળાશ આ પાથરી ?
આકાશે ઉડુના ગણો સ્ફટિકના બિન્દુ સમા ઓપતા
આંખા અસ્ફુટ તેજમાં અનિલનો દહેરે તરુ મૂળતાં.

(મન્દાકાન્તા)

ખાલા જાણે સુહૃદ મળવા નિર્જનારણ્યમાં શું
જાણે આલી મૃદુલ ગતિથી શાન્તિથી યોગિનીશી!
માર્ગે ઊઝ્યાં હરિતવૃણ તે પાદપદ્મો ચુમે છે
વૃક્ષો ઊંઝ્યાં નમન કરતાં પદ્મવોને ધરે છે.

કાળી રાત્રે તિમિર હણતી કૌમુદી શી પળે છે
ચારે ખાળુ પ્રકટ કરતી વિશ્વ તરવાવલિને;
જાણે ઊલુ અખિલ જગ શું સ્તબ્ધ થૈ સુણવાને
ભાવિ વાણી ગમન કરતી એ વિધાત્રી કનેથી !

(માલિની)

ખળ ખળ ખળ એવે નાદ કણે પડે છે
સર સર સર વાયુ વૃક્ષ વૃક્ષે સરે છે;
તરુવર મૂળ નીચે કૃષ્ણ છાયા ઉડે છે
સલિલ શિશિર તેનાં મૂળ ધોતાં વહે છે.

(અનુષ્ટુપ)

આગ્યા ભૂત્યો લઈ ખાલા વિશાલ વટની નીચે
ધરાને જોદવા લાગ્યા હસ્તમાં લઈ શસ્ત્રને.

(માલિની)

ધરણી વટતટેની ધ્રૂજતી ઘા પડ્યેથી
ધ્વનિત ગિરિ શિરો ને ગર્જરો ઘેરી થાતી;
તદપિ વદન છાયા ના ફરે ઘોર ભાળી
વિમલ પ્રણય કાન્તિ ઘા દરેકે વધારી.

(વસન્તતિલકા)

જોયા અને અનુભવ્યા નિજ ચૌવને જે-
પ્રેમ પ્રસંગ નૃપતિ સ્મરણે તરે છે;
કિન્તુ વિચાર સ્ફુરતાં નિજ ઉચ્ચતાનો
રાજા ડગી નવ શક્યો દઢ નિશ્ચયેથી.

(અનુષ્ટુપ)

સત્તા પૂર્ણ સૂરે રાજા ત્યાંથી આવું ગયો વહી
“ મૃત્યુને ભેટશે સહાંજે તહારા તું અવિવેકથી. ”
વિચારે ઝુલતી તહેનો સર્વ કાલ વહી ગયો
ઢળ્યો બ્યોમે રવિ રક્ત-સાથકાલ થઈ ગયો !

(મન્દાકાન્તા)

ખારીમાંથી સુરજકિરણો અસ્ત થાતાં પ્રવેશે
અંશુ અર્પે રમણી ચરણે સિંગ્ધ તેજાં જલિને;
ખાલા ઊભી નમન કરતી સૂર્યને તાપસી શી,
એવે ખુલે, યુવતિ ચમકે, ખહારથી દ્વાર જાળી.

(અનુષ્ટુપ)

નિહાળી રાજ્ય ભૂત્યોને ખાલા સજ્જ થઈ ગઈ
વિના સંકેતથી ચાલી ભેટવા મૃત્યુ-વીરથી !
દુર્ગની ખહાર મારાઓ જંગલે રમણી ગ્રહી-
આલ્યાને ઘોર અન્ધારું બ્યોમ માંહે રહ્યું સરી.

(શાદ્ધૃલવિક્ષીપિત)

કાળાં કૃત્ય વિલોકતાં મનુજના ધૂળ ઉઠે પ્રકૃતિ
તેથી તત્ત્વ પરમ્પરા ઉપર શું કાળાશ આ પાથરી ?
આકાશે ઉડુના ગણો સ્ફટિકના બિન્દુ સમા ઓપતા
આંખા અસ્ફુટ તેજમાં અનિલની લહેરે તરુ ધૂળતાં.

(મન્દાકાન્તા)

બાલા બાણે સુહૃદ મળવા નિર્જનારણ્યમાં શું
 બાણે ચાલી મૃદુલ ગતિથી શાન્તિથી યોગિનીશી!
 માર્ગે ઊઝ્યાં હરિતતૃણ તે પાદપદ્મો યુમે છે
 વૃક્ષો ઉંચાં નમન કરતાં પદ્મવોને ધરે છે.

કાળી રાત્રે તિમિર હણતી કૌમુદી શી પળે છે
 ચારે બાજુ પ્રકટ કરતી વિશ્વ તત્વાવલિને;
 બાણે ઊભું અખિલ જગ શું સ્તબ્ધ થૈ સુણવાને
 ભાવિ વાણી ગમન કરતી એ વિધાત્રી કનેથી !

(માલિની)

ખળ ખળ ખળ એવે નાદ કહ્યું પડે છે
 સર સર સર વાયુ વૃક્ષ વૃક્ષે સરે છે;
 તરુવર મૂળ નીચે કૃષ્ણ છાયા ઉઠે છે
 સલિલ શિશિર તેનાં મૂળ ઘોતાં વહે છે.

(અનુષ્ટુપ)

આબ્યા ભૂત્યો લઈ બાલા વિશાલ વટની નીચે
 ધરાને ખોદવા લાગ્યા હસ્તમાં લઈ શસ્ત્રને.

(માલિની)

ધરણી વટતટેની ધ્રૂજતી ઘા પડેથી
 ધ્વનિત ગિરિ શિરો ને ગર્જશે ઘેરી થાતી;
 તદપિ વદન છાયા ના ફરે ઘોર ભાળી
 વિમલ પ્રણય કાન્તિ ઘા દરેકે વધારી.

(મન્નાકાન્તા)

કાળું પાણી સરસરતું છિન્ન થાતું શિલામાં
 ગાલા તહેને નિરખી વદતી ખિન્ન ભગ્ન સ્વરોમાં;
 મો'તો તહેને મરણભય, ના શોક કે અન્ય ઉરે
 ભાળી જહેની પ્રથમવયની અન્તરે ખિન્ન થાયે.

“ ઓ કાલિન્દી ! સતત વહેજે રમ્ય તું આ અરણ્યે
 કાલા કાલા લલિતસૂરથી ગુંજજે કુંજકુંજે;
 દો'દો આવે સલીમ ભમતો શૂન્ય આ શાન્તતીરે
 કે'જે તહેને ધીરજ અરખી “ હ્યાં સુતી છે અનાર. ”

(અનુષ્ટુપ)

ઘોર સંપૂર્ણ ખોદાતાં આજ્ઞા ભૂત્ય કરી રહ્યા
 સુવાને ઘોરમાં તહેને મૃત્યુને શરણે જવા;
 નહિ દોભ નહિ શોક સ્નેહીતું ભદ્ર ઇચ્છતી
 સુખે ખાલા ધરી ધૈર્ય આશિષો પાઠવી ઉંડી.

(શાર્દૂલવિક્રિયિત)

નહોતી વિદ્વલતા-અશાન્તિ ઉરમાં-ના કંપ રહેજે વળી
 શાન્તિ નિર્જર રાત્રિએ નભતટ્ટે, તેવી મુખે વિસ્તરી;
 ઓદાસીન્ય વળી નહિં યુવતીમાં ના દોચને ભીરતા
 જેવી વારિધિના જલે વદનમાં ગંભીર તેવી છટા.

(અનુષ્ટુપ)

મૃત્તિકા પાથરી તહેના કંઠસ્થાન સુધી અહા !
 હવે કેશાવલિ વચ્ચે ઉઘાડું મુખડું જરા.

મારા ને મન્દ સૂરોમાં કહે, ‘ ખન્ધુ ! ’ જરા રહે
 પાઠવું અન્ત સન્દેશો સર્વને સુણવા તું દે-

(શાહૂલવિક્રીડિત)

“ પોહું હું સુખ શાન્તિમાં સલીમ ઓ ! કાલિન્દી કેરા તટે
 જ્યાં ઉગ્યું વટવૃક્ષ પલ્લવવતી વાયુ મને વીંઝશે.
 દેહે નિર્ઝરિણી શિશિર સિકરો રાત્રિ વિશે સીંચશે
 મોહું સંગીત કર્ણના વિવરમાં કાલિન્દીનું ગુંજશે.
 સાયંકાલતણા પવિત્ર સમયે આવું કદી ચિત્તમાં-
 બહાલા ! હું તવ, તો જરૂર પળજે એકાન્ત આ સ્થાનમાં
 જોજે તું વણસી ગયાં કુસુમને આંસુભર્યાં લોચને
 અશ્રુનો અભિષેક આ કબરમાં શાન્તિ મળેને અર્પશે. ”

x x x x

વેણો સ્નેહભર્યાં સરિત્સલિલમાં ડૂબી ગયા વ્યોમમાં
 લાવણ્યે ઝરતી યુવાન રમણી ધૈર્યે સુતી ઘોરમાં.

+ + + +

વર્ષો કૈંઠ વહી ગયાં તદ્દપિ તે સૂરો રમે કાનને
 જ્યારે ઘોર પડે વને નંજરમાં અશ્રુય ત્યારે ગળે.

* * * *

ખણક પ મો

(મન્દાકાન્તા)

સાયંકાલે સુરજકિરણો ઝાડીમાં જાલ ગુથે
 લેટી શૃંગો ગિરિવર તણા ઓસરે નીલ વ્યોમે;
 થાક્યાં પંખી મધુર લવતાં કુંજ કુંજે હીંચે ને-
 વૃક્ષે વૃક્ષે પવન લહરી ધૂમતી ગીત ઝીલે.

(શાદૂલવિકોડિત)

પેલું કો' નયને પડે તટપરે કાલિન્દીના માનવી
લેદાયું ઉરતો દીસે મનુજનું તાર સ્વરે એ લવી-
નિશ્વાસો સરતા દિસે અતિ ઉંડા અવ્યક્ત કે' દુઃખના
બહાલું કો' વિચરી ગયું જીગરને લેદી હશે સ્વર્ગમાં !

(મન્દાકાન્તા)

“ વધોઠાલે વિઘટવનમાં દામિની શી અખૂડે
ઝલકી પાછી ક્ષણ ભર મહીં બ્યોમમાં જેમ ફૂળે,
હા! હા! બહાલી! વિલીન થઈતું મૃત્યુના ગાઢ ગર્ભે
જીવી શ્રોડું અમકી વધુને વિસ્મૃતિમાં સરીતું.

(ગિખરિણી)

સખી! જન્મ્યાં ત્યાંથી મરણવિધિએ ભાલ ચિતર્યું
ત્વરા તો કાં કીધી !-પ્રથમ ઉર માની નવ શક્યું;
સ્વીકાર્યો તે' બહાલી ! પ્રણયપથ ટૂંકાં જીવનમાં
સ્વીકારો કાં ત્યાગ્યો ?-અરધ પથ વીત્યો નવ અહા !

વિધાતા ! તારામાં સુજન બલ અપ્યું પ્રભુજીએ
સૂજ્યું તે શક્તિથી સુમન જગકેરા ઉપવને;
પરન્તુ ખીલ્યું ના લલિત કુલડું અર્ધ વિકસ્યું
ખીલ્યા પૂર્વે છુંદ્યું પરિમલ પૂર્યું હાથ ! કુલડું.”

અને એવે ભાળે ઢખર નિજ બહાલીતણી તટે
સરિતપાણી છાંટે શિશિર સિકરો જેહ ઉપરે;
નિહાળીને થલે સલીમ નવ રહેજે ધપી શકે
જુવે તાકી તાકી ધીરજ હૃદયે હા ! નવ રહે.

દિનો જે વીતાડ્યા પુનિત સહવાસે યુવતીના
 ધસે તેના સર્વે સ્મરણ મગજે એકે પળમાં;
 છુટે આંસુધારા હૃદય ઉલરે ક્ષુબ્ધ બનતાં
 સરી આંસુ ગાલે કબર ઉપરે તે ટપકતાં.

અહા! અણો ધોળાં, સરિતજલ કાળાં, ઉડુગણો
 સુતાં અદ્રિશુંગો ક્ષિતિજ ઉપરે સ્તબ્ધ તરુઓ;
 વિલોકી વેલાને કબર નિકટે અશ્રુ વહતો
 ધરે ઘેરી ઉંડી કરુણ કરુણા દીન વહને:

સુકાયેલાં પુષ્પો કબર ઉપરે જેહ વિખર્ચાં
 લઈ તેને આંખે હૃદયસરસાં સ્તબ્ધ બનતાં;
 નમી વાંકો ચુમે કબર પ્રણયોન્મત્ત હૃદયે
 સ્ફુરે નિશ્વાસો ને દુઃખદ ગગળો સાદ નિકળે:

(વસન્તતિલકા)

“ બહાલી અનાર! ઉઠને.—કબરે સુતી કાં?
 આંખે સલીમ. ઉઠને.—હજી કાં સુણે ના?
 પૂર્વે સખી! કદી ન વર્તન દીકું આ'વું
 બહાલી અનાર! ઉઠ જો! હૃદયે સમાવું.

જોતાં મહને હૃદય તહારું અધીર થાતું
 અસ્પષ્ટ કૈંક લવતું હૃદયે સમાતું;
 કલ્પાન્ત સહેજ અળગી, કરતી, થતામાં
 હા! તુંજ આમ વિખુટી પડતાં ડરી ના
 આંખે સખી! કુટિર આંગણમાં હું જ્યારે
 નેનો વતી મધુર સ્વાગત અર્ચું ત્યારે
 ‘આવ્યા?’—કહી મદલરી હસતી તું ત્યારે
 આજે હસે—નવ—વદે, શીખી આવું ક્યારે?

આ તેજ શાન્ત સરિતા જલ સ્વચ્છ જેનાં
કુલે ભરી ઉભી હતી તવ ગાત્ર ભીનાં;
જ્યારે લઈ મદદ રહારી અઢાવ્યું પાત્ર
ત્યારે વદી. ક્યમ હવે વદતી નહિ હા !

બહાલી સખી ! નવ શમ્યા ઉરના ધ્રુવરા
આલિંગને પ્રથમ જે ઉર ઉદ્ઘલવ્યા'તા;
આલિંગ તું હૃદયને હૃદયે સમાવ
ના સાંભળે !-હૃદય ગાંડી ! તુટે, અનાર !

ઘેરાં ગિરિ શિખરને વન વૃક્ષ ભૂરાં
કાલિન્દીના જલ પ્રશાન્ત ગભીર કાળાં-
જોતાં ભીક રજનિમાં ખતતી તું બાલા !
નિદ્રા અનન્ત લહતાં, ભય શું રહ્યો ના ?

વેણા વિદાય સમયે ઉચર્યાં મુખેથી
તહારાં સખી ! પ્રણયના વિસરી ગઈ તું ?
તેં શું કહ્યું ? સ્મરણ ના ! જરીએ તહને હા !-

‘ પાણી વિના જીવન મીન ધરી શકે ના. ’

(શિખરિણી)

અને એવે ઈન્દુ વિમલ તરતો વૃક્ષ શિખરે
પૂરી પર્ણે પર્ણે ધવલ નિતરાં તેજ નિસરે;
નિહાળી જ્યોત્સ્નાને સલીમ હૃદયે લહાય ઉઠતી
સુધામાંથી વન્નિ પ્રબલ ગરતો હા ! અનુભવે.

‘ અહા ! ઈન્દુ વ્યોમે અનલ વરસાવી ક્યમ રહ્યો ?-
છૂપાને તું અન્ને-સલીમશશિ અસ્તંગત થયો;
સુધા સીંચી સપ્તિ સકલ શિશિરા તું કરી શકે
હિમાંશુ ? અંશુઓ, હૃદય મમ બાળી તવ હસે;

અને ભૂરા તારા ! અસિત નભમાં કાં ચમકતો ?
 કવચિત્ અહીં પાછો દણુભર વળી કાં મલપતો ?
 નિહાળ્યાં શું તેનાં વિપુલતર તેજોમય દગો ?-
 નથી ભાળ્યાં તેથી ગગનતટમાં તું ઝળકતો.

અધિ ઓ કાલિન્દી ! કલલ તપ સંગીત ઝરતાં-
 શું થાતા'તા તહેના મધુર સૂર તહારા કવનમાં
 સ્વરો દેવી ત્યારે ધ્વનિત બનતા વૃક્ષ શિખરે
 ડૂબ્યા સર્વે તે તો લલિત સૂર;-તું એકલી વહે !

+ + + +

(મન્દાકિન્તા)

વાણી તહારી સકલ જગના વાંગમયે બહાલી ! ભાળું;
 અશ્રુપૂર્યાં જલધિ જલમાં પ્રાણ ! તહારાં નિહાળું
 આ બહેળામાં વહતી ઉરની ભાવનાઓ વિલોકું
 વેલી વૃક્ષે હૃદય ધ્રુજતું બહાલી ! તહારુજ દેખું.

(શિખરિણી)

શશિ શૃંગો વૃક્ષો કબર ભણી તાકી ક્યમ રહ્યાં ?-
 જીવો છો શું ?-આવી ?-અપર જગથી શું મમ પ્રિયા ?
 ખસો સર્વે. અર્પો પથ-નિરવ શબ્દે ઉચરતી
 પ્રિયે ! બોલો. મીઠી !-ક્યમ અટકતી ! કાં વિચરતી !

અહા ! તહારી ભાળું લલિત છવિ કષ્ટે ઉતરતો
 અને તેના તે આ વદન-નયનો-ને સહુ ગતિ;
 કહાં ચાલી છાયા ?-નયનતટથી કાં દૂર પળે ?
 જરા ઊભી રે'ને, અહહ ! ગઈ ! ઓ ! ! !

(ચાર્દસવિકિડીત)

ભૂલે ભાન ઢળે સહીમ કબરે બહાલી તણી સો'ડમાં
છેલ્લો 'ચો' ભમતો સસ્તિરતલે ધૂણ રહ્યો વ્યોમમાં;

* * * *

કાલિન્દીજલમાં તરે અવતરી ઇન્દુ તણી જ્યોત્સના
તારા શાન્ત સરે-તરંગ પ્રસરે ધીરે ધીરે પાણીમાં.

* * * *

દુષ્યન્ત વિયોગ

(એક ખણ્ડ કાવ્ય)

સૌ. ખંદેન પ્રુષ્પા ૨. વકીલને

દુષ્યન્ત વિયોગ

અણ્ડ ૧ લો

(ઉપજ્ઞતિ)

વેલી મનોરંજનીથી વીંટેલી
સોહો મઢૂલી મુનિ કણ્વણી;
મયૂર કેકા કરતા રમે છે
તરુ તરુ એ રમતા સરે છે;

કુમાર પછો નમણી લતાના
કંપી રહ્યાં છે વિલપી રહ્યાં છે;
વિચાર આવ્યો મૃદુ શૈશવે શું
આયુષ્યની હા! નિજ અદ્યતાનો!

અનન્ત વ્યોમે યિગળી જતો, ને-
વિલોકતો વિશ્વ અનન્ત ઉલો-
ઉપાધિ* ગિરિ નિસ્ખી દુર્ભાઈ
દ્યાર્દ્ર થૈ ને સરિતાશ્રુ સારે;

(અનુબૂપ)

હસ્તમાં હણ્ડ ધારીને સંગે શિષ્યની મંડલી
સરિતા-સ્નાનને માટે યજે છે મુનિ કણ્વણ.

(ઉપજ્ઞતિ)

પ્રભાવશાળી મુનિની પ્રતિમા-
જેતાં તરુઓ વનનાં નમન્તાં;
ઋષિ નિહાળી વનની ગરિમા
આનન્દભાવે શિરને નમાવે.

(વસન્તતિલકા)

ઝંકાર મન્ત્ર રટતા ઋષિજી પળે છે
ચોમેર ડુંગર મહીં પડ્યા પડે છે;
આનન્દવીચિ સરિતા જલમાં ઉઠે છે
ભાવો પવિત્ર ઋષિના ઉરમાં સ્ફુરે છે.

(અનુષ્ટુપ)

સ્રોતમાં કરીને સ્નાન ઋષિજી માલિની તીરે
પ્રહ્લ પ્રહ્લાણના ધ્યાને અન્તરાનન્દમાં ડૂબે;

(વસન્તતિલકા)

એવે સુણ્યું રુદન સંગીત શું મધુરું
આકાશ સ્રોત તરુ ઝુંડ મહીં ડૂબ્યું;
આશ્ચર્યમાં ગળી જતાં ઋષિજી વિચારે
“ કેા બાલિકા રુદનનો ધ્વનિ આ વિસારે. ”

(અનુષ્ટુપ)

ધ્વનિ આ જંગલે ક્યાંથી ગાલના રડવા તણો
કોતુકે એ ઋષિ આલ્યા પ્રેરાઈ ધ્વનિની ભણી;
થોડે દૂર જઈ જોતાં વિસ્તીર્ણ પટની નીચે
પંખીનું વૃન્દ આનન્દે કલ્લોલ કરતું દિસે;
સન્નિધિ* માનવીની ત્યાં ભાળી પંખી ઉડી ગયા
દિવ્ય કેા કન્યકા કણ્વે નિહાળી તૃણ ઉપરે;

(ઉપજાતિ)

શૈથ્યા સુવાળી તૃણનો રચેલી
માંહે સુતેલી વનબાલિકા કેા
ગાત્રો ઉછાળી તૃણને વિખેરી
આકાશ સ્હાસું નિરખી રુવે છે.

રોતી નિહાળી મૃદુ કન્યકાને
ઋષિ ઉછંગે લઈને રમાડે
અસ્પષ્ટ વાણી મુખથી સરન્તી-
ને તૃપ્ત કન્યા બનતી દિસન્તી.

આંસુ વહન્તા ઋષિ લોચનેથી-
પ્રવાહ કન્યા શિરને સીંચે છે
શું બાલ હૈયે પૂરી દિવ્ય શક્તિ
અશ્રુ સરાવે ઋષિ નેનથી જે.

વિરાગી રાગી બનતા હશે શું-
નિર્દોષ ભાળી છવિ બાલકોની ?
શિલા દ્રવીને બનતી રસાળ
પ્રભુ તણું બિંબ અવશ્ય બાલ.

સૌન્દર્યદેવી વનદેવતા વા
રંભા તણી વા દુહિતા હશે આ;
વિચાર કેટલે કરતા જ આ'વા
મહૂલીક્ષેત્રે મુનિજી પધાર્યા;

(અનુબુધ)

રાજર્ષિ-મેનકા, છાંડી કન્યા જંગલની મહો
અન્તર્ધાન થયાં બન્ને, પુત્રો રક્ષી વિહંગમે;

(ઉપબતિ)

રક્ષી શકુન્તે વનમાં વિસારી
દેવાંશી કન્યા કુટડી કુમારી
કણ્ણવે ઉછેરી નિજ આત્મબળ શી
“ શકુન્તલા ” નામ થકી ગવાણી.

(અનુષ્ટુપ)

દિવસે દિવસે વાઘે કાન્તિ-શૈશવની પ્રભા
મેનકાની હુહિતાની-શુકલપદ્મે શશિકલા !

(ઉપભ્રિ)

શાપી, ઉવેખી કુમળી લતાને-
કણ્ણે, પવિત્રાશ્રમ ભૂમિમાંહે;
વસન્ત આવી ખીલવી લતા ને
ખેંકી રહી યૌવનમંજરીઓ.

પ્રિયંવદા ને મૃગ ખાલિકાઓ
અનુસૂયા ને વળી વલ્લરીઓ*
અનન્તની જે મધુરી કૃતિઓ
શકુન્તલાની પ્રિય તે સખીઓ.

(અનુષ્ટુપ)

તાપસીની કુમારીઓ સંગે, રાજર્ષિ કન્યકા
નક્ષત્રે ચન્દ્રિકા જેવી શોભતી'તી શકુન્તલા.
સીંચતી નીર ક્યારામાં વૃદ્ધોને વળી વેલના
વીણી પુષ્પો ગ્રથી વેણી આત્મની વેણી સેહતી;
નિત્ય છે ક્રમ આ તહેનો ઉદ્યાને જલસીંચવા
સખી સંગે સદા સાંજે પ્રકુલ્લ પુષ્પ વીણવાં.

* વેલીઓ.

ખણ ૨ જો

(મન્દાકાન્તા)

પ્રાતઃકાલે અનિલ લહરી ધીરી ધીરી વહે છે
 પંખીઓના મધુર રવના ગ્રાસ વૃક્ષે તરે છે;
 પૂર્વાકાશે કિરણ કુમળાં સૂર્યનાં રક્ત સોહે
 માર્તણ્ડાંશુ સરિત જલમાં લાલિમા કે' પ્રસારે.

(વસન્તતિલકા)

આવે સમે ઉપવને ઋષિ કણ્વજીના
 તન્વાંગી કો' તરુતલે જલને સીંચે છે;
 માધુર્યથી ઉભરતાં નવલાં ફુલોને
 ચુંટી ચુંટી હુકુલપાલવમાં ભરે છે.

(શિખરિણી)

મૃગેથી વીંટાઈ લલિતકરથી નીર સીંચતી
 તરુ ઓથે તન્વી નયન યુગલો સહેજ મીંચતી;
 મનોહારી ભાસે શરોર ઉપરે વલ્કલ વતી
 ન શું ચારુ લાગે પ્રકૃતિમધુરો ને કુદરતી ?

(ઉપનતિ)

પ્રકુલ વેલી નવમલ્લિકાની
 આલંબી ચુંબે સહકારવૃક્ષ;
 પ્રિયા તણા સ્પર્શ થકી ધ્રુજે છે
 પર્ણો અને ડાળ તરુતણાએ;

(અનુકૃપ)

ધ્રુજતાં ડાળ ને પર્ણો જોઈ કલ્પે શકુન્તલા
 “ પ્રેમની પુણ્યઅન્ધિ શું બાંધતી સર્વને હશે ? ”

(શિખરિણી)

અહો ! કે'વાં ખીલ્યાં મધુર કુલહાં આ રસલયાં
 સુવાસે રેલાતાં પવન લહરે રહેજ નમતાં,
 લતાને આલિંગી લલિતવદને સ્તોક* લળતાં
 લળી ચુમી દેતાં ભ્રમરગણને એ મદલયાં.

(અનુષ્ટુપ)

વિકસ્યાં પુષ્પને ભાળી લેટતાં કુમળી લતા
 આશિષો પાઠવે હંડી પુષ્પઘેલી શકુન્તલા,
 “ ખીલજો કુલહાં વહાલાં ! હસી વાડી હસાવજો
 સૌન્દર્યે ખાગને ઢાળી સૌરભે બહલાવજો. ”

(વસન્તતિલકા)

વાણી વિલોન નભમાં થઈ ના થઈએ
 ને કાનને કદલી ના પળી ના પળીએ-
 એવે અરણ્ય મહીથી મૃગનો સમૂહ-
 જોયો પ્રવેશ કરતો બની ગાલડ. ને-

(અનુષ્ટુપ)

તિરોહિત થયાં કુંજે ખીંચેલાં મૃગ શાવકો-
 સંઘથી પડીને છુટો એકલો મૃગ દે' ઊભો.

(ઉપનતિ)

કુરંગાંબહીલું નિજ વૃન્દથી પડી
 ચામેર જોતું નયનો વિકાસી;
 શરીર કે'વે તરુ પાંદડાં શું
 આત્મા તણું રક્ષણ ક્યાંક શોધે.

* રહેજ. † હરણ.

સારંગ* જોતાં કદલીવને ઊભી
સાક્ષાત મૂર્તિ વનદેવતાની;
ધીરો કરીને નિજ પાદની ગતિ
શકુન્તલાની નિકટે સમાયું.

(અનુષ્ટુપ)

ધ્રૂજતું હાંફતું ભાળી ગાલફું મૃગ ખાલકે
પંખાળી કોમળા હસ્તે ચુમે છે વળી ઠોકરે.
ચુવતી આંખના લાવે ઉન્માદ કળવા મથે
પ્રસર્યો કુંજમાં એવે માનવીનો ધ્વનિ મુથે.

(હપન્તિ)

પાછું વળી વિસ્મયથી વિલોકે
નતાંશુભિને અધરે મૂકીને;
વિખેરી વેણી પવન કીડે છે
સ્તનો થકી વલ્કલ ત્યાં સરે છે.

(અનુષ્ટુપ)

વામહસ્તે ધનુ ધારી દક્ષિણે વળો તીરને
સમીપે આવતા કોઈ રાજવી નરને જુવે;

(હપન્તિ)

દુષ્યન્ત રાજા મૃગયાવિહારી
શિકાર મિથે નિજ રાજ્યધાની-
ત્યાગી-વિખૂટો પડી સૈનિકોથી
આવ્યો અરણ્યે મુનિ કણ્વજીના.

કુરંગ ભાળી શર ને ધનુને
કંપી ધૂળ ને નિકટે લપાયે
શકુન્તલા માર્દવથી ભર્યા કરે
પંખાળી તહેને, નરને કહે છે.

વાણી ભરી ગૌરવથી સરે છે
વીણાતણું સંગીત શું ઝરે છે,
તરંગ ઝીણા અનિલે વહી ને
દુષ્યન્ત કણે જઈ ભંગ થાયે.

“ ના વીંધશો હા!—શર સારશો ના—
સંહારશો ના—તીરથી કુરંગ;
અર્ધ્યું પ્રભુએ બલ રક્ષવાને
મૃદુ કૃતિઓ, ન વિદારવાને;

વિકંપતું આ મૃગલું નિહાળી
દયાજલે શું ઊર ના ભીંજાયે ?
મરૂ ભૂમિ શું ઊર માનવીતું
દયા વિહોણું વિભુએ બનાવ્યું ?

ના વીંધશો, ના, શર સારશો ના
સંહારશો ના તીરથી કુરંગ;
અર્ધ્યું પ્રભુએ બલ રક્ષવાને
મૃદુ કૃતિઓ ન વિદારવાને. ”

કુરંગ કુતૂહલથી નિહાળે
આંસુ ભર્યાં નેન શકુન્તલાના,
પ્રત્યેક શબ્દે જલ ત્યાં વહે છે
શકુન્તલા ગાલ પરે સરે છે.

વિનીત વાણી લલના તણીએ
દુષ્યન્ત સુણી ગળતો ઊભો ત્યાં;
નિષ્પન્દ નેને નિરખે ઠરીને
વિચિત્ર સૃષ્ટિ પ્રભુની રચી એ.

આજ્ઞાલયા મોહકતાલયા એ
વેણો ઉઠાપી કદી ના શક્યો તે;
ક્યાંથી ઉઠાપે ?—રમણી સમક્ષ
સશક્ત હૈયાં નબળાં પડે છે.

વિલોકી અશ્રુ ખીલતાં સરોજે
કઠોર તોયે ભ્રમરો રુવે છે;
આલંબી અશ્રુ રમણી જીવે છે
અશ્રુ તણો કે' પ્રબલ પ્રભાવ !

“ ના વીંધશોન્હા !—શર સારશોના ”

પંક્તિ તણાએ પડધા પડે છે;
વિલીન પામી વળી ઉદ્ભવે છે
રાબતણી અન્તરની શુદ્ધામાં;

કરે ઉગામ્યાં કરમાં રહ્યાં તે
ધનુષ્ય ખાણો મૃગ વીંધવાને
આવ્યો શિકારી કરવા શિકાર
શિકાર પોતે થઈને ધવાય.

*

*

*

ખણ ૩ જે

(અનુષ્ટુપ)

કન્ધર્પ કામઠું ધારી જાણે આવી ઊભો વને
તેજસ્વી ભૂપતિ ભાળી લજ્જાથી લલના નમે;
દષ્ટિ ભૂમિતલે રોપી મુગ્ધા વસ્ત્ર સમારતી
હન્તાથી અધરો ધારી અંગુઠે અવનિ ખણે;
વહે છે અન્તરે ભાવો-ઉર્મિઓ વિજળી સમી
હૈયે હાથ મૂકી શોયે તથાપિ કળ ના વળી.

(મન્દાકિન્તા)

ખડીતી ખડીતી તરલનયના સ્નિગ્ધ નેત્રો ઉપેડી-
રોપે તેને અવનિતલથી લોચને ભૂપતિના;
ખન્ને ઊભાં પરિચય વિના મૂઠ અન્યોન્યના ને-
જાગ્યાં વીચી ઉભયઉરની સ્નેહસ્રોતસ્વિનીમાં.
ઈચ્છા તોયે પ્રથમપ્રણયે મુગ્ધ હૈયાં ગન્યાં જે
લજ્જાભાવે પીડિત થઈને વ્યક્ત પ્રીતિ કરે ના;
પ્રેમી ઉરો અધીર ખનતાં તો છતાં શાન્ત રે'છે
પ્રેમીઓની અકલ સ્મૃતિનો શું હશે એ નિયોગ !

(અનુષ્ટુપ)

તૃણુશી પાળ લજ્જાની સ્નેહના સાગરે ખરે
તુચ્છ એ પાળને ભેદી મત્ત થૈ વીચી વિસ્તરે;

(ઉપજતિ)

લજ્જાતણાં બન્ધનને વિદારી
સ્વતઃ ઉરેથી ઉભરે સુવાણી;
ઉદ્ગાર ધીમા પ્રણયાશ્રુભીના
શકુન્તલાને શ્રવણે પડે છે;

“ અરણ્ય વૃક્ષો તપતાં વિલોકી
 દ્યાર્દ્ર થેને જલ સીંચવાને
 કે ભાળવા વા વળી મર્ત્યલોક
 દેવી પધાર્યાં લલનાસ્વરૂપ !
 પાતાલ ત્યાગી ભરી કૌતુકેથી
 વિલોકવા નૂતન વા વનશ્રી
 આવી ઊભી શું ધરણી તલે આ
 કે નાગ કન્યા રુચિરા નતાંગી
 વસન્તદેવી ધરી ચારુ રૂપ
 બેવા પધાર્યાં વનની ગરિમા
 કે કૌમુદી મૂર્તિમતી પ્રભાથી
 વનસ્થલીને અજવાળતી ઊભી ! ”

સન્દેહ આવા કરતો ક્ષિતીશ*
 તરંગ આન્દોલનમાં ઝુલતો
 ઊભો અહા ! નિશ્ચલ થે અવાક
 કર્તવ્યતાથી થઇને વિમૂઢ.

નિશ્ચેષ્ટ ભાળી નૃપને તરુણી
 બીણું-મધુરું-કરુણું હસે છે.
 ને સ્હેજ આવર્ત પડે કપોલે
 તરંગ બાણે સરના જલે કે !

ને મન્દ હાસ્યે નૃપને વિધે છે
 અરપણ સાવો સહજ સ્ફુરે છે;
 શું વિદ્ય હૈયાં વળી વિધવાનો
 વિનોદ અહ્ભુત હશે રમાનો ?

જલેભર્યા મેઘ સમો શું ધીર
ગંભીર કણ્ઠધ્વનિ-કર્ણપ્રિય,
પ્રભા પ્રશંસા થકી પૂર્ણ નેત્રે
સુણી, નિહાળી નૃપ શું વદે છે.

હસી તથાપિ નૃપની દશાએ
આત્મસ્થિતિ એ યઈ તેવી મૂઢ
અથાક ચત્નો મનથી કરે છતાં
સુસ્પષ્ટ વાણી-નિકળી શકી ના.

શબ્દો અધૂરા સુણવા અહાહા!-
અસ્પષ્ટ, પ્રેમી યુવતી મુખેથી
અવ્યક્ત ભાવો કળવા પછીથી
દેવું રુચિરું-મધુરું-હશે એ ?

વદે વિરામે વળી પાછું બાલે
પ્રત્યેક વાક્ય કંઈ ત્રુટિ છોડે
ભૂલંગથી ભાલ પ્રદેશ શુંથે
કરાંશુભિથી નિજ વસ્ત્ર ચૂંથે;

“ ન નાગકન્યા ન હું દિવ્ય દેવી
ન કૌમુદી હું
ન નાગ કન્યા ... કૌમુદી હું
ના હું-નથી ... વસન્તદેવો.

તપસ્વી રાજપિતાણી કુમારી
માતાપિતાએ વનમાં વિચારી
વિહંગમે જંગલમાં ઉગારી
મહર્ષિ કહેવે ઉઠજે ઉછરી. ”

ઉચ્ચાટ ઉડો ઉલરાય ઉરે
 ઉચ્ચારતાં વેણુ તપસ્વિનીને
 લજ્જામણી પર્ણસમી ત્રપાચે*
 અજ્ઞાતભાવે તરુણી બીડાયે.
 ગંભીર ધીમાં સ્મિતને પ્રસારે
 અસ્વસ્થ ભાળી નૃપ, પદ્મિનીને.
 ધીમા સ્મિતે સુન્દરી આર્દ્ર થાયે
 આછાં જલે લોચન તો ભીંજાયે.

(માલિની)

કેમલ વદન ચારુ નમ્ર થાતું અરુણું
 ધવલ અમલ બિન્દુ-માલ ભાલે તરન્તી;
 વિમલ વસન દહેરે વાયુની ઉડતું, ને-
 લલિત-લુલિત ગાત્રો વેલ શાં કંપતા'તા.

(ઉપભતિ)

પ્રિયંવદા મંડપમાં લતાને-
 આલંબી, પર્ણો ચુંટતી લપાઈ
 પ્રેમાળ ચેષ્ટા નૃપને સખીની
 પ્રસન્ન હેયે નિરખે છૂપાઈ.
 ઘતી વિલોકી સખી નિસ્સહાય
 પ્રિયંવદા તત્પર થૈ સહાયે
 આકાશવાણી સમ જોખી રીતે
 શબ્દો વદે કૌમળ મંડપેથી.

“ આવે અતીથિ અતિશ્રાન્ત દ્વારે
 સન્માન તહેનાં કરવાં ઘટે છે;
 પ્રણાલી પ્રાર્થીન તપોવને એ
 નિબળાત ધર્મે! ક્યમ તું વિસારે ? ”

શકુન્તલા સંબ્રમને સખીએ
કર્તવ્યનું લાન કરી શમાવ્યો;
ઉચ્ચાટને દૂર કરી ઉરથી
નૃપાલને ધીર બની કહે છે:-

“ પવિત્ર આ આશ્રમની ભૂમિ ને
પુણ્યાંશી તેમાં મુનિઓ વસે છે
શ્રીપાદ, એ ભૂમિ અને જનોને
પધારી આભારી કરે બધાને.

વિશ્રાન્તિ લેવા ધનુને ઉતારે
પિતાશ્રુના આશ્રમમાં પધારે;
આરોગી મીઠાં દૂળ કુલ કન્દ
સેવો મધુરો વનવાયુ મન્દ.

અરણ્ય બાલો મૃગલાં તરુનું
નિર્દોષ સાધી શુચિ* સાહચર્ય+
ને માલિની નિર્ઝરિણી કિનારે
સ્વછન્દ ખેલો હરણાં શું રંગે.”

રાજા સુણો એ વચનો વિચારે
‘મર્મ વ્યથા અન્તર જે વલોવે
શકુન્તલા શું ઉર ખોલવાને
મુવર્ણ આ યોગ ઉચ્ચારવાને,’

“ શોધે અતીથિ નવ પર્ણખન્ધી
અતીથિના માલિની નીર અંખે
ના કામના ચે દૂળકુલ કન્દે
વિશ્રાન્તિ વાંચે ઉરની કુટિરે.

* પવિત્ર. + મિત્રતા.

સંસારના પન્થ અનન્ત મધ્યે
પ્રયાણ કાળે નિસર્થો પ્રવાસી
સદૈવ શોધે સુખદુઃખભાંગી
શું આશ્રમે આ મળશે સુસાથી?

સંસારના દુસ્તર વારિધિનો
પ્રચલ્લ બિમિ તરવા, તરીથી*—
ધ્વંષ્યું; તથાપિ તરણી* હતી ના
શું નાવડી ના મળશે અહિંઆ? ”

ભેદે ભર્યાં એ વચનો કળીને
તત્કાળ પ્રત્યુત્તર તેણી વાળે
શું સ્નેહઅન્થો તણી કિલ્લટ ભાષા
યુવાન કો'ને ભાણવો પડે ના ?

યત્નો કદાપિ કરવા પડે ના
એ અન્થના પાન ઉકેલવાને
ગૂઢાર્થ એ અન્થ તણા અવાચ્ય
બહાલાં જનોનાં હૃદયો ઉકેલે.

“ સંસાર પન્થે પળતા પ્રવાસી ?
હું એ વિલોકું અનુશુણ યાત્રી
જો કે અતિથિ અધિકારી આવે
સદૈવ ખુલ્લાં ઉર-દ્વાર મ્હારે.

હમો વસ્યાં જંગલમાં તથાપિ
અતિથિ સત્કાર સુધર્મ મ્હારો
ચાચો અને શું કેદી ના પડાય?
ગૃહસ્થનો ધર્મ શું વિસરાય? ”

ને તે સમે જે હરાણું અવાક
લપાતું ઉભું સખી આસપાસ
સંવાદ સુણી નૃપ ને સખીનો
અસ્પષ્ટ નાદો કરતું કુદ્દતું.

પશુ છતાં શું સ્કમજયું હશે એ
વાતો અનેરી પ્રણયી જનોની
ચોગી વિરાગી કળી ના શકે જે
તે જ્ઞાન અજ્ઞાન પશુ વિષે શું?

કુરંગ રોપે સ્થિર લોચનો-ને-
વિલોલ* નેને સખીના વિલોકે
એવે ગ્રહી કણ્ઠ કુરંગનો તે
શકુન્તલા પ્રેમવતી ચુમે છે;

મારંગ કણું અધરો મૂકીને
સન્દેશ છાનો કંઈ પાઠવે છે;
કુરંગ ધ્યાનસ્થ બની સુણી, ને-
ક્ષણે ખીલ વૃક્ષ મહીં ફૂળે છે.

ખણ ૪ થો

(ઉપવિતિ)

વસન્ત વાયુ વનમાં વહે છે
સુગન્ધ ખીલ્યાં ફુલથી સ્વે છે
કળી કળી એ ભ્રમરો ગુંજે છે
સંગીત દૈવી પ્રસરી રહે છે

એવે અહા! કૌતુક કેા નવીન
શકુન્તલાની નજરે પડે છે
'પાસે લગેલી કુલથી ભરેલી
વેલી પરે કેા' અલિ ગુન્જતો'તો

ખીલ્યાં કુલો ને ચુમીને રહન્તો
દ્વિતીય વેલી પર તે ભમન્તો
છોડી બીજી વેલી ગયો ત્રીજીએ
અનેકે એવી સરતો લતાએ',

'મનસ્વો આ તો ભમરો રહે ના
કેા' એક પુષ્પે સ્થિર થૈ અહાહા!
પુષ્પો બીચારાં પ્રણયીજ લોળાં
પ્રપંચ તહેના સ્હમજી શકે ના.

કે'વાં લળીને કરતાં પ્રણામ
પ્રેમાળ પુષ્પો પ્રમદા સમાન,
કિન્તુ નહિં કિમ્મત પુષ્પ કેરી
હશે જગે શું નરજાત એવી?"

+ + + +
સન્દેશ છાનો લઈને પળ્યું જે
કુરંગ કુંજે થયું લીન જેહ
સ્નેહી ઉભાં જ્યાં વનના પ્રદેશે
પ્રિયંવદા સંગ પુનઃ પ્રવેશે.

પ્રિયંવદા ગંભીર ને ચક્રેરી
વિનોદી ટોળી-મધુરી-કિશોરી;
શકુન્તલાનાં નયનો મળન્તા
હસી વળી સહેજ વિલોકી રાજ;

સુહૃદ્દયોના નયનો મળતાં
શકુન્તલા નેન જરી નમન્તા
લાલાશ આછી ફરકે કપોલે
પ્રિયંવદા તે નિરખીજ બોલે:-

“ સખી! મુખે કાં સ્ફુરતી રતાશ ?
લબ્બલુકે ! જોઈ સુહૃદ્ સકાશ ”
અચિ ! દિસે છે દગ પૂર્ણ મસ્તી
તથાપિ લીરુ ! ક્યમ નીચી દષ્ટિ ?
અચિ ! ધ્રુવે કાં મધુમાલતી સી !
કંપી રહ્યો કાં અધરોષઃ તન્વી ?
પ્રસ્વેદ બિન્દુ તણી શુભ્રમાલા
કાં ભાલદેશે શુન્થતી તું બાલા !
વસન્ત આવ્યે સહુ મૃદિ ખીલે
તે સ્નેહ-વાયુ તણી દહેર ઝીલે;
તેમાં શું કંપી ધ્રુવ ભાનભૂલે
સ્વભાવ એનો પ્રકૃતિ શું મેલે !
ઉદ્યાન છે વિશ્વતલુ વિશાલ
જેમાં ઉચ્ચાં છે મુખદુઃખ અડ;
છાયા તરુની નરનારી સેવે
સદૈવ સાથે જંગલે રહીને.
કાલિન્દી ગંગા ઝરતી ગિરિથી
પ્રવાહ જુદા વહેતાજ બન્ને;
તોયે મળે પુણ્ય પ્રયાગ તીર્થે
અદ્વૈત સાધી નિધિમાં મળે છે;

તેવી રીતે લિપ્ત પ્રવાહ પૂર્વે
ઠહેતા દિસે જીવનના જ વિશ્વે
અને મટી યે બની એક અન્તે
અનન્તના સાગરમાં ફૂળે છે. ”

x x x

એવે અપૂર્વ ઘટિ કૌમુદી શી
વનસ્થલીના તરુવેલ પર્ણે-
પ્રકાશ ફેંકી-મૃદુ તેજ રેખા-
વિલીન પાછી નલમાં થઈ તે.

તરુશિલા કન્દરમાં વહન્તી
પ્રસન્ન ધીમું મૃદુ નિર્ઝરિણી,-
સંગીત સારે પ્રસરે જ તેવું
સ્થલે સ્થલે જંગલમાં મધુરું;

તરુણ પર્ણો સુમનો ખીલેલાં-
વેલીતણું સંગીત મુણી ઝૂલ્યાં;
આન્દોલનો પ્રાસ તણા તરન્તાં
તાદાત્મ્ય સર્વે બનતાં ગળન્તાં.

પવિત્ર વીણા કરમાં ધરેલી
તારો પરે અંગુલિઓ સરેલી
કષાય વસો શરીરે વિંટાળી
વરેણ્ય મૂર્તિ ઋષિની નિહાળી.

(અનુષ્ટુપ)

વ્યોમથી ઉતરે નીચે તેજસ્વી મુનિ નારદ
રટતા મન્ત્ર ઝંકાર વેદવિદ્યા-વિશારદ.

(ઉપનતિ)

માર્તણ્ડ ઉદ્ભાસિત* થાય પૂર્વે
શશિપ્રભા દીન પછે પ્રકાશે;
તેવી રીતે નારદની પ્રભાએ
સર્વે ઉભાં તેજહીણાં જણાયે;

અકેદ્ય વ્યક્તિત્વ વહે ઋષિમાં
પ્રભાવ તેનો જડ ઉપરે, એ
પુષ્પો તણી અંજલિ વેલ અર્પે
પ્રત્યેકે વ્યક્તિ ચરણે નમે છે.

હિમાદ્રિના શંગ થકી વહે કે
ઓતસ્વિની પુણ્ય સલિલ જેમ
તેવી રીતે નારદ અન્તરેથી
કલ્યાણ વાણી શુચિ પ્રસવન્તી†:

“ સસાગરા પૃથ્વીતણા અધિપ !
તપસ્વીની નન્દિની ! તું અનુપા !
એકાગ્ર ચિત્તે થઈ સાવધાન
જગતિપતાલું મુક્ત્યે નિઃપાત-

‘સંપૂર્ણતા કેવલ સાધ્ય લક્ષ્ય
અદ્વૈત આનન્દ જગે ઉપાસ્ય;
જાણ્યે અજાણ્યે સહુ જન્તુમાત્ર
જેંચાય એ લક્ષ્ય પ્રતિ અવશ્ય;

અનાદ્યનન્ત સ્વરૂપે સમાવા
આત્માતણી ઉન્નત તીવ્ર ઇચ્છા;
મનુષ્ય કિન્તુ નવ ભદ્ર પન્થ
લાળી શકે; આન્તર ચક્ષુ બન્ધ.

* પ્રકાશિત. † ઝરતી.

(વસન્તતિલકા)

અદ્વૈત સાધ્ય પણ સાધ્યતણા સુખન્થે
ચાલી શકે રથગતિ નવ એક ચક્રે
કેલપી શકે નવ કદી રથની ગતિની
સુસ્થિરતા-સરળતા-ક્ષણવાર કોઈ.

હડી શકે વિહંગ ના કદી એક પાંખે
ઉંડા અસીમ નભમાં પણ બેઉ વાંચ્છે;
તેવી રીતે જીવન-વ્યોમ-અસીમ પન્થે
નારી તથા નર પરસ્પર રહાય અંખે ?

(હિમખતિ)

દુષ્યન્તા ઈન્દુસમ સ્નિગ્ધ રાજે
શકુન્તલા રોહિણી તુલ્ય ભાસે
સંયોગ ઈન્દુ વળી રોહિણીનો
પવિત્ર આનન્દ સમર્પનારો. ”

(અનુષ્ટુપ)

કહી એવું ઋષિ, ભદ્ર પવિત્ર મન્ત્ર ઉચ્ચરે
અહી દુષ્યન્તાનો હસ્ત સમર્પે તરુણી કરે;

(માલિની)

પુનિત અવસરે તે પંખીઓ ગીત ગાયે
વિકસિત વનવેલો પુષ્પવૃષ્ટિ કરે છે;
સચર-અચર-સૃષ્ટિ યુગ્મને સ્તબ્ધ નેને
નિમિષભર નિહાળે પૂર્ણ પ્રેમાળ ભાવે.

(તેજક)

કંઈ ભવ્ય અલૌકિક મંગળના
ભાણુકાર પડે જડ ચેતનમાં;
નવદંપતી ભાળી અનન્ય જગે
સખી અન્તરથી ઉદ્ગાર સરે:-

“ નવ-અંકુર પ્રેમતણા વિકસે
દિવસે દિવસે અતિ પ્રોઢ થજે;
ઉર ભૂમિ વિષે વહતું ઝરણું
નવ-સ્નેહ તણું સરિતા બનજે;

નવ-જીવન વૃક્ષતણા વિટપે
વિહંગો ! વિચરી કલશોર કરો;
અતિ ઉન્નત જીવન-કુંઠરના
અતિ ઉચ્ચ શિરે જઈ વિરમજો.

જગ મંગલ ને જગ ઉન્નતિમાં
નિજ મંગલ ઉન્નતિને પરખી-
જગ-મંગલ-ઉન્નતિ-મન્ત્ર જપી
બનજો નવદંપતી પૂર્ણ સુખી

સરિતા જલ સાગરમાં શમતાં
નિજ આકૃતિ-નામ-બધું ભૂલતાં
સખી ! અન્તરના જલ સાગરમાં-
નમતાં અમને નવ વિસરતાં. ”

વચ્ચે વદતાં સુખી લોચનથી
પ્રણયાશ્રુ તણી સરિતા સ્વપતી-
સુખ-વહ્નલ ને સ્તન ભીંજવતી
ધરણી તલ ઉપર વિરમતી.

(શાર્દૂલવિકિટીત)

આનન્દાશ્રુ વહે સુહૃદ નયનથી ભેઈ સુખી મિત્રને
પ્રેમોલ્લાસ તણા ઉદે ઉમળકા ધન્ય ક્ષણે ઉભરે;
વિદ્યુત વાદળનો મધુર નિરખી સંયોગ કેકારવે-
-ઢાળી અશ્રુ મયુરયે વનતણા પ્રત્યેક તત્ત્વો ભરે;

(દ્રુતવિલગ્નિત)

મધુર દેશ્ય અપૂર્વ બધાં જુવે
 અચલ ચિત્રસમાં સ્થિર સૌ દિસે;
 યુગલના ઉરલાવે તરે દગે
 પ્રતિપળે પલટાઈ નવા સ્કુરે:
 ગભીર શાન્તિતણા પડ તે સમે
 સકલ આશ્રમ ભૂમિ વિષે ઠરે.
 વન વિહંગમ વાણી હીણાં બને
 વચન નારહ તત્સમયે વહે:-

(શાદૂલવિકીડિત)

અદ્વૈતામૃત આબળે સુખદુઃખે સંપૂર્ણ સુખી થને
 પ્રેમસ્રોત અખણડ શાન્ત વહને, અન્તે અનન્તે જને;
 કીર્તિ રશ્મિ દિગન્તમાં પ્રસરને, આત્મોન્નતિ સાધને
 રે'ને તત્પર શ્રેયમાં જગતના સત્સન્તતિ પામને. "

વાણીએ ઉચરી ઋષિ ક્ષણમહીં ભદ્રાશિષે અર્પિને
 અન્તર્ધાન થયા નહે વનવિષે અધ્યાંજલિ સૌ ધરે;
 આભા કે પ્રસરી રહી અવનવી આકાશમાં વ્યાપતી
 ને ખીણ ક્ષણમાં અનન્ત નભમાં છુતિ મળી તે ગઈ.

+ + + +

ખણ ૫ મેઃ

(બ્રુલણાંના ઢાળ)

પૂર્ણિમાચન્દ્રના રશ્મિઓ તરવરે
 માલિની સ્રોતના રમ્ય જલમાં
 અનિલ કૌમલ વહે શીતલ સીકર ઉઠે
 વૃક્ષ ગિરિ ગર્વરે શાન્તિ પ્રસરે.

માલિની તીર ના શ્વેત રેતી પટે
 વિવિધવરણાં શિલાવૃન્દ સુતાં
 પ્રકૃતિ માતના ગાઢ ઉત્સંગમાં
 અચરચર તત્ત્વ જો! શાન્ત ઉભાં.

રમ્ય એવે સમે અનિલ લહરે નમી
 સલિલ લહરે તરે શ્વેતતરણી;
 નાવમાં દંપતી તરુણ આલિંગતાં
 હૃદયને નેનમાં વ્યક્ત કરતાં.

સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય એકાન્ત એ સ્થાનમાં
 પળપળે ચારુતા અધિક ધરતું;
 ઘડી ઘડી ચન્દ્રમા અભ્રવૃન્દે છૂપે
 વળી ખીણ ક્ષણ વિશે તેજ નિસરે;

તરુણ ને તરુણીના વદન મંડળ વિશે
 ક્ષણે ક્ષણે ભાવના નવીન સ્ફુરતી
 નિરખતાં અધિક સૌન્દર્ય અન્યોન્યમાં
 પ્રતિપળે દંપતી મુગ્ધ બનતાં;

કામિની કોમલા કમલ કરપાશથી
 આવરી કણ્ઠ ને હૃદય ભરતી
 ધન્ડુના ષિંખની કાન્તિ અવહેલતી
 વાણી અધૂરી છતાં મધુર લવતી:-

“ જીવન જોડાણ! સદા, જીવન આતું સખા!
 ગંધુ હું જીવવા મધુર જોડાણ!
 નિકટતા હૃદયની જીવનભર આવી શું-
 રહી શકે-ઓ!-હા!-પાપી શંકા; ! ”

સભ્યતા દિવ્ય કે। સાલમાં સભકતી

સ્તબ્ધ તરુણી થતી નેત્ર ગળતી:-

વાદળી કાળી કે। ળ્યોમમાં ચન્દ્રના-

ખિંબને તે સમે સહેજ અસતી:

યુવક યુવતી તણા અશ્રુ ને યુમતો

હૃદય ને હૃદયની નિકટ કરતો

કરવતો અલકેની* શ્રેણી પંપાળતો

ગાઢ યુગ્મન કરી યુવક વદતો:-

“સતત વહતાં છતાં સ્નેહના સ્રોતમાં
વમલ શંકા તણા જરુર ઉપજે
અતિશય સ્નેહમાં પામી શંકા છૂપી
નિર્મલ સ્રોતને મલિન કરતી.

વાદળે કિન્તુ ઘેરાય તો એ છતાં

ચન્દ્રનું તેજ શું મલિન થાયે?

વસ્તુતઃ સ્નેહની શુષ્કતા તેજ શી

મલિન શંકાથી શું મલિન થાયે!”

તે સમે કૌમુદી ળ્યોમવિસ્તારમાં

સભ્ય ગિરિ કન્દરે શાન્ત ઝરતી;

નાચતી સ્રોતના વારિમાં અવતરી

દિવ્ય આનન્દથી અવનિ સસ્તી

ઉભય ઉર તે સમે ‘કંઈક’ હા! અનુભવે

તદપિ કળી નવ શકે ‘કંઈક’ શું તે

નયન નીચાં નમે અધર અધરે મળે

વાણી કણ્ઠે શમે હૃદય ઉભરે.

દ્રશ્ય એ નિરખતાં સૃષ્ટિ તત્ત્વો બધાં
 પ્રેમલીનાં બની એક ચિત્તે;
 માલિની-વેલી-ને વૃક્ષ ને હુંગરો
 આશિષો અર્પતાં ભદ્ર દીસે;

‘એક્ય આતું સદા દંપતી અનુભવો
 શુદ્ધ અદ્વૈત આનન્દ પામો;
 કાલ સરિતા તણા પ્રબલ આવેગમાં
 ભવન તરણી સદા સરલ તરજો.’

દિવ્ય આનન્દની દિવ્ય મૂર્છા વળે
 ઉભય ક્ષણભર વળી સ્વસ્થ બનતાં
 તદપિ અન્યોન્યના અકળ આકર્ષણે
 પુનઃ અન્યોન્યમાં લીન બનતાં.

કિન્તુ એવે ઉઠે સારસી રુદનના
 દીન કરુણા સ્વરો શાન્ત વનમાં
 માલિની નીરના વીચીમાં પ્રસસ્તા
 દંપતી કર્ણમાં સૂર ધડતા;

સાક્ષી સૂર તે યુવતીના હૃદયમાં
 સંશયો અવનવા ખૂણ ઉઠતા;
 સાન્વનો હૃદયને અર્પતી તો છતાં
 દીનવદના બને ધૈર્ય ખૂટતાં.

શશિસમા વદનની ખિંબ શા અધરની
 પદ્મ શાં નયનની કાંતિ ઉડતી;
 અગમતા ભાવિની ગમ્ય બાણે થતાં
 શોકે ભરપૂર હા ! વાણી સરતી:- ‘

“ હૃદયતલમાં સખા! તિમિરહા! ઉતરતાં
 દીન ઉદ્ધાર આ તીવ્ર મુણતાં.
 સારસી અન્તરે કૂર કેવી વ્યથા
 સાલતી હા! હશે પ્રિય ખોતાં ?

દિવસભર હર્ષથી મુકત કલ્પોલતાં
 માલિની તીરના તૃણ ચરતાં
 તે સમે કારમી રાત્રિની કલ્પના
 શું હશે ઉભયના હૃદયતલમાં ?

સકલ સૃષ્ટિ તણું હૃદય બણે દ્રવે
 કરુણ રસની બધે છોળ ઉછળે;
 તદપિ શું સારસી પ્રિયના અન્તરે
 રહેજ મમતા નહિં હાય ! વસશે ? ”

આટલું બોલતાં સાદ તહેનો ગળ્યો
 શિથિલ ગાત્રો થતાં કંપ ઉભર્યો
 સ્વસ્થતા સાચવી, ક્ષણ પછી સુન્દરી
 સ્મરણ સ્કુરતાં કંઈ પુનઃ વદતી:—

“ સાંજરે સૂર્યના અસ્ત સમયે કહું
 સ્મરણમાં રાખજે પ્રિય ! તું તે
 બહુ બહુ તો રહે દિવસ ગ્રણ ચાર હા !
 વેલ લીલી તરથી વિચોમી.

ધર્મ સંભાળતાં ઢીલ કરવી ઘટે—
 કદી નહિં, પ્રિય દુષ્યન્ત તુજને;
 સ્વાર્થ પરમાર્થમાં સાધુજનનો સદા
 તદપિ આ કથનને નિત્ય સ્મરજે.

‘ હૃદયગિરિશૃંગમાં રવિકરો કુટતાં
 રમ્ય આ સ્થાન તવ ચરણ ત્યજશે.
 ભોગ વૈવિધ્યમાં રાજ્યના તન્યમાં
 સારસીના સ્વરો તું ન ભૂલતો.

અર્ધ વિકસી કળી કમળની કોમળી
 સૂર્ય સંયોગથી પૂર્ણ ખોલતી
 તો છતાં રાત્રિમાં હિમકણ્ણ વરસતાં
 વિકસતાં કમળના ગાત્ર ખરતાં.

શાન્ત રજનિ વળી માલિની નીરને
 રમ્ય ઉપવન તથા પુણ્ય સ્થલને
 અધીર આ હૃદય ને-સારસી સૂરને
 પ્રિય દુખ્યન્ત ! તું ત્યાંય સ્મરશે. ”

મધુર મધુ ધાર શી વાણી એ સાંભળી-
 રાય દુખ્યન્તના નયન પલળે.
 કણ્ણ દુહિતા તણા અધરને ચુંબને,-
 હૃદયને અશ્રુથી નેત્ર ભીંજવે.

મુગ્ધ હૈયાં થયાં લીન આનન્દમાં
 સૃષ્ટિ ને આત્મનું ભાન ભૂલતાં
 કાળની કલ્પના સ્વપ્નમાં એ સ્ફુરે-
 નવ કદી પ્રેમના પૂર આવ્યે;

સમય વહતો હતો અડધથી રાત્રિનો
 પશ્ચિમાકાશમાં ચન્દ્ર ઢળતો;
 અરુણ આભાસ જો ! પૂર્વ વ્યોમે થતો -
 અનિલ સીકરભર્યો મન્દ વહતો.

પ્રથમ કિરણો સરી વદન મંડળ પરે
 તરુણીના લાલમાં લલકે પૂરે;
 પૂર્ણ સૌભાગ્યની મૂર્તિના ચરણમાં
 કિરણ પુષ્પાંજલિ સુરજ ધરતો.

પંખીઓ કલરવે વૃક્ષરાજી ભરે
 ડુંગરો કન્દરો સૂર પૂરે;
 દંપતી કર્ણમાં પ્રાસ પડતાં અહા!
 ભંગ નિદ્રા થતાં ઝબકી ઉઠતાં;

અખિલ સૃષ્ટિતલે સ્થિર શાન્તિ ઝરે
 સૌમ્ય આનન્દના ગીત ઝરતાં
 કિન્તુ ઉદ્વિગ્નતા ઉભયના અન્તરે-
 ઉભરતી, ભાળી આનન્દ સઘળે.

પુણ્ય તે શાન્તિના યત્ન નિષ્ફળ ગયા
 ઉભય ઉર-ક્ષેત્રમાં શાન્તિ સીંચવા;
 પ્રેમી તે તે પંખીડાં સમય મધ્યાન્હનો
 કલ્પતાં ચિત્તમાં દીન ધનતાં.

x x x x

કિન્તુ અન્તે અહા ! સમય આવી ઉભો
 સૂર્ય મધ્યાન્હનો પ્રબલ તપતો
 તરુ અને વેલને પંખીને પ્રાણીને
 પુણ્ય તે ભૂમિને ત્રાસ દેતો:

સજનજૂની વ્યથા કલેશને વેદના
 પીડતાં હૃદયને ઉભય જનનાં
 ઓલવા ઇચ્છતાં અધર ફરકયા છતાં
 કણ્ઠમાં શબ્દ તે સર્વ વિરમ્યા.

શક્તિ સંચય કરી ધૈર્ય અન્તે ધરી
 અશ્રુજલ ખાળતાં તરુણ વદતો;
 “બઉં છું” એટલા માત્ર શબ્દો સર્વા
 ઉભણ અશ્રુજલે નયન ઉભર્યાં.

વજ્ર આઘાત શા શબ્દ કણે પડે
 કુસુમ શાં હૃદયને છન્ન કરતાં;
 તીવ્ર શલ્યો સમી વેદના ડંખતી
 તો છતાં તરુણી તે સમય સહતી.

(વસન્તતિલકા)

આંખો વિશાલ વિરહાશ્રુ વતી લયન્તી
 અશ્રુ પૂર્યાં શરદ અંબુજ શી ફિસન્તી.
 ચન્દ્રાસ્તના સમય માં ગમગીન જેવી-
 બ્યોમે છટા વદનમાં તસ્તીજ તેવી.

(ઉપનતિ)

અન્યોન્ય ઉભાં ક્ષણવાર છુટાં
 ક્ષણે ગીણ અન્તરતંતુ શુશ્ર્યા.
 અસંખ્ય કેપો ક્ષણ ઉફલવંતા
 ક્ષણે ત્રીણ કિન્તુ પડ્યાં વિખૂટાં !

(વસન્તતિલકા)

“અન્તે ગયો” ! અધરએવું રહ્યા લવીને
 નિશ્વાસ એક નિસર્યો હૃદય દ્રવીને;
 માથું ફરે....હૃદયમાં પ્રસરે તિમિર
 સંજા ભૂલે-અવનિ એ ઢળતી તરુણી.

+ + + +

ખણકે ૬ કો

(અનુષ્ટુપ)

ધૂમશા કુંગર શૃંગે આલિંગે સૂર્યની કળા
પાપ ઓસારતી બાણે પુણ્યની પ્રસરે પ્રભા !

ઘેરાં ધુમ્મસથી ઘેરી તમાલ તરુની ઘટા
કાવ્ય જન્મ થતાં પૂર્વે બાણે અન્તરની દશા !

યજ્ઞશાળા વિષે શિષ્યો કહવના મન્ત્ર ઉચ્ચરે
તરંગો ધૂમના ઉચે આકાશે પ્રસરી રહે;

(શાદૃલવિક્રીડિત)

પ્રાતઃકાલતણા પવિત્ર સમયે મીઠી ઋત્યા મન્ત્રની
કહ્યાણુધ્વનિ પાથરી વનવને બ્યોમાંગણે વિસ્તરી;
સૃષ્ટિ આરુ પવિત્ર મંગલમયી આનન્દધાત્રીસમી
સર્વત્ર પ્રભુ પ્રેમની પ્રતિકૃતિ આછી ઉઠેરી જડી.

(ઉપબતિ)

પ્રસન્નતા પ્રકૃતિ અન્તરેથી
સહસ્ર ધારે વહતી દિસતી;
તરંગ તેના નવ કિન્તુ એકે
શકુન્તલા અન્તર પાસ ખડોંચે.

(અનુષ્ટુપ)

ચોપાસે ફરતાં નેત્રો ભાળે સૌન્દર્ય વિશ્વમાં
તો છતાં અન્તરે તેમાં ભાસે ઉંડી અપૂર્ણતા;
તેનાં તેજ હતાં વૃક્ષો તેનીં તેજ હતી લતા
તેની તેજ હતી ભૂમિ કિન્તુ તે ન શકુન્તલા.

(વસન્તતિલકા)

કાન્તિ હતી વદનમાંહી સરોજ જેવી
 નેનો મહીં અપલતા હતી મીન કેરી
 પૂર્વે હતી અરણી ગતિ હંચ જેવી
 આજે પરન્તુ તરુણી નહિં પૂર્વ જેવી.

(અનુષ્ટુપ)

બાર બાર દિનો વીત્યા રાય દુઃખ્યન્તને ગયે
 વિપ્રયોગ ઉઠો તેનો સાલતો અન્તરે હવે;

(શાર્દૂલવિકીરિત)

આરેપાસ પ્રસન્નતા ઉછળતી આકાશમાં વ્યાપતો
 રહેના અન્તરમાં તથાપિ વદને ઉદ્વિગ્નતા ભાસતી;
 આરે પાસ પ્રકુલતા વિલસતી ભાસે ક્ષણરૂપતા
 રહેના અન્તરમાં અને વદનમાં વેરાનતાની છટા;

(વસન્તતિલકા)

અવ્યક્ત કે કંઠજુતા વદને તરેલી
 છાયા ઉંડી હૃદય-મન્યનની યડેલી;
 જાણે કંઈ નિકળવા પ્રતિષિદ્ધ ખંડાર-
 ચત્નો કરે, તદપિ અન્તર રોકનાર.

(અનુષ્ટુપ)

વિહંગો વૃક્ષમાં નાચી મીઠા સૂરે તરુ ભરે
 તથાપિ તરુણી કેરા અધરો નવ ઉઘડે;

(શાર્દૂલવિકીરિત)

થડો વાયુ પ્રકુલ્લ પુષ્પરજને ંહેતો વહે આશ્રમે
અશ્રુખિન્દુ ઊરાડતો, રજનિમાં વૃક્ષાંકુરે જે ઢળે;
મીઠી કોમળ શીત વાયુ લહરી, આલિંગતાં તે ઉરે
તેની કોમલતા અને શિશિરતા માધુર્ય, સર્વે-હરે.

(વસન્તતિલકા)

ઉત્તુંગ વૃક્ષ કુમળી નમણી લતાઓ
આત્મીય આશ્રમ, અનેક સુરમ્ય દશ્યો;
મીઠી સ્મૃતિ પ્રકૃતિ-ચિત્ર-પટે ભરી'તી
કિન્તુ હવે શર સમી ઉર વિધતી'તી.

(અનુબૃષ)

પ્રેમથી નીર ક્યારામાં સીંચ્યાં'તાં જેહ વેલના
ભાળતાં તહેમનાં પુષ્પો અશ્રુઓ સહસા ગળ્યાં.
વિંકશ્યાં પુષ્પને ભાળી ભેટતી કુમળી લતા
આશિષે! પાઠવી ઉંડી સ્મરે છે તે શકુન્તલા;

“ ખીલજો ફુલડાં બહાવાં ! હસી વાડી 'હસાવજો'
સૌન્દર્યે ખાગને ઢાળી સૌરભે ખહલાવજો ”

(વસન્તતિલકા)

ભાળે વનો કંઠલીના દગની સમક્ષ
ભાળે નિજાકૃતિ જલે કંઠલી સીંચન્ત
ભાળે કુરંગ ભયવિહ્વલ નેત્ર સ્હામે
ભાળે મનોહર નૃપાકૃતિ ખાણ સાથે.

(ઉપવ્રતિ)

‘ના વિધશે, ના, શર સારશેના’
 શબ્દો મને એ સહસા સ્ફુરન્ત;
 ‘મરૂ ભૂમિ શું ઉર માનવીનું’—
 શબ્દો સ્મરન્તાં ઉર થાય લીનું.

(શિખરિણી)

સ્ફુર્યાંતા જે ભાવો વિવિધ, ઉરમાં તે સમયમાં
 ધસે સર્વે સાથે સ્મરણપટમાં એક પળમાં;
 ભય પ્રીતિ લગ્ન અકલ ઉરઆકર્ષણ વળી—
 મૃદુ નેત્રો કેરી તરલગતિ-મસ્તી અનુભવી.

(વસન્તવિલકા)

હૈયાતણું કરો પરસ્પર દાન જ્યારે
 ઊભાં વનસ્થલી વિષે સ્થિર મુગ્ધ બન્ને
 ત્યારે મનસ્વી ભમરો નિરખ્યો હતો જે
 આજે પુનઃ સરકતો નજરે જુવે છે.

(શાદૂલવિકીરિત)

‘અદ્વૈતામૃત આખજો સુખ-હુઃખે સંપૂર્ણ સુખી થજો
 પ્રેમ-સ્રોત અખણ શાન્ત વહજો અન્તે અનન્તે જજો;
 રે’જો તત્પર શ્રેયમાં જગતના આત્મોન્નતિ સાધજો’
 આશિર્વાદ અમોઘ એ ઋષિ તણો અન્તર્નલિ શુંજતો.

(જીવણાંનો ઢાલ)

માલિની નીરમાં રાત્રિ વિહારના
 સુખદ સ્વપ્નો તરે સ્મરણ પટમાં
 માલિની વેલીને વૃક્ષને હુંગરો
 કૌમુદી અજને અપર દશ્યો.

ગાઢ આલિંગનો દીર્ઘ વળી ચુમ્બનો
 પ્રેમ-પીયૂષનો પ્રબલ ઉભરો;
 કિન્તુ અન્તે સુણે સારસી રુદનનો
 કારમો સાદ હા ! શાન્ત કરેણો. ”

હૃદય બન્ધો તુટે શિથિલ ગાત્રો બને
 નેત્રથી અશ્રુના ધોધ છુટે;
 હૃદયતલમાં પડે તિમિરના ઉતરતાં
 બંધ વ્યાપાર સહુ બાહ્ય પડતા.

અન્દ્ર-લેખા બની ક્ષીણ પ્રાચી તટે
 શરદના અબ્રમાં જેમ ઢળતી
 કમળની ડોળી કે પાણી માંહે ઢળે
 નાળથી ત્રુટતાં હિમ વરસી-

-“ પ્રિય દુષ્યન્ત હા ! ” શબ્દ એ ઉચ્ચરી
 પૃથ્વી ઉછરંગમાં તેમ ઢળતી.
 પૃથ્વીના અંકમાં વ્યોમથી અવતરી
 અન્દ્રકા ચિત્તચેતન્ય ભૂલી !

‘પ્રિય દુષ્યન્ત હા !’ ‘પ્રિય દુષ્યન્ત હા !’
 ‘પ્રિય દુષ્યન્ત હા !’ એમ કરતી-
 -ગર્જના ગર્જરો સ્હામ સ્હામી મહા
 કરુણ કલ્લોલથી સૃષ્ટિ ભરતી:-

x

x

x

x

વલસાડ કસ્ટોમાં ૨૦ વર્ષ થયાં સંસ્કૃત
ભાષાના પ્રચાર માટે કાર્ય કરતી

શ્રી વિદ્યામૃતવર્ષિણી પાઠશાલામાં

યથાશક્તિ મહદ આપવી અને અપાવવી
એ સર્વ સજ્જનોનું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે.

વધુ વિગત માટે લખો:—

ઠે. ગણપતીની વાડી	{	નારાયણ હરિકૃષ્ણ જોશી
મુ. વલસાડ.		શ્રી. વિ. વ. પા. ના ઓ. મન્ત્રી.

ટીપ્પણી

પૃ. ૧૭ સરસ્વતી પ્રાર્થના—શ્લોક ૧લો યા કુન્દેન્તુષારહાર-
ઘવલાં એ શ્લોક ઉપરથી સૂચિત.

પૃ. ૨૨ પ્રેરણાને—અંગ્રેજીમાં 'To Fancy' નામનું એક કાવ્ય
વાંચતા તેના આછા સંસ્કારો ચિત્ત ઉપર કેતરાઈ રહ્યા હતા.
સાક્ષાતની એ ત્રણ લીટીઓનો ઉદ્ભવ તે કાવ્યને આભારી છે.

પૃ. ૨૩ ધંટધોષ—આ કાવ્ય ધરમપૂરમાં મોહનગઢ ઉપર જન્મેલું.
મોહનગઢની ટેકરી ઉપરથી જોતાં આબુખાબુનો દેખાવ રમણીય
લાગે છે. ઉપર મંદિર છે. ટેનીસનના "Princess" માંની
એક કડી લગભગ ૭ થી ૧૦ લીટી સુધીના ભાવને મળતી લાગશે.
પરંતુ કાવ્ય રચાયું ત્યારે મનમાં એ કડીઓ ન હતી. મંદિરનો
ધંટધોષ સાંભળી આ કાવ્ય ઉદ્ભવ્યું.

પૃ. ૨૮ જીવનતાણી શી કામના—આ કવિતાની પ્રેરણા અંગ્રેજીમાં
'Liesure' નામની કવિતા છે તેને આભારી છે. રચના
વખતે તે કાવ્ય મનમાં હતું.

પૃ. ૩૨ મહારો બાગ—શ્લોક. ૩જો શેકસ્પીઅરની—

Tongues in the trees, books in the running brooks
Sermons in stones and good in everything.

એ ઉપરથી સૂચવાયો છે. તેમજ છઠ્ઠા શ્લોકનો વિચાર અંગ્રેજી
કવિ T. E. Brownના 'The Garden' નામના કાવ્યની છેલ્લી
કડીઓ પરથી હતો છે.

પૃ. ૩૬ શોતલ શૈયા—આ કાવ્યનો જન્મ શ્રી. રમણ ન. વકીલની
સૂચનાને આભારી છે. મૃગના રૂપમાં તૃષ્ણા એનો વિષય છે.
છેલ્લો શ્લોક સૂચક છે.

પૃ. ૪૦ મહાલક્ષ્મીના સમુદ્ર કિનારે—આ કાવ્યનો જન્મ કયો
એ હું જાણતો નથી સંઘરા નથી તેમજ મન્દાકિન્તા પણ નથી.
એને હું મહારી પદ્ધતિથી ગાર્ડ શકું છું પણ એ કયો જન્મ તે

વિષે હું અચ્ચત છું. કોઈ બતાવશે ? આ સંગ્રહમાં આ છન્દના બીજાં કાવ્યો પણ છે.

પૃ. ૪૨ શરદઋતુમાં ઉપકાળ—‘ મોતીની શું ભરમો ’ એ લીટીનું મૂળ ‘ મુદ્રારાક્ષસ ’ માં આવતા શરદઋતુના વર્ણનમાં છે. ઋગ્વેદના કેટલાક ઉપાસૂકોના પણ અહિં પડ્યા છે.

પૃ. ૫૫ પ્રણયેત્રીમાંસા—છેલ્લો શ્લોક. પુસ્તકની પ્રેસકોપી તૈયાર થયા પછી શ્રી. રમણ ન. વક્રીલે મહેને બજાવ્યું કે આ શ્લોકોના જ્યોત્સ્ના-આમેદ્દય ભાવ. સ્વ. દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યાના ‘ ઇન્દ્રજીત વધ ’ માં છે. પરંતુ મહેં તહેમનો શ્લોક હજી પણ વાંચ્યો નથી. ભાવ સામ્ય હોય તો તે આકસ્મિકજ છે.

પૃ. ૬૦ વિલાપ—આ કવિતા પહેલાં મહેં અંગ્રેજીમાં લખી હતી. પરંતુ પાછળથી દોલેજના અંગ્રેજીના પ્રો. શ્રી. ચોકસીને તે કાવ્ય બતાવતાં હતાશ ચમ જવાય એટલી ભૂલો માલમ પડી. આ આખીએ કવિતા મદારા અંગ્રેજી કાવ્ય ઉપરથી લખાઈ છે.

પૃ. ૬૮ જીવનની મઝા—અંગ્રેજી કવિ ‘ Swinburne ’ ના ‘ The Match ’ નામના કાવ્યે પ્રસ્તુત કાવ્યની પ્રેરણા આપી હતી, ઘણે અંશે આ કૃતિ મૌલિકજ છે.

પૃ. ૬૯ સાગરમાં સમાધિ—સાગરના કિનારે પાપાણુનો મહેલ છે. સમુદ્રના તરંગો કિનારાનો શિલાઓ ઉપર ભંગ થતાં મહેલની દિવાલો ચુમે છે. મહેલની ગોખમાં એક યુવતી સ્નેહીની પ્રતીક્ષા કરતી બેસી છે. કોઈ અચ્ચત કારણે યુવાન તરુણોને તજી દેશાન્તરે વિચરી ગયો છે. યુવાન પાછો ફરતો નથી. તેના પ્રત્યાગમનની આશાએ યુવતી આશા બરી જીવે છે. વિયોગમાં વર્ષો વીતાવ્યા છેવટે હતાશ થઈ ઉદ્દેગપૂર્ણ હૃદયે સમુદ્રતટે શિલાઉપર પ્રિયને સ્મરતી બેસી છે. એવામાં જલધિની પ્રચલ્લ ભિંમિમાં તે સપડાય છે. સાગરના અખિત ગર્ભમાં ચિરકાળની સમાધિ સાધે છે. કુદરતની વેરાનતા વાતાવરણમાં ભીતિભર્યું સંગીત રેલાવે છે. તલસ્પર્શી સંગીતથી આર્ષ બ્રહ્માંડ ધ્રુવે છે. ‘ અરુણ ’ યુવાનનું નામ છે.

પૃ. ૭૫ પ્રસ્થાન—આ કાવ્યને સ્વ. બોટાદકરના “પ્રયાણ” નામના કાવ્ય સાથે કોઈ પણ જાતનો સંબંધ નથી. આ રચાયા પછી ઘણે કાળે સ્વ. બોટાદકરનું કાવ્ય વાંચવામાં આવ્યું.

પૃ. ૭૬ મહારી ભૂલ—કાવ્યના વિષયની સૂચના શ્રી. રમણ ન. વકીલને આભારી છે. કાવ્યનો છેવટનો ભાગ વ્યંજક છે. ધ્વન્યાર્થ સહૃદય ગ્રહીત લેશે.

પૃ. ૮૧. પ્રમાદી અશ્રુઓ—ટેનીસનની—‘Tears, idle tears, I know not what they say’ એ લીટીનું ભાવસામ્ય આ કાવ્યની ખેલો બે લીટીઓમાં પ્રતિબિમ્બિત છે.

પૃ. ૮૦ આશ્વાસન—લી. ૮ રા. બ. ક. ઠાકોરની ‘વરવહુ હમે તો લડી પડ્યાં’ એ હૃદયગમ લીટી પ્રસિદ્ધ છે. એ ઉપરથી જ ‘અણધાર્યાં લડી પડ્યાં’ એ આવી ગયું છે. એટલા પૂરતો તેમનો આભારી છું. એ પછીની બે લીટીઓમાં માતૃમિશ્રિત્ય-માનાતાં તે હિ નો દિવસા ગતાઃ—એ શ્લોકાર્થનો ભાવ ઉતર્યો છે.

પૃ. ૮૧ પ્રતીક—‘પ્રતીક’ ‘પ્રભુમાં શિથિલતા’ અને ‘પ્રભુ શરણે’ એ ત્રણે કાવ્યો એકજ દિવસે લખાયાં હતાં. તા. ૧૫-૮-૩૦ ને રોજે શ્રી. રમણ ન. વકીલે સ્વ. કાન્તના ખણક શિખરિણી અનુસાર તેજ છંદમાં એક કાવ્ય લખી મૂકે બતાવ્યું. ત્યાંસુધી ખણક શિખરિણીની રચનામાં મૂકે સમજ ન હતી. શ્રી. રમણ ન. વકીલનું કાવ્ય વાંચી સ્વ. કાન્તનું મૂળ કાવ્ય ‘ઉદ્માર’ વાંચ્યું અને છંદની રચના સમજી લીધી. કલાકેક રહી ‘પ્રતીક’ ઉદ્ભવ્યું. અને દિવસ ભરમાં એક પછી એક એમ બે કાવ્યો લખાયાં.

પૃ. ૮૩ પરિતાપ—Fitzgeraldના ‘Omar’s Lament’ નું આ ભાષાન્તર છે. સખ્દશઃ નથી.

પૃ. ૮૪ કબર લેખ—Mathew Arnoldની એક કવિતા—જે હાલ યાદ નથી—તે ઉપરથી આ કાવ્યની પ્રેરણા મળી.

પૃ. ૧૦૩ પ્રણય રહસ્ય—છેલ્લો શ્લોક છેલ્લી લીટી. ભવભૂતિના આવર્તબુદ્ધુદતરંગમયાન્ વિકારાન્ એ ઉપરથી આ ભાવ ઉતર્યો છે.

- પૃ. ૧૦૭ સેદ સ્ફોટ—આ કાવ્ય કાલ્પનિક છે. મહારો એક મિત્ર કાવ્ય વાંચી ભ્રમમાં પડેલો એ ખરો. પણ પાછળથી કાવ્યને કલ્પિત બાણ્યતાં તેનો ભ્રમ ભાંગ્યો.
- પૃ. ૧૧૩ પ્રકૃતિ અને પુરુષ—છેલ્લી લીટી. સાંખ્ય અને વેદાન્ત બન્નેના સમન્વયનો અહિં પ્રયત્ન છે.
- પૃ. ૧૧૬. અપાર્થિવ અનુભવ—આખુંએ કાવ્ય ઉપનિષદના વિચારોને આભારી છે. અતીન્દ્રિય પરમાત્મતત્ત્વના અપરોક્ષ અનુભવથી જગત જગતરૂપે ન રહેતા બ્રહ્મરૂપ-પરમાત્મમય થઈ જાય છે એવું આપ્તોત્તું વચન છે. જગત્ પ્રજાવાસ્ય છે એવી પૂર્ણ પ્રતીતિ કોઈ વિરલ-અતિવિરલ વ્યક્તિને થાય.
- પૃ. ૧૨૦. વીસમા વર્ષે—એકવીસમા વર્ષમાં પ્રવેશતાં આ કાવ્ય રચાયું હતું. શત્તં જીવેમ શરદઃ એ ઋતુ ઉપરથી જીવન-ગિરિના સો શૃંગોની કલ્પના છે. વીસ શૃંગોનો આરોહ પૂરો થયો. ભાવિની અગમ્યતાને લીધે ક્યા શૃંગે આરોહ અટકશે એ કેવી રીતે કહે-અને કોણ કહી શકે? ઐહિકજીવનના અન્તનો ખ્યાલ આવતાંજ ‘પછી શું?’ નો પ્રશ્ન સહજતાથી ઉઠે છે પણ તેનોએ શો જવાબ?
- પૃ. ૧૨૧. હૃદય ઉંચે—પંખીના રૂપકદ્વારા જ્ઞાનની અસીમતા વા મનુષ્યજીવનના વિકાસની અસીમતા અહિં ધ્વનિત છે.
- પૃ. ૧૨૩. કાળચક્ર—આ કાવ્યની પ્રેરણાનું બીજ ભવભૂતિના ઉત્તરરામચરિત્રના પુરાયત્રસ્રોતઃ પુલિનમધુનાતત્રસરિતઃ એ શ્લોકમાં છે. વિશ્વની અચિન્ત્ય ઉચ્ચપાથલનો શક્ય ચિતાર આપી કાવ્ય અન્તમાં તદ્દન આત્મલક્ષી બને છે.
- પૃ. ૧૨૪. સંન્યાસી—છેલ્લો શ્લોક સૂચક છે. ગુણવતી પ્રકૃતિ નિર્ગુણ પુરુષના અર્થે પ્રવર્તે છે. અવિવેકથી ચેતન પુરુષ પ્રકૃતિમાં અહન્તા ધરી, સુખદુઃખ ભોગવે છે. પુરુષ અને પ્રકૃતિની અન્યોન્ય કેવલતાનો વિવેક ચતાં પ્રકૃતિ પુરુષ આગળથી નિવૃત્ત થાય છે. એટલે કે દૃષ્ટાની સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય છે. આવો સાંખ્યશાસ્ત્રનો

સિદ્ધાન્ત છે. “હું તું નથી” માં વિવેકખ્યાતિ દર્શાવી. ‘તદપિ તું મુજમાં વસે છે, સોઽહમ’ એ લીટી વેદાન્તના સિદ્ધાન્ત ઉપરથી ક્ષિત થાય છે.

પૃ. ૧૨૬ અધ્યાપેદાન્તીને—શાંકરમતને સહમજવામાં કેટલીક વખત ભૂલ થાય છે, અને આક્ષેપ કરનારાઓ ‘જગન્મિથ્યા’ એટલું ચરણાર્થ આગળ કરી શંકરાચાર્યને ‘પ્રચ્છન્ન બૌદ્ધ’ તું વિશેષણ આપે છે. પરંતુ જગન્મિથ્યા એ પદ સાપેક્ષ છે. બ્રહ્મ સત્ય છે એટલે સત્ય એકજ હોય પારમાર્થિક દૃષ્ટિએ જગત મિથ્યા હરે છે. જેની દૃષ્ટિ બ્રહ્મમયી થઈ હોય તોને જ જગત મિથ્યા છે એમ કહેવાનો અધિકાર છે. કોઈ નરસિંહ મહેતાને જ જગત ન દીસે—પરંતુ તે પણ જગતો હોવાથીજ.

પૃ. ૧૨૭ મરણ—નૈનંછિન્દન્તિશસ્ત્રાણિ. વગેરે શ્લોકો સુપ્રસિદ્ધજ છે તે ઉપરથીજ પહેલો શ્લોક લખાયો છે.

પૃ. ૧૨૮ લયનિવારણ—‘છે મોત ડંખ સમ’ થી શરુ થતી બે લીટીનો ભાવ પૂ. ગાંધીજીના વિચારોમાંથી આવ્યો છે.

પૃ. ૧૩૪ પાપ અને પુણ્ય—‘નિમિર કાણે કહે સિદ્ધ કીધું’—પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ, આકાશ, કાલ, ક્ષિત્, અત્મા અને મન એ તવજ દ્રવ્યો છે. એવો નૈયાયિકાનો નિર્ણય છે. તમસ્ ને દશમ દ્રવ્ય તરીકે ન ગણતાં પ્રૌઢ પ્રકાશનો અભાવ એટલેજ અન્ધકાર એમ તેમણે ઠેરવ્યું છે. એટલે તિમિરતું અસ્તિત્વ જ નથી. ખગોળશાસ્ત્ર પણ આજ વાત સિદ્ધ કરે છે. આપણા દૃષ્ટિ દૂંડી છે એટલુંજ.

પૃ. ૧૩૫ મહાત્મા—સ્વામી વિવેકાનન્દતું કાવ્યબદ્ધ જીવનચરિત્ર લખવા આરંભ્યું હતું. પરંતુ વચ્ચે અનેક નડતરો આવતાં અધૂરું પડ્યું એ કાવ્યના પ્રાથમિક શ્લોકમાંથી આ બે શ્લોકો લઈ સ્વતન્ત્ર કાવ્ય તરીકે અર્થિ મૂક્યા છે.

પૃ. ૧૩૬ જ્યોતિ શોધન—આ કાવ્યમાં પણ ઉપનિષદોનાજ વિચારો છે.

- ૧૩૭ અધીરતા—આ કાવ્યથી માંડી “બહેનને વિદાય” સુધીના બધાં કાવ્યો પ્રાસંગિક છે. ‘અધીરતા’ શ્રી. રમણલાલ ન. વકીલને ઉદ્દેશીને રચાયેલું. એઓ મહારે ઘરે અબ્યા અને આગ્રહ છતાં ન રોકાયા. તેમને મુઝાઈ વળાવી રેશન ઉપથી પાછાં વળતાં આ કાવ્ય રચાયેલું.
- કૃ. ૧૩૮ ભીખારી—આ કાવ્યનો પ્રસંગ તદ્દન વાસ્તવિક છે. કોઈ ભીખારીને ખાવાનું ન મળતાં તેણે અત્તની ચોરી કરી. એ શુંદા ખાતર તહેને અદાલતમાં ન્યાયાધીશ સમક્ષ બેઠો કરવામાં આવ્યો. ચોરી કરવાનું કારણ પૂછતાં તેણે સત્ય કહ્યું. અધિકારીએ તહેને સજા કરી. આવા બાવાર્થનો બનાવ તા. ૨૪-૮-૩૦ ના રોજના The Bombay Chronicleમાં મ્હેં વાંચ્યો. હિન્દ તો શસ્ય ક્યામલ્લા ગળાય. છતાં આવી સ્થિતિ! એ બનાવ કાવ્યનું રૂપ પામ્યો.
- પૃ. ૧૩૯ રક્ષાબંધન—સૌ. બહેન પુષ્પા ર. વકીલે બળેવ ઉપર રક્ષા મોકલી હતી તે ઉપરથી.
- પૃ. ૧૪૦ અનન્ત સફર—રા. નરેન્દ્ર નેત્રમણિ શ્રોધ જેઓ મહારા અંગત મિત્ર છે. અને સહાધ્યાયી હતા તહેમની વર્ષગાંઠને દિવસે આ કાવ્ય જન્મ્યું.
- પૃ. ૧૪૦ ઉપેક્ષા—હિંગતા સર્જક વા ક્ષેષકના હૃદયમાં, પોતાને જનતા અપનાવશે કે તરછોડશે એ વિષે ઘણીવેળા સંશય ઉઠે છે કેટલીક પળોમાં નિરાશા આવતાં જનતા પોતાના તરફ બેઠકાર રહે છે એવી પ્રતીતિ પણ ચર્ચા આવે છે. એવી કોક પળે આ કાવ્ય ઉદ્ભવ્યું.
- પૃ. ૧૪૧-૪૨ મિત્ર વિયોગ અને ઐરક મિત્રને—શ્રી. રમણ ન. વકીલને ઉદ્દેશીને ઉભય કાવ્યો રચાયેલાં. સાથે રહેતા ત્યાંથી જૂદા પડતી વેળાએ.
- પૃ. ૧૪૨. જગતશાન્તિ—League of Nations નું અસ્તિત્વ છતાં જગતમાં હજી શાન્તિ નથી એ પ્રસિદ્ધ છે. પ્રત્યેક રાષ્ટ્ર સ્વાર્થની સાધનામાં બીજાને અવગણે છે. વીસમીસદીના ઉદાર (1)

વિચારના જમાનામાં પણ માનવજાતિનો પંચમાંશ ભાગ પરતન્ન! આમ હોઈ શસ્ત્રત્યાગની ઘોષણાઓ નિરર્થક છે. હજી તો ઘણા ઇશુઓ પીલાશે.

પૃ. ૧૪૪. ખંડેનને વિદાય—મહારી ફોઈની ફીકરી—ખંડેન કૈલાસના સગ્ન પ્રસંગે ધમઠાછામાં આ કાવ્ય લખાયું. એના છ થી આઠ અને બારમેા એટલા શ્લોકો મહારા જ ‘દુષ્યન્ત વિયોગ’ નામના ખાસક કાવ્યમાંથી પ્રસંગોચિત ધારી ઉધ્ધૃત કર્યા હતા.

પૃ. ૧૪૬. તહારો એક સહારો—શંકરાચાર્યકૃત ષટ્પદી સ્તોત્રનો સત્યપિમેદાપગમેનાથ! ૦ એ કડીનો આખેહખ ભાવ છેલ્લી કડીમાં ઉતર્યો છે.

પૃ. ૧૪૭. જન્મભૂમિને તથા ‘એક ધન્યપણે’ એ એ કાવ્યો મહારી જન્મભૂમી ‘વલસાડ’ ને ઉદ્દેશીને છે.

પૃ. ૧૪૮. સ્વાતન્ત્ર્ય દીક્ષા, ભારતને આર્યાસન, અને માતૃ મિલન એ ત્રિપુટી હિન્દને ઉદ્દેશીને છે.

પૃ. ૧૫૧. અન્તિમછા—સ્વદેશની મુક્તિ માટે સ્વાર્પણ કરવા સજ્જ થયેલ સૈનિક પ્રયાણ વખતે પોતાના મિત્રને મરણ પછી પોતાના શબને ક્યાં અગ્નિ સંસ્કાર કરવો અને તે કરી ત્યાં કેવો શિલાક્ષેપ સ્થાપવો તે વિષે સૂચન કરે છે.

પૃ. ૧૫૧. ભારતને આર્યાસન—છેલ્લા શ્લોકમાં સાબરમતીના સંતનો પ્રાદુર્ભાવ ધ્વનિત છે.

પૃ. ૧૫૫. મધુરતમ કાવ્ય—एकोरस्तः करुणएवनिमित्तभेदात् मित्रः पृथक् पृथक् इवाश्रयते विवर्तान् એ ભવભૂતિની ભાવના સાથે મહારી સહાનુભૂતિ આ કાવ્યમાં દર્શાવાઈ છે.

પૃ. ૧૬૫. કવિઓને—આ કવિતાના વિચારોમાં ફક્ત પાશ્વિક સત્યજ છે. માનવસમાજને ઉચ્ચે લઈ જવામાં કવિઓનો ફાળો અનુપમ છે. એ વિખ્યાત જ છે. છતાં કેટલીક ક્ષણોમાં આવા વિચારો પણ ઉઠી આવે. આ મહારું અંગત મન્તવ્ય નથી. Lighter Moods માં આવી કવિતાઓ લખાઈ જાય.

પૃ. ૧૬૭. શ્રવણવધ—તાનપણથીજ અવણ વિષે સાંભળેલું અને વાંચેલું. અવણને પ્રાચીન હિન્દે આદર્શ તરીકે સ્વીકાર્યો છે. આદર્શ જીવનમાં વિકસિત પ્રાપ્તિ અપત્યોની કેવી ભાવના હોવી જોઈએ તે આ કાવ્યમાં કુદરતી રીતે ચિત્રરૂપે ગદ્ય છે. આ વિષય કેટલાકને કદાચ પિષ્ટપેપણુ જેવો-જૂનો લાગશે. કબુલ. છતાં હું એને જૂનો લેખતો નથી. માનવજીવનમાંથી આદર્શની ભાવના નાશ પામશે ત્યારે આવા વિષયો જૂના થશે; પરંતુ તે વેળા તો કવિતા સાહિત્યનું પ્રબળજીવનમાં સ્થાન પણ ન હશે. જૂનું છતાં એ જો નવી રીતે કહેવાતું હોય તો તે નવુંજ છે. નિર્મલસર સહૃદયી વાચકોજ એને માટે પ્રમાણુ છે.

પૃ. ૧૮૭. અનાર—આ ખણ્ડ કાવ્યના ઉદ્ભવનું બહુ માન શ્રી. રમણુ ન. વકીલને ધટે છે. એક વખત તેમણે મ્હને આ વિષય ઉપર કાવ્ય લખવા સૂચના આપી હતી, અને તે સાથેજ પાંચ છ લીટીમાં આછી રૂપરેખા પણ આપી તેમણે આપેલી રૂપરેખા એક આખી કૃતિને ઉપજાવવા માટે પૂરતી ન હતી છતાં તે સામાન્ય રૂપરેખાના આધારે જ કાવ્યનું શરીર તૈયાર થયું છે. આ માટે હું તેમનો આભારી છું.

‘અનાર’ના ઇતિહાસથી કાવ્ય લખાયું ત્યારે અને હજી પણ હું અચ્છાતજ છું. આ બુદ્ધિપૂર્વક બેદરકારીથી ઇતિહાસને કદાચ અન્યાય પણ થયો હશે. તે માટે હું બીન જોખમદાર નજ ગણાઉં; છતાં મ્હને લાગે છે કે રાજ્યાર્થચાટિ વાસ્તવસૃષ્ટિથી કેટલીક રીતે ભિન્ન હોઈ, તેમાં આવી છૂટ લેવાતી હોય તો તે અપોગ્ય નથી. છતાં જો ઇતિહાસનું ખૂન થતું લાગે તો હું લાચાર છું. કર્કુ-ચયુ તે માટે શોક નથી.

ત્રીજા અને ચોથા ખણ્ડના અન્તરમાં કેટલોક સમય વીતી જાય છે. તે દરમિયાન અનારને કેદમાં પૂરાયલી જોઈએ છીએ. તેવીજ રીતે ચોથા અને પાંચમાં ખણ્ડની મધ્યમાં પણ કેટલોક સમય વહી જાય છે. રણક્ષેત્રમાંથી પાછા ફરેલા સલોમને કાષ્ઠદારા અનારના દૂર મરણની ખબર મળી છે એ પણ જોઈએ છીએ.

“ અયિ સુસ્તની !..... ” એ આખોએ શ્લોક સંસ્કૃત કવિ જગન્નાથના—

અયિ સુસ્તની ! મસ્તકે ન્યસ્તહસ્તા-
કુસુમ્મારુણં ચારુચેલં દધાના ।
સમસ્તસ્યલોકસ્ય ચેતઃપ્રવૃત્તિ-
ગૃહીત્વા ઘટે ન્યસ્ય યાતીવ માતિ ॥

એ શ્લોકનું ભાષાન્તરજ છે. આખોએ પ્રસંગ એ ઉપરથીજ કહ્યો છે.

પૃ. ૨૧૧ દુષ્યન્ત વિયોગ—ધણી વેળા મનમાં મહાકાવ્ય લખવાના મનોરથો ઉભરાઇ આવતા. આ ખણ્ણ કાવ્ય એજ દિશામાં પ્રાથમિક અખતરાદિય છે. કહેવાય છે કે લાંબા કાવ્યોને અનુકુલ આ યુગ નથી. આ કથનમાં પાક્ષિક સત્ય છે. તેમજ લેખકોમાં શક્તિનો હ્રાસ છે એનો પણ એમાંજ સ્વીકાર છે છતાં ઉપર કહ્યા તેવા ભાવે પ્રેરાઇ આ સાહસ આરંભ્યું. કટકેકટકે આ કાવ્ય પૂરું થયું.

કવિ સત્રાદ કાલિદાસનું શાકુન્તલ ક્યાં અને આ ક્યાં ? સ્પર્ધાની ઇચ્છા રાખવી એ મૂર્ખાઇ છે. આ કાવ્યમાં રથજે રથજે તેમની અસર સ્પષ્ટજ છે. છતાં શક્ય હતું એટલો મૌલિક હોવાનો દાવો કરું છું. સાથે સાથે કલાની દૃષ્ટિએ આ કાવ્યમાં અક્ષમ્ય ભૂલ હોય તો નવાઈ નથી. પરન્તુ લાંબા કાવ્યોમાં અધ્યાનુભવી માટે એ અનિવાર્ય નહિં તોપણ સહજ છે.

પહેલાં આ કાવ્યનું નામ ‘શકુન્તલા’ રાખ્યું હતું, પણ પાછળથી મહારા મામા શ્રી. રામચન્દ્ર પ્રભાસંકર શાસ્ત્રીને ખતાવતાં તેમણે અન્ત ઉપરથી હાલ રાખ્યું છે તે નામ સૂચવ્યું. મહત્તે યોગ્ય લાગતાં સ્વીકાર્યું. આ બાબત તેમનો આમાર માનું છું.

જે પ્રસંગ કાલિદાસ જેવા જગપ્રસિદ્ધ કવિદ્વારા અમર થયો તેનો કરુણ અન્ત લાવવામા કદાચ ઔચિત્યનો ભંગ થતો લાગશે, પરન્તુ લખતી વેળા મહારી કલ્પનામાં વ્યાસ વા કાલિદાસના પાત્રો નહતાં. પ્રસિદ્ધ પાત્રોનો આશ્રય સ્વીકારી વિચારો વ્યક્ત કર્યા

છે. વળી તેમણે જે અન્ત આણ્યો તેજ અન્ત મ્હારે પણ આણ્યો એવું વિધાન ન હોઈ શકે. અમુક કૃતિ સર્જી તેનો અન્ત કેમ આણ્યો એ સર્જકની મનોવૃત્તિ ઉપર અવલંબે છે. છતાંએ જે દોષજ હોય તો તેનો ધણજ નથી. છે તેવાંથી નિર્વાહ કર્યો છૂટકો.

આ અને એવાં બીજાં કાવ્યોમાં કેટલાક શ્લોકો મ્હારા બીજા કાવ્યોમાંથી પ્રસંગોપાત્ત હિતાર્થ છે. એકજ લેખકના અમુક શ્લોકોની યોગ્ય સ્થળે પુનરુક્તિ કરવાની રીતિ સાહિત્યમાં બાણીતી છે. ભવશ્રુતિએ તેમ કર્યું છે.

૩૨૧૧૭

શુદ્ધિપત્રક

પૃ.	પં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૯	—	હરિગીત	હરિગીત સોનેટ
"	૮	ભેટા	ભેટી
૩૦	—	()	(૫૬)
"	૧	સન્ધ્યાકાળમાં	સન્ધ્યાકાળમાં
૩૧	૧૬	ધ્યેયજ	ધ્યેય
૪૪	૧૩	શશિ ન	શશિન
૫૪	૧૮	રિત	સરિત
૭૭	૧૨	વાસના	વસના
૯૬	૧૩	જગતનું	જગતું
૧૦૫	૧૨	પ્રેમાદ્ર	પ્રેમાર્દ્ર
૧૧૧	૮	મોંઘા	મોંઘી
૧૧૯	૮	અનભવું	અનુભવું
૧૨૪	—	વસન્તલિલ્લા	વસન્તલિલ્લક
૧૩૦	૪	કદી	કૂદી
૧૬૩	૧૦	કોંચી	કોંચી
૧૬૯	૧૩	સદૈવ	સદૈવ
૧૭૯	૧૯	પૂછે	પૂછે
૨૩૦	૧૦	સ્નોતસ્વિની	સ્નોતસ્વિની

સોનેટ હોય સાં સોનેટ વાંચવા વિનંતી છે.

છે. વળી તેમણે જે અન્ત આપ્યો તેજ અન્ત મ્હારે પણ આણવો. એવું વિધાન ન હોય શકે. અમુક કૃતિ સર્જી લેનો અન્ત કેમ આણવો એ સર્જકની મનોવૃત્તિ ઉપર અવલંબે છે. છતાંએ જે દોષજ હોય તો તેનો પ્રક્ષાળ નથી. છે તેવાંથી નિર્વાહ કર્યો છૂટકો.

આ અતે એવાં બીજાં કાવ્યોમાં કેટલાક શ્લોકો મ્હારા બીજા કાવ્યોમાંથી પ્રસંગોપાત્ત ઉતાર્યા છે. એકજ લેખકના અમુક શ્લોકોની યોગ્ય સ્થળે પુનરુક્તિ કરવાની રીતિ સાહિત્યમાં જાણીતી છે. ભવભૂતિએ તેમ કર્યું છે.

૩૨૧૧૭

શુદ્ધિપત્રક

પૃ.	પં.	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૨૯	—	હરિગીત	હરિગીત સોનેટ
૧૧	૮	ભેટા	ભેટી
૩૦	—	()	(૫૬)
”	૧	સન્ધ્યાકાળમાં	સન્ધ્યાકાળમાં
૩૧	૧૬	ધ્યેયજ	ધ્યેય
૪૪	૧૩	શશિ ન	શશિન
૫૪	૧૮	રિત	સરિત
૭૭	૧૨	વાસના	વસના
૯૬	૧૩	જગતનું	જગતું
૧૦૫	૧૨	પ્રેમાદ્ર	પ્રેમાર્દ્ર
૧૧૧	૮	મોંચા	મોંચી
૧૧૯	૮	અનુભવું	અનુભવું
૧૨૪	—	વસન્તલિલકા	વસન્તલિલકા
૧૩૦	૪	કદી	ફદી
૧૬૩	૧૦	કોંચી	કોંચી
૧૬૯	૧૩	સદૈવ	સદૈવ
૧૭૯	૧૯	પછે	પૂછે
૨૩૦	૧૦	ઓતસિવની	ઓતસિવની

સોનેટ હોય ત્યાં સોનેટ વાંચવા વિનંતી છે.

20

32119

For

2

1